

ВЪ ГОСТЯХЪ ДОБРЕ, А ДОМА ЛЪШЕ.

(ЗЪ ЖИТЯ РУСКОЙ ЕМИГРАЦИИ)

ИСТОРИЧНЕ ОПОВЪДАНЕ

Д Р О З Д А.

ПЕРЕДРУКЪ ЗЪ „ЗОРЪ“.

ЛЪВОВЪ 1885.

Зъ друкариѣ Товариства имени Шевченка,
нодъ зар. К. Беднарского.

2р60к

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР

№ И-35727

ВЪ ГОСТЯХЪ ДОБРЕ,
А
ДОМА ЛЪПШЕ.

Историчне оповѣданс
зъ житя рускои емиграци

ДРОЗДА.

КОНИСЬКИЙ

Цѣна 50 кр. в. а.

Л Ъ В Ъ В Ъ, 1885.

Накладомъ и друкомъ Товариства им. Шевченка.

Въ редакціи „Зорѣ“ дѣстати можна:

1. Повѣсти Марка Вовчка, три томы, въ цѣнѣ 1 зр.
 2. Повѣсти Николая Устыяновича въ цѣнѣ 70 кр. (на лучшомъ паперѣ 85 кр.)
 3. Страстный Четверть, оповѣдане Николая Устыяновича, въ цѣнѣ 38 кр. (на лучшомъ паперѣ 45 кр.)
 4. Местъ Верховинця, оповѣдане Николая Устыяновича, въ цѣнѣ 32 кр. (на лучшомъ паперѣ 40 кр.)
 5. Оповѣданя Николая Гоголя, въ цѣнѣ 35 кр.
 6. Сваты (образецъ зъ галицко-русского жита) написавъ Денисъ, въ цѣнѣ 28 кр.
 7. Гальшка, княгиня Острожска, оповѣдане историчне Дра Из. Шарановича, въ цѣнѣ 1 зр.
 8. Старорускій княжій городъ Галичь, критичне студиумъ Дра Из. Шарановича, въ цѣнѣ 32 кр.
 9. Марта Борецка, оповѣдане историчне, въ цѣнѣ 32 кр.
 10. О выхованю (пѣдручникъ для рускихъ женщинъ), въ цѣнѣ 30 кр.
 11. Фотографіи 26-лѣтнего Тараса Шевченка, въ форматѣ книжковомъ, въ цѣнѣ 50 кр.
 12. Провѣдній идеѣ въ письмахъ Тараса Шевченка, въ цѣнѣ 35 кр. (правописъ фонетична).
 13. Захаръ Беркутъ, повѣсть Ив. Франка, въ цѣнѣ 1 зр. 30 кр.
 14. Темнѣ мѣстця въ „Словѣ о пълку Игоревѣ“, пояснивъ Ом. Партыцкій, въ цѣнѣ 1 зр. 40 кр.
 15. „Старе Зрекало“ комплетъ (пѣвтора рочника), въ цѣнѣ 3 зр.
 16. Воа Constrictor, оповѣдане Ив. Франка въ цѣнѣ 35 кр.
 17. Плезія Тараса Шевченка, часть I. (выдане редакціи „Зорѣ“) въ цѣнѣ 35 кр.
 18. Матеріялы до руской литературы апокрифичной, збраний Дромъ Ом. Калитовскимъ, въ цѣнѣ 25 кр.
 19. „На добродѣйній цѣли“, комедія Григорія Григоріевича, въ цѣнѣ 30 кр.
 20. Зъ рѣжныхъ краѣвъ и народѣвъ, Дениса, въ цѣнѣ 20 кр.
 21. Слово о полку Игоревомъ, Ом. Партыцкого, друге поправле выдане, въ цѣнѣ 80 кр.
-
22. „Зоря“ зъ року 1882: на звычайномъ паперѣ 4 зр., на велиновомъ 5 зр.
 23. „Зоря“ зъ року 1883, въ цѣнѣ 4 зр., на велиновомъ паперѣ 5 зр.
 24. „Зоря“ зъ року 1884 (безъ библиотеки), въ цѣнѣ 3 зр.

Въ гостяхъ добре, а дома лѣше.

Частина перша.

I.

Оповѣданє мое починає ся ъдъ 186* р, коли зб Львова не було ще желѣзницъ нѣ до Пѣдволочискъ, нѣ до Бродѣвъ, и коли подорожнїй мусѣли ѣздити або почтою, або частѣйшь, бо дешевше, въ тыхъ новыхъ ковчегахъ, що звали ся жидѣвскими „балагулами“. Теперь они дуже рѣдко попадають ся. Желѣзницѣ позволили ихъ, — бѣльшь нѣжь на половину поменшало ихъ навѣтъ въ головному царствѣ ихъ, въ Бердичовѣ.

Менѣ не треба розказувати своимъ читателямъ, що то за такї „балагулы“ и якъ то добре на нихъ ѣздити: хто ѣздивъ на балагулѣ, той добре ихъ знає, а хто не ѣздивъ, — тому не приведи Господи ѣздити!

Одна така балагула вѣздила у Львѣвъ середь ночи въ кѣнци листопаду 186* року. Фѣрманъ Ицекъ рядивъ ся и навѣтъ боживъ ся, що прибуде у Львѣвъ другого дня ще за-видна, але ледви доплентавъ ся въ третѣй годинѣ ночи. Той, кого везла балагула, сердивъ ся на Ицка, сваривъ ся за те, що спѣзнивъ ся и дорѣкавъ его тымъ, що у него „не конѣ, а покалѣченї *нацюки*“. Правда, Ицковї конѣ були вельми худї, миршавї, задрапанї, на стегнахъ мотузянї посторонки попротирали и шерсть и шкуру до самого мяса, алежь я мушу называти ихъ кѣньми, бо они мали конячї

головы и хвосты; ребра свѣтили ся у тыхъ коней, то може тымъ, що тодѣ стояла дорожнята и на овесъ и на сѣно.

Самъ Ицко не бравъ вины нѣ на себе нѣ на коней: онъ виновативъ негодь на дворѣ.

— Колибъ, говоривъ онъ, по сухому, да лѣтошнёго дня, дакъ бы — го-го! якъ бы рано прибули у Львѡвъ!...

Справдѣ тодѣ була осѣння негодь и надъ Львовомъ вже кѡлька днѣвъ висѣла густа, немовъ зъ олова выткана хмара: мрака сѣяла наче зъ сита и въ самому мѣстѣ славного Льва — стояло таке болото, що хочбы якому Бердичову, або Уманю, дакъ и то бы не встыдъ було!

Глянувши на довжину Ицкового „ковчегу“, почувши якъ голосили колеса, оплѣнѣ, люшнѣ, кинувши окомъ на притомленихъ трое коней, — сказавбы, що въ „ковчезѣ“ до самого верху повно чогось важкого; а справдѣ въ балагулѣ лежавъ на сѣнѣ одинъ тѡлько чоловѣкъ Филотей Селехъ. Хоч онъ и добре обгорнувъ ся своєю широкою шинелею (плащемъ) и зашивъ ся въ сѣно, але не безъ того, щобъ вохке, холодне осѣнне повѣтря не пронизало его, не проняло и не выкликало щирого бажаня швидше промѣнити „ковчегъ“ на хату, та ще колибъ теплу, а на печи — просо! отъ бы бувъ рай!

Такъ я гадаю собѣ зъ того, що Селехъ разъ-поразъ гукавъ зъ „ковчегу“ на Ицка:

— Поганяй! поганяй, собачій жиде!

А коли „ковчегъ“ ставъ биля одного „первоклясногъ“ львѡвского готелю, то Селехъ ажъ тричи перехрестивъ ся и голосно промовивъ: „Слава Тобѣ Богу, благодѣтелю нашому“.

Конѣ — на що вже привычнѣ, а и они на радощахъ ажъ заржали, почувши Ицкове: птррру!

— Спытай швидше, чи є кѳмната, — промовивъ Селехъ.

— Заразъ, той моментъ, мось-пане! ѳдповѳвъ жидъ, мѳшаючи украинскѳй и польскѳй слова. Ѓнъ злѳзъ помацки зъ високого передка свого „ковчегу“ и гримнувъ на коней: „тпрру! цортъ, чому не стоишь?“

Господъ его вѳдає, на що ѳнъ гримавъ, бо конѳ стояли наче вкопанѳй. Брама въ готелю була замкнена. Ицекъ помацки шукавъ по стѳнѳ каблучки ѳдъ дзвоника.

— Да ну-бо вже швидше! гукавъ зъ балагулы Селехъ.

— А якъ его швидше, коли, прошу мось-пане, поночи нѳчого не видко. Ай-вай... ну єсть, єсть! дзѳнкую Бога!

Ицекъ потягъ каблучку що сили.

— Дзвони вдруге! не чули... дзвони!.. бачъ нѳхто не йде.

— Идутъ, мось-пане! идутъ.

Забряжчала засувка, прочинилась одна половина брамы и высунула ся заспана голова Яцека.

— Чи єсть покѳй? спытавъ фѳрманъ по польски у Яцека.

— Єсть... єсть... прошу.

„Зъ ковчегу“ вылѳзъ Селехъ — и пѳшовъ сходами у слѳдъ Яцека, котрый освѳчувавъ дорогу недогаркомъ нафтовой свѳчки. Яцекъ плигавъ зъ одного схода на другѳй, не дивлячись пѳдъ ноги; ѳнъ бы и безъ свѳтла не заблудивъ тутъ и не спѳткнувъ ся, бо добре знавъ стежку, топчучись по нѳй зранку до пѳзної ночи вже десять лѳтъ. Инша рѳчь Селехови: ему треба було придивляти ся пѳдъ ноги и поспѳшати за Яцкомъ; а тутъ, мовъ на лихо, путала ся мѳжь ногами широка шинеля.

При́зжі́й ажъ засапотѣвъ ся, полы шинелѣ розпустили ся и зъ пѣдъ нихъ видко було, що Селеха природа не обдѣлила товщиною, котра на сей разъ була ему цѣлкомъ злишною.

— И якого дѣдка ђнѣ такъ летить? куды ђнѣ такъ поспѣшае? хто его жене? — думавъ про себе Селехъ и трохи не перехрестивъ ся, коли зѣйшовъ на остатній поверхъ готелю.

Тмяна свѣчка освѣчувала довгій и вузкій коридоръ такъ мало, що не можна було навѣть распѣзнати яка тутъ долѣвка: чи зъ дощу чи зъ асфальту. Зъ обохъ бокѣвъ коридору маячили позамыкані бѣлі дверѣ а біля нихъ попритулювали ся денеде чоботы и черевики. Яцекъ кинувъ на нихъ непривѣтный поглядъ и прийшовши до самыхъ остатнихъ дверей, одѣмкнувъ ихъ и ввѣвъ Селеха въ довгу, але дуже не широку комнату.

— Що коштуе? спытавъ Селехъ.

Яцекъ ткнувъ пальцемъ на билетикъ прибитый до дверей: на билетикъ стояли цѣны на комнату, постѣль, свѣтло и инші рѣчи. Селехъ прочитавъ и скрививъ ся.

— Чи нема дешевшой? спытавъ ђнѣ: гульденъ — дорого.

— Нема другои, промовивъ сурово Яцекъ. ђнѣ запримѣтивъ, що при́зжі́й хочъ и розмовляє по-польски, але не есть Полякомъ: за десять лѣтъ Яцекъ навчивъ ся по вымовѣ распѣзнавати, де родовитый Полякъ, а де не Полякъ? — Се певно Москаль зъ Россіи, подумавъ ђнѣ и взявъ за клямку дверей, замѣряючись выйти зъ комнаты и тымъ нѣбы говоривъ Селеху: „коли цѣна не по тобѣ, дакъ и геть собѣ; йди шукай дешевше, а сюды нѣчого було и рипати ся та людей середъ ночи непокоити“.

Селехъ и безъ сихъ слѣвъ зрозумѣвъ, чому Яцекъ

держитъ ся за клямку, але розумѣвъ и те, що не медомъ пахне у таку пору шукати по мѣсту дешевого готелю; а тутъ и поглядъ его впавъ на лѣжку, и лѣжка поманило его до себе..

— То нехай и такъ, промовивъ онъ до Яцека: кажи Фѣрманови знести сюды пакунки.

Яцекъ взявъ зѣ столу свѣчку, засвѣтивъ еѣ, поставивъ на стѣль передъ канапкою и пошовъ до Фѣрмана; а Селехъ скинувъ свою шинелю, повѣсивъ еѣ бережно на кѣлочку у шафѣ и почавъ оглядувати комнату. Усѣ стѣны були въ зеленыхъ розводахъ. Не скажу, щобъ тѣ розводы добрыми, пріятными выявами впливали на Селеха, за те они свѣдчили, що готель не изъ новыхъ, а господарь его не любить часто возити ся зъ малѣванемъ стѣнъ. Таки-бъ хто не глянувъ на стѣны, дакбы задививъ ся на розводы и мусѣвбы признати за авторомъ ихъ широку, нѣчимъ не обмежовану фантазію: одному тѣ розводы могли здати ся за дерева холодной, убогой на рослину, а богатои на слезы россійскои пѣвночи; другому просто такою рослиною, якои жаденъ ботаникъ не має въ своѣй колекціи. Можна було уважати тѣ розводы и за слѣды гусячихъ нѣжокъ, и тодѣ великои помилки не було.

Селехъ звернувъ ще бѣльшь уваги на повѣтря комнаты. Въ повѣтрѣ не чуло ся нѣчого незвычайного за для львѣвскихъ готелѣвъ, але чоловіку зъ свѣжого надвѣрного повѣтря, духъ львѣвскихъ готелѣвъ нагадуе трохи духъ кадовба въ лѣху зъ свѣченою капустою, або духъ засѣвка зъ цвѣлымъ борошномъ.

Селехъ пѣдѣйшовъ до бѣкна, щобъ бѣдчинити кватирку, колѣру котрой не вгадавбы нѣякій археологъ: чи тымъ, що може у неи и зъ роду колѣру не було, чи може онъ и бувъ, да сонце высмалило его; а то може

настоящій колёръ занавѣски не дававъ ся пѣзнати при такому убогому свѣтлѣ, божь вѣдома рѣчь, що добрі малюнки вимагають, щобъ на нихъ дивити ся при добрѣй освѣтѣ...

Селехъ глянувъ на канапку, не ветху ще, але певно що вѣкомъ своимъ старѣйшу Селелехового вѣку. Селехъ сѣвъ на канапку и чогось не весело стало у него на душѣ. Певно, що комната и еи обставины збудили у него якусь смутну думку. Такъ я суджу по собѣ: хочь коли, хочь де, хочь въ якому готелю комната, якъ я вступлю до неи въ-перше, наводитъ на мене невеселі гадки, а инколи, дакъ просто журбу и сумоване. Гляну я на стѣны, на стелю комнаты и менѣ стане нѣбы чогось жаль! Менѣ здаеть ся, що въ сѣй комнатѣ денебудь, чи на стѣнѣ, чи на стелѣ зачепить ся якась моя гадка, я мушу залишити еѣ тутъ, а пѣсля мене прийде маляръ и „властною рукою“ подобно якому цензору замаже мои думки, а менѣ ихъ шкода; жаль мене бере за ними... Менѣ здаеть ся, що и кождый чоловѣкъ, переночовавши въ готелѣ, залишить тутъ щось свое, хто думку, хто зѣтхане, хто слезину, а хто и частину своєї надѣѣ, частину радощѣвъ... хочь радощѣ и не люблять готелѣвъ: они кублять ся дома, у захистку, биля люблячои, а любимои душѣ... Менѣ здаеть ся, що въ жадному готелѣ нема комнаты, де-бъ не було приховане чуже духове добро: невидиме оно, вѣситъ собѣ на стѣнахъ, на стелѣ и нѣхто не бере его...

Внесли Селехови пакунки. Фѣрманъ пѣшовъ порати коней, а Яцекъ славъ постѣль. Селехъ нагадавъ домѣвку, семію, теплу хату, суху постѣль. Онъ полапавъ простиню, що розстелявъ Яцекъ... вохка! а въ кѣмнатѣ холодно ..

— Чи не можна-бъ протопити грубу? спытавъ Селехъ.

— Въ noci у насъ не топлятъ; дасть Богъ день — тодѣ протопимо, ђдповѣвъ Яцекъ.

— Дакъ хочбы самоваръ... чаемъ бы нагрѣвъ ся, а то холодно.

— Не можна теперь... усѣ сплять.

— Ну хочъ чарку горѣвки, да перекусить бы чога?

— Ресторанъ замкнутый; до ранку нѣчого не добудете, — поважно ђдповѣвъ Яцекъ, нѣ краплѣ не вважаючи на те, чи хоче Селехъ ѣсти, чи нѣ.

Селехъ взявъ двѣ шустки и сунувъ въ руку Яцекови Яцекъ трохи помякшавъ, подяковавъ и промовивъ:

— Свѣтъ вже незабавомъ, за годину, чи двѣ. Розвидняеть ся — я заразъ грубку затоплю и самовара подамъ. — А помовчавши трохи Яцекъ спытавъ:

— Вы, пане, зъ Россіи?

— Зъ Россіи.

— Я такъ и знавъ: по вымовѣ заразъ видко що зъ Россіи... Такъ, такъ... Може панъ зъ самой Москвы?

— Нѣ, я не зъ Москвы.

Хто знае, чому Селехъ не хотѣвъ сказати правду, ђдкиля ђнѣ, и подумавши хвилину, додавъ: „Я зъ Кіева“.

— Зъ Кіева... — проговоривъ Яцекъ. — Гмѣ, зъ Кіева! тамъ же хто? Поляки? не Москалѣ?

— Ёсть и Поляки, и Москалѣ, а найбѣльшь Русинѣвъ.

— То панъ хто-жь буде?

— Я? гмѣ!.. я.. я Русинъ буду.. руській...

— Руській! Такъ я и знавъ... Добра-ночь!

— Бачъ хамове коadlo, подумавъ про себе Селехъ у слѣдъ Яцека: скрѣзь оно однакове, за грошѣ заразъ подобрѣшае.

Селехъ почавъ роздягати ся.

— Ну, тай холодно-жь! да тутъ просто одубѣшь!... Добра европейска цивилизація, нѣчого сказати!.. ну єť къ нечистому!.. Нѣ вже лѣпше наше азійство: у насъ тѣлько скажи: заразъ хочь середь ночи, мовь изъ землѣ вродить ся самоварь, а тутъ, не ѣвши лягай спати, та ще въ такѣй холоднечи... Добре що догадавъ ся я зъ дому взяти тепле одѣяло, треба достати єго. — Селехъ вытягъ товсте на бавовнѣ одѣяло, розбславъ єго на лѣжку и глянувъ въ гору на покуть.

— И образа нема!.. мабуть жидѣвскій готель... Далѣ хрестячись, прочитавъ: „Огради мя, Господи, силою честного и животворящего Хреста“, зѣтхнувъ и полѣзъ на лѣжку.

— О такъ! пѣдъ двома одѣялами може и не добре! славна, славна Европа! наче въ вовкѣвнѣ.. Даруй ми, Господи, сонъ тихій и безмятежный — моливъ ся Селехъ, гасячи свѣтло.

II.

Селехъ приѣхавъ до Львова зъ Холмцины. Онъ бувъ родомъ Украинець, десь изъ за Днѣпра; служивъ якимсь урядникомъ, а въ 1863 роцѣ подавъ ся на службу въ „Царство Польске“ несучи туды идею обрусеня Полякѣвъ. Призвавъ єго туды Кулѣшь, а зъ Кулѣшемъ онъ спѣзнавъ ся здаєть ся въ Кієвѣ, чи де инде на Украинѣ, въ той часъ, коли Кулѣшь, подорожуючи по Украинѣ, выдававъ себе „апостоломъ правды“, той „правды“, котра начиняє кишеню грѣшми. Отожь рекрутуючи собѣ „захребетникѣвъ“, Кулѣшь спѣзнавъ ся и прилучивъ до „своєи семіи“ и Селеха. Селехъ щось то написавъ по украински въ „Основу“, але те щось не побачило божого свѣту: Селехъ виновативъ за те цен-

зуру, а „Основяне“ говорили, що те Селехове „щось“ було просто переказомъ у прозѣ Гулакового „*Пана та Собаки*“; одначе Кулѣшь запевнявъ листами Селеха, що те „щось долежить до свого часу“ — и може-бъ и справдѣ оно долежало, колибъ „захребетники“ не проковтнули „Основы“, а самъ Кулѣшь не зрозумѣвъ, що „не лѣпо“ ему отаманувати „захребетниками“ и що далеко бѣльшь пристало ему самому ити въ захребетники до князя Черкаского и разомъ зъ нимъ сѣяти освѣту обрусенія.

И Кулѣшь пѣшовъ до Варшавы и повѣвъ туды отару своихъ „захребетникѣвъ“, зъ зъ ними и Селеха.

Не знаю вже запевне, яку тамъ посаду надѣлили Селехову, чувъ тѣлько, що и бнѣ працѣвавъ надъ реалізованемъ идеѣ обрусенія Полякѣвъ и Русинѣвъ въ Холмщинѣ.

Вѣдома рѣчь, що великѣ идеѣ сходять, ростуть и спѣють у великихъ головахъ; се истина, хочъ трохи може не така велика, якъ та, що „идея обрусенія“ Полякѣвъ и Украинцѣвъ есть „велика исторична идея“. Шкода, що я не скажу, въ чиѣй великѣй головѣ зѣйшла отся „идея“, за те тямлю, що она якъ и кожда „велика“ идея вимагае ѳдповѣднихъ собѣ и зъ морального и зъ духового боку дѣячѣвъ и слугъ. Такихъ ѳдповѣднихъ людей, мабуть, не стало въ самѣй Россіи, бо вжежъ не даремно они мусѣли шукати ѳдповѣднихъ дѣячѣвъ и слугъ, хочъ не за морями, але всежъ таки не дома, а за межою Россіи, за рѣчками Збручемъ и Сяномъ.

— Ба! промовивъ якось Кулѣшь до князя Черкаского: що отсе зъ нами! наче хто намъ памороки забивъ: чомъ отсе мы и доси не нагадали, що у насъ пѣдъ бокомъ є обѣтованна земля. Отъ коли мы зъ ѳдтиль наберемо собѣ въ Холмщину уніятскихъ попѣвъ,

да учительввѣ, дакъ тодѣ наша справа не пѣде, а просто покотить ся. Галичане добре знаютъ Полякѣвъ, они имѣ залили тамъ за шкуру сала, нехай же они имѣ тутъ ѡддѣчатъ. Выйде оно по писаню „якою мѣрою мѣряете, ѡдмѣрять ся и вамъ“... Ёй-Богу добре буде!.. якъ гадаете?“

Князь Черкаскій глянувъ на Кулѣша, пронизавъ его поглядомъ и одповѣвъ:

— Думка не ледача; але чи пѣдутъ до насъ Русины зъ Галичины? якъ не якъ, а все таки у нихъ знаєте... конституція.

— Абы умѣти поговорити зъ ними, такъ пѣдутъ... у мене єсть таки умѣлый чоловѣкъ, такъ єго-бъ туды заслати, нехай заманює..

Черкаскій згодивъ ся. Кулѣшь покликавъ до себе Селеха и спытавъ:

— Вы бували въ Галичинѣ?

— Не доводилось, а що?

Кулѣшь розказавъ єму свою гадку, свою розмову зъ Черкаскимъ и вырядивъ єго за кѣлька днѣвъ до Львова „по комерческимъ дѣламъ“, а справдѣ рекрутovati Русинѣвъ на службу до идеѣ обрусенія своихъ братѣвъ.

Отъ чоґо Селехъ появилъ ся у Львовѣ.

III.

То бувъ часъ самого тяжкого непорозумѣня въ Галичинѣ мѣжь Поляками а Русинами — часъ, котрый нові поколѣня Полякѣвъ проклинати муть, бо ѡнъ великои и тяжкою шкоды наробивъ въ Галичинѣ и Русинамъ и Полякамъ; ѡнъ задержувавъ розвѣй и освѣту народу, ѡнъ нищивъ культуру обохъ народѣвъ, ѡнъ заложивъ жерело тои деморализаціи, котра явила ся въ

процесъ Ольги Грабаръ, и котра являє ся и нынѣ де въ чому. Те зерно, зъ якого зросли деякі люде мого оповѣданя, було посѣяне въ Галичинѣ за давнѣйшихъ часѣвъ руками не Русинѣвъ, не Полякѣвъ, а политиками старои, доконституційнои Австріи. Доля зложила Австрію зъ кѣлькохъ національностей, а державні политики еи не знали тодѣ, що задля загального добра державы треба добра кождѣй національности, треба пильновати щобъ зъ помѣжъ народѣвъ Австріи зникло національне ворогованя, згасъ національний антагонизмъ. На лихо народамъ Австріи державні проводаторы ишли не тымъ шляхомъ, котрый веде до порозумѣня и котрый зѣрвабы червону нитку національного ворогованя. Проводарѣвъ пронизала махіявельщина, — на прапорѣ своєи политики они написали: „divide et impera“. Пѣдъ симъ прапоромъ проводаторы гадали збудовати загальне добро цѣлои державы, а тымъ часомъ они будовали вороговане народѣвъ, знищене культуры, деморализацію. Цѣла исторія доконституційнои Австріи — се нѣщо инше, якъ исторія боротьбы державного уряду то зъ тымъ, то зъ иншимъ народомъ самоижъ Австріи. Боровъ ся урядъ зъ Уграми, або зъ Поляками, тодѣ онъ притулювавъ до себе и улещувавъ на свѣй бѣкъ Словакѣвъ и Русинѣвъ, обѣцювавъ имъ сякі-такі выгоды: обѣцянки тримали ся, доки треба було помочи однои національности проти другои; минала потреба — забували про обѣцянку! Урядъ одвертавъ ся ѣдъ народа, котрому улещувавъ обѣцянками, и пригортывавъ ся до народу, зъ котрымъ досе вороговавъ. Такимъ побитомъ помѣжъ народами, крѣмъ національного ворогованя стала губити ся вѣра въ слово и обѣцянки, впало зерно деморализації на ниву добре пѣдгноєну политикою „divide et impera!“... Невыконані обѣцянки, а мѣсто нихъ націо-

нальне нехтоване не могли не породити таких тенденцій, котрых не можь назвати не то що моральними, але хочьбы политично розумними и корыстными.

Найббольшу шкоду згадана политика мусѣла зробити и таки зробила въ Галичинѣ. Цѣлу першу половину XIX вѣку абсолютизмъ тѣлько те и робивъ въ Галичинѣ, що пѣдбивавъ до ворогованя Русинѣвъ и Полякѣвъ, ажъ доки не протоптавъ на тѣй нивѣ кровавой стежки — крѣвавыхъ часѣвъ 1846—1848 рокѣвъ!... Минула революція, наступила реакція абсолютизму, — одначе на превеликій жалъ и на шкоду Австрійи политика „divide et impera“ не згорѣла въ пожежи революціи, не втопила ся въ рѣкахъ людской крови... Абсолютизмъ не покинувъ своихъ брідкихъ звычаївъ, одною національною пригнѣчувати другу, ѣнъ гадавъ обпертись на Русинѣвъ, заманюючи ихъ ѣбцянками придушувати въ Галичинѣ національнѣсть польску. Сего то тяжкого часу зъявивъ ся на прикарпатскѣй Руси найббольшій ворогъ малорущины, добре прославленный Адольфъ Добрянскій, и почавъ сѣяти насѣне „ѣбъединенія“ языкового... Того-жь таки часу пѣвнѣчнѣ „орлы“ занесли въ Галичину и въ прикарпатску Русь насѣне политичного „ѣбъединенія“ пѣдъ назвою панславизму. Панславистичнѣ „орлы“ приносили свое насѣне ѣбгорнуте въ папѣрцѣ, зѣ котрыхъ проповѣдники „ѣбъединенія“ могли добре користати ся и матеріяльно и на власну руку...

Ажь въ 1860 роцѣ пѣсля франко-италіянскои побиванки повѣяло иншимъ вѣтромъ въ Австрійи. Наполеонъ III, найббольшій ворогъ народнои волѣ и добра у себе дома, найббольшій поклонникъ абсолютизму у Франціи, приневоливъ Австрійю поховати абсолютизмъ... Высунула ся на свѣтъ божій идея конституціонализму, та идея, котру стѣлько лѣтъ катовали и душили Бахи

и Шмерлинги. Політика въ одежѣ національного „divide et impera“ мусѣла зникнути, згинути, выступила зъ своєю одежею нова політика конституціи; але въ сю нову одежу убрались старіі люде зъ старыми традиціями. Въ Галичинѣ запановали Поляки!... Урядъ одрѣкъ ся одъ Русинѣвъ и кинувъ ихъ въ руки Полякѣвъ. Поляки не забули, якъ поодинокіі Русины запомагали не що давно урядови — душити Полякѣвъ, и приняли ся — соромъ сказати — за помету!! принялись зничити руску національність, руску культуру, руску мову!... Гукомъ хижого звѣра гудѣло по Галичинѣ „niema Rusi“. Сей хижій окликъ темноты, окликъ руины и регрессу підхопили батьки-езуиты и пильновали ще бѣльшь заслѣпити Полякамъ очи темрявою національного шовинизму!... Чимъ бѣльшь урядъ дававъ въ Галичинѣ автономичной волѣ Полякамъ, тымъ гѣршь становило ся рускому народови... Найбѣльшого утиску дочувало ся руске духовенство: его гнѣтили и слѣпій шовинисты въ его политичныхъ правахъ, его гнѣтили и езуиты въ его религійныхъ правахъ... И отъ першій роки конституційного жита Австріи стали задля Русинѣвъ гѣршь, нѣжь абсолютизмъ баховщины и шмерлинговщины бувъ для Полякѣвъ. На нивѣ національного ворогованя и утискѣвъ Голуховщина зробила великій „поступъ“...

Русь застогнала! — тяжко, страшенно застогнала! Русь мусѣла або замовкнути, вмерти, або збрати усѣ свои силы и выступити на боротьбу, на самооборону.

— Треба десь спасеня шукати!! загуло тогды по галицкѣй Русі.

— Нѣгде инде, якъ въ самыхъ собѣ, озвавъ ся звонкій, але ще тодѣ слабій голосъ молодыхъ дѣтей Руси, дѣтей вихованыхъ въ идеяхъ освѣты.

— Даремна рѣчь! ревѣвъ голосъ тыхъ лизоблю-

дѣвъ абсолютизму, котрѣ привычались покладати надѣ и ждати добра зъ абсолютизму. Даремна рѣчь! голосили сѣ люде: Галицка Русь безсильна; мы Русины за надто слабѣ, щобъ выходити на боротьбу проти Полякѣвъ и езуитѣвъ... Насъ зѣдять, проковтнуть Поляки.

Сѣ люде згадали панславистичныхъ орлѣвъ зъ ихъ кѣгтями и папѣрцями, згадали тѣ думки, якѣ навѣяли на нихъ панслависты и якѣ за часу Шмерлинга не вѣльно було выголосити, а треба було ховати ся зъ ними... Теперъ стало инакше; стало можна выречи гадки своего егоизму, свои кишенѣ. И сѣ люде сказали:

— Мы доси дурили и себе самыхъ и свѣтъ! мы доси брехали, выдаючи себе за якійсь окромный народъ; мы тѣлько невеличка частинка великого російского народу!... Тамъ наше спасене!... Найперше намъ треба зрестись ѣдъ тои мовы, котру выдумали „украинофилы“, намъ треба взятись до единой великорусской мовы, котрѣй можна научити ся „въ одинъ часъ“. Оттамъ наше спасене! Туды треба намъ пильновати! Тутъ насъ душать Поляки, а мы идѣмо до Россіи и помагаймо въ Холмщинѣ и скрѣзь въ Конгресѣвцѣ душити Полякѣвъ! Отъ де наше спасене...

— Не въ тѣмъ спасене наше, озвавсь молодой голосъ: наше спасене въ народному розвою, въ освѣтѣ! Возьмѣмо ся за сю справу и въ народнѣй мовѣ пильнуймо до національной самовѣжи и освѣты! Народня освѣта, промѣнь свѣтла-науки — отъ що най стане нашимъ прапоромъ, нашою метою!.. Свѣтъ освѣтитъ и Полякѣвъ, розжене темряву ихъ шовинизму. Отъ де шукаймо спасенія Руси и руского народу!

— Ба! порѣвняйте: у насъ священникъ мае рѣчно 200—300 гульденѣвъ, а въ Холмщинѣ дають тысячу рублѣвъ...

Отъ зъ такихъ поглядѣвъ и завели ся мѣжь Русинами двѣ партіи; одна, котра приманювала до „объединенія“, котра гадала посадити Русь на крыла панславистичныхъ „орлѣвъ“ и на ихъ крылахъ перелетѣти черезъ національный Рубиконъ. Ся партія одержала назву „москвофильскою“ або „твердою“, другу партію прозвали молодую, „мягкою“, украинофильскою; а щобъ еѣ ще бѣльшь дискредитовати, „твердѣ“ охрестили еѣ „поляефильскою“...

Отъ якимъ чиномъ орала ся и засѣвала ся та нива, жать на котрѣй прибувъ зъ Россіи до Львова Селехъ.

IV.

Другого дня пѣсля своего приѣзду у Львѣвъ, такъ отъ передъ пѣвъ-днемъ, Селехъ ишовъ Академичною улицею; ѣнъ завернувъ въ одну камяницю, пѣднявъ ся на другій поверхъ и постукавъ у дверѣ. Выйшла молодода жѣнка зъ закочеными за лѣктѣ рукавами и зъ руками у тѣтѣ — видко було, що она одѣрвалася ѣдъ пораня коло печи.

— Чи тутечки живе панъ Гловень? спытавъ Селехъ.

Молодиця сердито глянула и одрѣзала по польски:

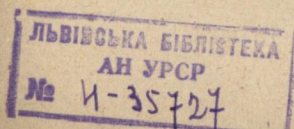
— По руски не розумѣю.

— Отъ тобѣ и на! подумавъ Селехъ: гарна рѣчь! въ рускому домѣ нѣчого по руски не розумѣють. Ѣнъ спытавъ вдруге, але вже по польски.

— Прошу, прошу, одповѣла молодиця: панъ дома есть, — и повела Селеха пекарнею до свѣтлицѣ.

На зустрѣчь Селеха вставъ зъ канапы немолодой вже, сивоватый и лысый, зъ червонымъ лицемъ мужчина, въ чорному убранѣ, котре своимъ кроємъ походило трохи на убране заднѣпрянскихъ мѣщанъ.

Селехъ сказавъ, хто ѣнъ и зъ ѣдки.

— Ба, ба! промовивъ весело Гловень, усажаючи Селеха на канапъ: давно чекалисьмо васъ, милостивѣйшій высокодостойнику! Господинъ честнѣйшій Кульшь изволили завѣдомлювати меня своимъ писанемъ. Споминалисьмо тутки, здѣсь, про ваше Благородіє... А якже, споминалисьмо! Втѣшаю ся, вѣншуючи толико пренайдостойнѣйшого великодостойника!...

Селехъ слухавъ рѣчь Гловня и дивовавъ ся: ѡнъ чувъ ѡдъ Кульша и иншихъ, що Гловень великій рускій патріотъ и добрый знавецъ народнѣи мовы, а тутъ, зъ устъ самого Гловня, чує таку мову, котрой зъ родувѣку ще не чувъ и котрой добре не розумѣвъ; навѣтъ ѡнъ не мѡгъ зрозумѣти, хто-бъ мѡгъ уживати таку мѣшанину церковно-словянскои, украинскои, польскои и найменше великорусскои мовы.

— Чи не помиливъ ся я, гадавъ собѣ Селехъ: може се не Гловень, а хто иншій, або не той Гловень, а якій другій... Колибъ не попасти въ якій лабетъ!

— Вы Якимъ Филаретовичъ Гловень? спытавъ Селехъ.

— Воистину такъ изволите говорити, господине высокодостойнику! одповѣвъ Гловень, и спытавъ Селеха:

— Како же уподобала ся вашему Благородію наша угнѣтованная Галилея и наше незносе жительство?

Селехъ нѣчого не зрозумѣвъ.

— Про що, про яку Галилею ѡнъ говорить? думавъ собѣ Селехъ, незнаючи що ѡдповѣдати, а Гловень не дожидаючи ѡдповѣди, зѡтхнувъ и мовивъ:

— Охъ, охъ! тяжело естъ!... Мрачно угнѣтовани мы, русскіє здѣсь, тутечка! розважаемо минувшину, видимо настоящину; но марно рукою брэнною одхилити заслону, котрою будуще предъ окомъ нашимъ закрыто естъ, а марно прорѣчити тоє, альбо другое. Дѣланія

нашій суть страждательныя, понеже, честнѣйшій высокодостоиннику! слабуемо силою и едино на Россію возглядаемо и пѣдъ таковымъ возглядненіемъ оттолѣ чекаемо искупленія...

На чолѣ Селеха выступили буйні краплѣ поту ѡдѣ натуги, зрозумѣти мову Гловня. Зѣ всеи его речи ѡнѣ тѣлько и догадавъ ся, що Гловень чогось чекае ѡдѣ Россіи и, щобѣ не сидѣти мовчки, Селехѣ давѣ реплику:

— Такѣ, такѣ!...

— Воистину такѣ, господине ваше Благородіе! Доколѣ православный орелѣ зѣ златоглавои матушки Москвы не воспаряе надѣ градомѣ князя Льва... Перепрошаю! я зѣ вами высокодостоиннику! розговориваю совѣмѣ отверто: измучени есмо черно-жолтою барвою... Ляхва на пѣдательство насѣ наступаеѣ; но сѣ нами Богѣ! разумѣйте языци!... да, да!... Чи я не правдательно говорилѣ?

Селехѣ дѣставѣ швидше хустку зѣ кишенѣ и потерѣ своего лоба.

— Мы вважаемо васѣ яко доброго знавця народной мовы...

— А якже, а якже, перебивѣ его Гловень: именно такѣ! руску мову я очень досконале тямлю.

— Я мало тямлю, бо не чувѣ настоящей народной мовы вѣ Галичинѣ: она така, якою вы мовите?

— О нѣтъ, нѣтъ! у насѣ нарѣчій, подрѣчій и языкорѣчій несчисленное множество: подольское, гуцульское, се есть, вважайте — гѣрске, бойковске, лемковске, турковске и иныя; но мы, мужіе освѣтленные образованемѣ, взглядняемо единый вашѣ русскій языкѣ, языкѣ нашего старѣйшого брата, шестидесяти-миліонного народу, простершого свою мѣцную дланѣ ѡдѣ Невы до Камчатки. Того ради мы усиловиваемо ся облагоро-

жувати и розвоювати нашій простонародныя подрѣчя, подносячи ихъ до ступеня російского литературного языка, каковымъ я и бесѣдную нынѣ зъ высокодостойникомъ, вашимъ Благородіємъ! — Зъ симъ словомъ Гловень кинувъ на Селеха поважный поглядъ, нѣбы хотѣвъ промовити:

— А що?! бачъ якій я!...

А Селехъ подумавъ собѣ: „Еге! дакъ отъ оно що; дакъ се я чую „облагороднену“ мову? ну, цуръ їй! одъ неи упрѣнешь гѣршь нѣжь у банѣ, и голосно промовивъ:

— Якъ же я помиливъ ся! я мысливъ собѣ, що вы розмовляете зо мною чисто народною мовою и гадавъ: яка то велика рѣжниця мѣжь украинскою, а галицкою народною мовою!

— Ахъ, нѣтъ, нѣтъ, мой честнѣйшій господине! я говорю облагороженымъ языкомъ, се есть литературнымъ російскимъ — языкомъ славнѣйшого Пушкина и Гоголя... Смѣю воспросити: о колико чистымъ есть мой языкъ?

Селехъ ажъ почервонѣвъ, не знаючи, що ѡдповѣдати. Сказати правду, що ѡнъ зъ роду вперше чуе таке „язычїе“ — нѣяково! Гловень образити ся може. Не сказати правды, ще гѣрше; Гловень и далѣ розмовляти буде незрозумѣлымъ язычїемъ, а ѡнъ, Селехъ, вже и теперъ майже цѣлкомъ выбивъ ся изъ силы, напручуючись, щобъ хочъ дещо зрозумѣти зъ розмовы. На лихо ще Селехъ не бувъ филологомъ и дипломатю: одначе ѡнъ згадавъ, якъ колись у бурѣ було выкручуєть ся манѡвцями зъ рукъ отця ректора, згадавъ батькѡвску пословицу: „ѣжь борщъ изъ грибами — держи языкъ за зубами“ — и промовивъ:

— Оно, конечно, задля васъ така мова добра; вы въ Россїи не бували, граматика нашей, російской, не

учили, то добре що и такъ постигли... але якбы у насъ, дакъ така мова не годилась бы...

— Задля каковой таковой причины? дивовавъ ся Гловень.

— „Попавъ ся жучку — попови въ ручку!“ подумавъ Селехъ и зачинаючись промовивъ: „Бачте... якбы вамъ сказати: россійскій языкъ... рѣкъ за рокомъ иде напередъ... тее...

— А вжежь, а вжежь!.. такъ и довлѣтъ языкови многомиліонного православного народу...

— Робить поступъ — мовивъ далъ Селехъ: нашѣ книжки до васъ не ходять...

— О нѣтъ, тысящу разовъ нѣтъ! перебивъ Гловень. Благодареніе господиновамъ Погодину, Гильфердингу, Аксакову мы въ своемъ народномъ домѣ преизобильно имѣемъ различныхъ книжокъ...

— Отъ, морока, думавъ Селехъ: не дае и договорити.

— Одначе не чуючи живои речи, вы все таки не поспѣваете ити у слѣдъ за розвоємъ языка и поневольт мусите ѳдставати... промовивъ Селехъ, гадаючи що вже теперь Гловень задовольнить ся и залишить кидати его въ пѣтъ; а Гловень на те:

— Желалъ-бымъ прослушати бесѣду на новѣйшому россійскому языцѣ: сердечне упрошую васъ бесѣдовати зо мною на языцѣ многомиліонного православного народу.

Селехъ пустивъ ся на хитроцѣ: ѳнъ згадавъ кѣлька чисто-народныхъ великорускихъ выразѣвъ и заговоривши по россійски, пхавъ въ свою рѣчь народнѣ выразы, додаючи де треба де не треба „сѣ“.

— Упрашаю васъ, высокодостойнику, перебивъ Гловень: звольте говорити промедлительнѣе, понеже я

не хорошо понимаю... и на лицѣ Гловня видко було, що ему стало трохи соромно.

Селехъ ставъ говорити повагомъ. Гловень, немовъ заяць, настороживъ уха; его поглядъ, выразы всего лица свѣдчили, зъ якимъ великимъ пильнованемъ и трудомъ прислухуєть ся онъ до Селехової речі, изъ якою силою напручуєть ся, щобъ зрозумѣти бесѣду. Селехъ говоривъ про свою миссію до Львова — и скѣнчивши ждавъ, що скаже Гловень.

А Гловень мовчавъ.

— Мабуть вы не все зрозумѣли зъ моєї бесѣды? спытавъ Селехъ вемѣхаючись.

— Истинно такъ єсть, — одповѣвъ Гловень почервонѣвши такъ, що ажъ уха стали рожевими. Селехъ, щобъ вызволити Гловня зъ сорому, промовивъ:

— Отъ бачите, якій великій поступъ зробила жива російська мова; тожь то не дивуйтесь, а втѣштесь, бо такъ само и я мало розумѣю вашу бесѣду. А нуте, будьте ласкаві! заговорѣть до мене народною мовою, щобъ я мѣгъ судити, яка рѣжниця мѣжь украинскою а галицкою мовою.

У Гловня ажъ на душѣ polegшало.

— Добре, добре! зъ дорогою душею! одповѣвъ онъ, радѣючи, що скѣнчила ся справа, въ котрѣй довело ся ему, такъ несподѣвано зѣсти „печеного рака“. Онъ же вважавъ себе доси за великого знатока російской мовы! онъ бундючивъ ся сими своїми знаннями передъ Галичанами, а теперъ мусить признати, що онъ помиливъ ся!!

Хочбы Селехъ нѣкому про се не хваливъ ся тутъ у Львовѣ! тамъ за Збручемъ и Сяномъ хочъ и похвалить ся, дакъ дармо. Конечно, и тамъ смѣяти'муть ся, кепковати'муть, але байдуже! онъ, Гловень, того смѣху не чути'ме, а зъ того, що роскаже про него Селехъ

въ Россіи, всежь таки засвѣдчать ся, що ѓнъ прямує на той шляхъ, на якій звернувъ его Погодинъ и инші. Певно „возблагодарять“. Тутъ же ... тутъ у Львовѣ! крый Боже! якъ довѣдають ся, якъ пѣйде поголоска — его высмѣють въ очи, особливо отта „украинофильска“ молодѣжь!

Зъ того часу розмова Гловня зъ Селехомъ велась рускою народною мовою, котрою Гловень справдѣ дуже добре орудувавъ.

— О! я добре розумѣю, чого вамъ треба, — говоривъ Селехови Гловень: вамъ треба людей розумныхъ, освѣченыхъ наукою, людей смѣливыхъ, жвавыхъ, добрыхъ патріотѣвъ. А де? въ кого знайдете се добро? нѣгде инде якъ середъ молодѣжи. Щожъ! мы доволѣ маємо славныхъ молодыхъ священникѣвъ, котрѣ тиняють ся заступниками да викаріями; тиняють ся безъ хлѣба, бо Поляки каждого нашего священника уважають за схизматика и москаля... Єсть у насъ доволѣ укѣнченыхъ богословѣвъ, филозофѣвъ, правникѣвъ — самъ квѣтъ; та не знаю, чи згодять ся они до васъ...

— А тожь чому? самѣ кажете, що у васъ тяжко жити; безъ хлѣба сидять, а мы дамо дуже добру платню...

— У насъ, бачте, расколъ выйшовъ: завела ся нова партія народникѣвъ. (Гловень хотѣвъ промовити „Полякофильвъ“, але задержавъ ся). Они, бачте, молодята, люде горячі, рвуть ся до якогось самостайного національного розвою... они политики не розумѣють... Горячі головы! „Доки сонце зѣйде, роса очи выѣсть“, — доки добють ся они тои мрѣѣ національной, дакъ Полякъ проковтне ихъ... Але що будете дѣяти... доки, да доки, а теперъ они и на Россію косо дивлять ся...

— Треба ихъ вгамовати... знаете... якось хитро да мудро... Та се вже вы зумѣете, не менѣ васъ учити...

Влеслива рѣчь Селеха подобала ся Гловню, — бнѣ промовивъ :

— Клопоту багато... заходу зъ ними багато... треба де пѣдмазати, а инде и просто таки въ руку положити... Дѣло свѣтлове : „суха ложка ротъ дере“... Грошей треба...

— За симъ дѣло не стане ! се остатня рѣчь. Чого намъ грошей жалѣть, они не нашѣ... Намъ иде не про грошѣ, а про идею.

— Я де зъ кимъ побачусь, поражусь... Шкода що далеко : одинъ на „Курковѣй“, другій бѣля „Пятницѣ“, третій на „Жовкѣвскѣй“, а хто на селѣ... Нѣгъ не стане — старій чоловѣкъ...

— О ! дежъ таки вамъ, у вашѣ лѣта, при вашому здоровлю — ходити ! Фіякра берѣть... отъ вамъ на выдатки !

Селехъ положивъ кѣлька гульденѣвъ — и додавъ : завѣряю васъ, що нашъ урядъ не схоче даремне користовати ся вашою працею и вынагородитъ васъ такъ, що вы и не сподѣваєтесь.

— Вѣрю, вѣрю ! вжежъ не марне говорятъ у васъ : „за Богомъ молитва, за царемъ служба не пропадаютъ“. А я старати'му ся... але уважайте, щобъ и полиція наша не довѣдала ся, за чимъ вы прибули...

— Не довѣдаєть ся !... я прибувъ по купецкимъ справамъ...

— И на прислугу будете звертати увагу ; она въ насъ цѣкава... знаєте !

Гловень моргнувъ окомъ и додавъ : — Я у себе дома говорити'му, що вы мѣй кривнякъ, — а то бачте отся, що вы бачили, трохи языката...

— Байдуже ! я вмѣю языкъ заговорювати, одповѣвъ смѣючись Селехъ и ставъ прощати ся зъ Гловнемъ.

— Серце, Анелько! озвавъ ся Гловень до куховарки, проводячи Селеха, поможи панови...

Анелька кинула ся бѣдъ печи, взяла Селехову шинелю и подала ему. Селехъ пхнувъ въ Анельчину руку гульдена...

— То мѣй кривнякъ, промовивъ Гловень до Анельки, коли Селехъ бувъ вже за дверми: ѓнѣ разъ-по-разъ возить ся зъ хлопами въ селѣ, да такъ навикъ до хлопской мовы, що часомъ якъ приѣде до Львова, дакъ и тутъ закидае по хлопски... Але ѓнѣ чоловѣкъ заможрый и добрый... Ты серце, Анелько! коли ѓнѣ приѣде вдруге до насъ, дакъ привѣтнѣй до него.

— Чую, чую! добре!

Анелька взяла зъ печи горшокъ зъ якоюсь стравою и знимаючи ложкою шумъ, сама собѣ говорила: „Анелька сама добра бачить и знае, що до чого. Анельку не треба учить, зъ роду нѣ въ кого розуму не позычала“.

Обтерши обѣ фартухъ руки, Анелька выняла зъ за пазухи гульдена, подивила ся на него, цмокнула, засунула на саме дно своєї глубокой кишенѣ въ спѣдницѣ и промовила:

— Слава Богу!... есть зъ чимъ на гулянку... Колибъ тѣлько на годину стало, а то такъ опротивѣвъ отсей дощ; на улицѣ и на ринку болото ажъ плющить.

А Гловень сѣвъ заразъ до стола и написавъ кѣлька листѣвъ...

V.

Минуло кѣлька днѣвъ. Разъ пѣдъ вечѣръ Селехова кѣмната въ готелю стала наповняти ся гѣстями-Русинами. Селехъ радо витавъ ихъ, особливо священикѣвъ. Але коли зѣйшли ся чоловѣкъ пять, прожогомъ вкочивъ Гловень.

— Тутъ намъ не рука, промовивъ ђнъ, выдаючи зъ себе переполошеного чоловѣка, треба переноситись до совѣтника... Тутъ може найти насъ полиція...

— То щожь! озвавъ ся одинъ зъ гостей: нехай приходять, хйба мы що лихе тутъ дѣємо!

— Еге! стануть тамъ зъ вами говорити... якъ разъ!... Поляки радѣ, абы за що причепити ся до насъ.

— То се у васъ така конституція? спытавъ Селехъ.

— Конституція для Полякѡвъ, а не для Русинѡвъ. Ходѣмъ, ходѣмъ швидко, тутъ намъ небезпечно.

Небезпечного справдѣ нѣчоґѣсенько не було! нѣхто у Львовѣ про мисію Селеха крѡмъ Гловня и его приятелѣвъ не знавъ; а що до львѡвскои полиціи, дакъ ѣй и въ гадку не приходило слѣдити Селеха. Але Гловень хотѣвъ показати Селехови, яке тяжке жите у Львовѣ „настоящихъ русскихъ“, хотѣвъ показати, яку то ђнъ велику послугу робить, що не вважае на „тяжкій обстоятельства“ и збирае до Селеха людей. Отъ ђнъ порадившись зъ совѣтникомъ, выгадавъ Селехови байку, нѣбы то полиція слѣдить Селеха, и коли настигне въ его кватирѣ зборище людей, дакъ наробить великого шелесту.

Панъ совѣтникъ Грабаловскій — зъ дѣда зъ батька Русинъ, зрѣкъ ся своєї національности и приставъ до той новой частини „многомиліонного руского“ народу, котра ревла, що она „настоящіе рускіе“ и про котру смѣло можна сказати, для неи истновало одно тѡлько „настояще“ правило: „ubi bene, ibi patria“ — або по просту: бери де можна брати, брѣши, абы за брехню платили.

Въ добре освѣченѡй совѣтниковѡй салѣ, по серединѣ канапы, сидѣвъ Селехъ, зъ одного боку его Гловень, а зъ другого священникъ лѣтъ пѡдъ 40, Демянъ

Коваль. Гостей зійшло ся доволѣ. Помѣжь молодыми выдѣляло ся двое: высокій, красивый, зъ густыми боками судовый авскультантъ Держакъ, и безвусый молодой хлопчина Блощицкій; выдѣляли ся они тымъ, що Держакъ все мовчавъ и нѣчого не говоривъ, а Блощицкій вмѣшувавъ ся въ кожду розмову и выдававъ зъ себе великого публициста якоись часописи. Бесѣдою керовавъ самъ господарь, котрому въ потрѣбныхъ случаяхъ допомагавъ Гловень. Грабаловскій не спускавъ бесѣды зъ головної точки: Русинамъ въ Галичинѣ житя нема и не буде, доки хтось, Бисмаркъ тамъ чи хто иншій, не втруть носа и не приборкають Полякѡвъ. Теперъ въ Галичинѣ „настоящимъ русскимъ“ нѣчого робити; прямо зъ своими думками и поглядами имъ не можна выступити: отожь мисія Русинѡвъ въ будущинѣ, для котрой имъ и треба себе сохранили. Въ Галичинѣ тяжко имъ себе сохранили, треба десъ инде (совѣтникъ бувъ дипломатъ и знавъ, що языкъ у чоловѣка на те, щобъ ховстати свои думки) хочбы и не въ Галичинѣ шукати собѣ хлѣба до лучшего часу.

Гловень говоривъ яснѣйше и прямо вказувавъ на Россію, яко на Едемъ, де люде живутъ нѣбы у Бога за пазухою. — Конечно, додавъ Гловень, въ Россіи не добре жити тѡлько Полякамъ; ну, дакъ хто знае не вѣдае, що Поляки нѣгде не вживають ся? Они здавна вже такъ отуманѣли, що де зійдетъ ся два або три Поляки, тамъ они будують Польшу.

Селехъ сякъ и такъ переводивъ рѣчь, бажаючи, щобъ сегоднѣ вже въ конецъ довѣдатись и одержати слово ѡдъ тыхъ, хто згодить ся вхати до Россіи... Нарештѣ Гловень прямо спытавъ:

— Ну щожь, панове: хто пристае до насъ?

— Якъ то до васъ? спытавъ Коваль: хйба и вы туды-жь таки?

— Абы взяли!... я хочь и заразы!

— А менѣ здасть ся, промовивъ молодой учитель Савицкій, — се така рѣчь, що треба десять разѣвъ при-мѣряти, поки одрѣзати.

— Що тутъ мѣряти! заискривъ ся Гловень, и змѣривъ Савицкого такимъ поглядомъ, въ котрому легко було зрозумѣти: „дрѣбный ще ты — блазень! не дорѣсь ще до того, щобъ тобѣ мѣряти политичнѣ речи такой великой ваги!“ и нагнувшись до уха Селеха, ставъ щось шептати ему. Далѣ онъ вышовъ насередѣ кѣмнаты и промовивъ: „Панове! ось послушайте, що я скажу разомъ до всѣхъ васъ. Вы знаете, що въ Россіи не що давно минуло повстане Полякѣвъ. Само по собѣ повстане рѣчь пуста, бо що оно Россіи? все одно що щипавка вщипнула. Колибъ урядъ россійскій захотѣвъ да наказавъ, то бы усѣхъ Полякѣвъ давно-бъ вже отакъ!... Гловень плюнувъ на долѣвку и ростеръ ногою. — Але урядъ того не хоче: гуманизмъ его те заперечуе, урядъ бажае дорогою освѣты и ассимиляціи зничити Полякѣвъ; але на се треба довшого часу. Отсимъ то и користують ся Ляхи и теперь, дивлячись на те своеволе, яке Австрія дала Полякамъ въ Галичинѣ. Поляки въ Россіи замѣряють ся воскресити Рѣчь Посполиту, Польшу шляхоцку...

— Не дамо сего! не дамо! не позволимо! гукнувъ Блощицкій.

Гловень строго глянувъ на него и строго промовивъ: „Не перебивайте, коли говорятъ старѣйшій люде!... Прямуючи до такой меты, говоривъ далѣ Гловень, Поляки силкують ся, ополячити народъ на Украинѣ, вернути крѣпацтво. Ляхи хитрѣ! Имъ треба було споку-

сити и украинско-руську молодѣжь, але щобъ заслѣпити їй очи, они и пустили пыломъ демократіи... Чи треба вамъ, людямъ освѣченимъ, доводити, що яка у шляхты може бути демократія? Народъ и шляхта — се огонь и вода! Алежь украинска молодѣжь, якъ довѣдуємо ся зъ певного жерела... (Гловень докѣрливо похитавъ головою)... Духъ революціи и космополитизма окривъ молодѣжь на Украинѣ... она повѣрила польскѣй брехнѣ и пошло по Украинѣ хочъ ще доси невидиме, спокѣйне, тихе хвилѣванє, але оно вельми небезпечне. Великї рѣчки починають ся малыми течѣями... Отъ черезъ що російскѣй урядъ не може числити на украинску молодѣжь, не може завѣзвати єѣ въ Холмщину ратовати вѣру нашихъ предкѣвъ, нашу русскую національність... Але отсю революційну, космополитичну течѣю треба спинити, бо що стане, коли она розлѣтъ ся, розбурхаєть ся, выйде зъ берегѣвъ и потече крѣвава повѣнь? Що буде тодѣ? куды и мы дѣнемо ся? а течѣя захопить и насъ!..."

Гловень зирнувъ на всѣхъ своими оловяными очима. Поглядъ єго зустрѣвъ ся зъ поглядомъ Коваля и Демяну здалось, що Гловневї очи придивляють ся, чи въ тѣй „революційнѣй“ течѣи не плавають золотї коралѣ, котрыхъ варто-бъ було закинути въ кишеню.

— Оттымъ то Россіи треба, говоривъ далѣ Гловень, набрати у насъ свѣжихъ русскихъ силъ, такихъ людей, котрї щиро люблять свѣй народъ, людей жвавыхъ, патріотичныхъ, вѣрныхъ; Россіи треба нового задля Холмщины елементу, народного...

— Руско-національного, чи російского? закинувъ Савицкїй.

— А вжежь руского... Я такъ и хотѣвъ сказати, да вы перебили.. Дакъ отъ панъ Селехъ прибувъ сюды

до насъ зъ препорукою уряду свого, зазвать туды до себе людей.

Селехъ піднявъ ся и собѣ и нѣбы кѣнчаючи рѣчь Гловня промовивъ: — Именемъ не тѣлько уряду, але именемъ Украины и еи народу прощу вашои запомоги. Вы розумѣете, що утерши носа Ляхамъ у насъ, вы тымъ самымъ служити'мете своему народови въ Галичинѣ, въ частинѣ того славного краю, що мавъ батьками Хмельницкого и Шевченка...

Не на всѣхъ слухачѣвъ отей промовы зробили однаковий впливъ. Коваль и Савицкій иронично вемѣхали ся; старенькій пѣпъ Дудька тѣлько головою кивавъ, а Блощицкій ажъ подплыгнувъ на радощахъ и спытавъ:

— А платня яка тамъ у васъ буде?

— О! про се нема що и говорити, одповѣвъ Селехъ: священнику найменшь тысячь рублѣвъ, учителю гимназій двѣ, а за рѣкъ-два стане директоромъ, дакъ три тысячь... Се по вашому 4¹/₂ тысяча гульденѣвъ.

Блощицкій и Овечка просто ажъ сіяли! они ще и въ снѣ не бачили такой великои платнѣ! На очахъ у нихъ ажъ слезы заблищали ѡдъ радощѣвъ, а въ головахъ цѣлыми роями и лѣтали малюнки рожевой будущины у Холмщинѣ.

— Щожь, панове? пытавъ Селехъ: якъ хто?

— Я и заразъ готовъ! промовивъ Блощицкій.

— На яку посаду?

— На учителя въ гимназію.

— Добре! дакъ завтра принесете вашъ университетскій дипломъ...

Блощицкій сразу осѣвъ.

— Я... теє... я въ университетѣ не бувъ — промовивъ ѡнъ тихо.

— Навѣть и гимназіи не скѣнчивъ, додавъ голо-сно Савицкій.

Селехъ и собѣ засоромивъ ся и сказавъ :

— Такъ, бачте, не можна...

Блощицкій швидко поправивъ ся : — Коли не на учи-теля, дакъ я просити'му на комисаря въ полицію...

Коваль чогось сплюнувъ ; Савицкій не всидѣвъ на мѣстѣ. Всѣ чули хвилю великого комизму. На пѣдмогу Блощицкому выступивъ господарь и треплючи его по плечу, мовивъ :

— Нѣ, хлопче ! мы тебе не пустимо одъ насъ : ты чоловѣкъ незвычайно смѣлый ! такихъ людей намъ треба ; мы тебе пустимо въ публицистику.

— Тамъ якъ разъ его мѣсто, додавъ Гловень.

— А вжежь, озвавъ ся Коваль : ѡнъ хочъ пѣдъ якою брехнею, дакъ пѣдпишетъ ся. Ѡнъ „политичну еко-номію“ на забезпеченє свои старости зрозумѣе. — Бло-щицкій почервонѣвъ и роззявивъ ротъ : певно хотѣвъ сва-рити ся, але господарь взявъ зѣ стола папирску, ткнувъ въ руку Блощицкому и промовивъ :

— На, пали, щобъ дома не журили ся. — и за-смѣявъ ся. За нимъ засмѣяли ся и инші. Блощицкій, бачучи, що панъ совѣтникъ смѣеть ся, не посмѣвъ сер-дити ся на Ковалья и собѣ засмѣявъ ся голоснѣй ѡдъ усѣхъ.

— Отче, сю раду варто послухати, промовивъ со-вѣтникъ до Ковалья : а вы, панъ-отче, мовъ умысне мов-чите. Яка ваша думка ?

Коваль двигнувъ плечима и промовивъ : Я ще не думавъ.

— Ну, а вы якъ ? обернувъ ся Гловень до Савицкого, солодко вемѣхаючись. Я бачу, що вы трохи не по на-шому гадаете, але бачу, що у васъ золота голова и

вамъ не трудно домыслитесь, що промѣнявши 400 гульденѡвъ на 2000 рублѣвъ въ бѣдѣ не будете... Такъ?

Кровь кинулась въ лице Савицкаго, одначе ѡнъ здержавъ себе и повагомъ одповѣвъ такъ, щобъ усѣ почувли:

— У наймы йде той, кому дома нѣчого робити..

— Хйба я зову наймитѡвъ?... озвавъ ся Селехъ. Я кличу господарѣвъ, кличу ихъ до дому.

— Домѡвка Русинѡвъ оттуть на Руси, а не деінде строго одрѣзавъ Савицкій.

— Та коли хочте, вмѣшавъ ся Коваль, то оно и менѣ чудно: на Украинѣ 15 миліонѡвъ такихъ Русинѡвъ якъ и мы, а вы не знайдете мѣжь ними потрѣбныхъ вамъ людей! Тай завернули шукати людей туды, де ихъ въ пятеро меньше и де въ тысячу разѡвъ треба бѡльше честныхъ патріотѡвъ и освѣченыхъ робѡтникѡвъ...

— Колижь на Украинѣ космополитизмъ... вставивъ свое слово Блощицкій.

— Да нуте вже вы мовчѣть, остро и зневажно одповѣвъ Коваль: я бѡльше за бувъ, нѣжь вы знаєте..

Блощицкій замовкъ, одѡйшовъ въ кутокъ и промовивъ до Овечки: „я ему доки жити’му, сего не забуду... я ему нагадаю про себе..“

А Коваль, розгнѣванный Блощицкимъ, говоривъ далѣ:

— Космополитизмъ на Украинѣ!.. се просто... не знаю якбы й сказати..

— Я напевне свѣдомый, що навпаки, промовивъ Савицкій; за украинскій націонализмъ въ Россіи позасылали на пѡвнѡчь красшихъ людей.

— Кого се? кого? перебивъ Селехъ.

Савицкій поименовавъ засланныхъ Украинцѣвъ.

— То ихъ за сепаратизмъ позасылали! выправдувавъ ся Селехъ.

Савицкій почавъ бувъ правити и доводити, що на Украинѣ нѣхто и не гадає про политичный сепаратизмъ, а выдумали его самі урядові агенты.

— Та годѣ про се, перебивъ его Коваль; я отъ що скажу: кличуть насъ именовъ патріотизму... Патріотизмъ свята рѣчь, ѡнъ то и примушує насъ сидѣти дома.

— Та чекати, доки Ляхи знищать нашу вѣру и національнѡсть?... промовивъ зъ иронією Гловень.

— Нѣ, добродію! не чекати, не сидѣти згорнувши на грудяхъ руки, — (Гловень любивъ именно сидѣти въ такѡй позѣ) — да пѡдводити очи до неба... Треба працювати... Праця дома, на рѡдному господарствѣ, заказує намъ ходити въ наймы...

— Та ще до того, почервонѣвши промовивъ Савицкій, хто нищить нашу національнѡсть, нашу мову...

— Именно, именно! сежъ саме и я говорю, перервавъ его рѣчь Гловень: не слѣдъ, не слѣдъ ходити на послугу до нашихъ ворогѡвъ Ляхѡвъ...

— Не вгадали, добродію! мовивъ Савицкій: и даремне перебили мене; задля нашого національного розвою однакові вороги и Ляхи и москаль...

— Якъ се такъ? дивовавъ ся Гловень, выривши очи: велика рѡжниця єсть...

— Правда — рѡжниця єсть, говоривъ далѣ Савицкій: и москаль и Ляхъ пильнують знищити нашу національнѡсть, але Австрія дає намъ волю боронити ся, бороти ся проти Ляха, а москаль не дає и рота роззявити. Хто сего не знає? Хиба въ Украинѣ не заборонено наше слово?...

— Нѣ, выбачте! его цензура пускає вѡльно скрѡзь по Россіи, озвавъ ся Селехъ.

— Та я говорю не про „Слово“ Дѣдицкого, а про народне слово, про литературу. Хто не знає, що Косто-

марову заборонено збирати гроши на виданє народныхъ книжокъ на украинскій мовѣ? Заборонено перекладъ евангелія по украински; заборонено видавати „Основу;“ писателѣвъ украинскихъ позасылали..

— Выбачте, озвавъ ся Селехъ: російскій урядъ... Та лѣше всего свѣдчить те, що Кулѣшь на службѣ въ Варшавѣ...

— Щожь зъ того? Кулѣшь свѣдчить тѣлько самъ про себе, свѣдчить що въ него десять пятницъ на тыждень... Я пророкую вамъ, що мы доживемо до того, що той самый Кулѣшь, котрый нынѣ душисть польску народнѣсть, перейде на службу до Полякѣвъ; душисти'ме и украинску національнѣсть..

— „Errare humanum est“ — озвавъ ся Селехъ.

— А вжежь, а вжежь! додавъ Гловень.

Савицкій ще бѣльшь горячивъ ся и впадавъ въ патось: — Зовуть нашихъ людей въ Россію працювати надъ освѣтою въ Холмщинѣ Русинѣвъ! добре; але я спытаю у васъ, — (Савицкій такъ наблизивъ ся до Селеха, що той мусѣвъ одступити назадъ) — спытаю васъ: коли у вашого уряду нема на думцѣ „обрусенія“... тѣфу! выбачте! таке слово, що на-силу вымовивъ его! коли, кажу, не готовите омоскаленя Русинѣвъ, дакъ на якій мовѣ давати будете Русинамъ освѣту въ школѣ и въ церквѣ?

— А вжежь на народнѣй! одповѣвъ Селехъ, радѣючи, що выпавъ такій добрый аргументъ, котрого не перепре Савицкій.

Але замѣсто Савицкого вставъ Коваль и голосомъ спокѣйнымъ, увѣреннымъ, хочъ и повнымъ злои ироніи, промовивъ до Селеха: — Дакъ, кажете, у Холмщинѣ панувати'ме наша украинска мова? Добре! такъ и слѣдь, бо якъ же народъ зрозумѣе поученіє зъ церковной ка-

тедры, коли пѣпъ говорити'ме незрозумѣлою народови мовою?

— Такъ, такъ! мовивъ Селехъ.

— На щожъ въ Украинѣ заборонено народну мову и въ церквѣ и въ школѣ? на що боронять въ Украинѣ украинскій книжки? Отъ заборонили, що я напевне тямлю: жите Св. Варвары, Св. Миколая, Св. Юрія!.. значить украинскою мовою друковати'мутъ книжки тѣлько ради Холмщины, а Холмщину обведете муромъ, чи якъ? Выбачте, може я помиляюся, але я вашої російскої политика цѣлкомъ не розумѣю, а сужу такъ собѣ, стоячи на поглядѣ чистої логикѣ.

— Часто трапляеть ся, що политика не вважає на логику, мовивъ Селехъ: доказъ у насъ на очахъ, сама Австрія.

— Австрія довгій часъ не вважала на логику, за тежъ логика и покарала єѣ. Правда, ще и доси Австрія не з'єднала ся цѣлкомъ зъ логикою, а особливо Поляки соромлять ся єи, червонѣють одъ неї, немовъ заручена дѣвчина; але се не надовго... Та оно и не дивно, ѳдвыкли були! Тривайте: и Австрія и Поляки привычають ся до логикѣ, не будуть соромити ся слухати єѣ, якъ не соромить ся жѣнка цѣловати свого мужа...

— Гарно, гарно вы зрѣвнали, отче Демяне! ха, ха, ха! смѣявъ ся Гловень, а слѣдомъ за нимъ, наче луна, смѣяли ся и инші гостѣ.

— Я хочу тѣлько сказати ще, мовивъ Коваль, що нашимъ людямъ не рука ѣздити въ чужину, коли дома повно дѣла.

— Яке въ насъ дѣло може бути, коли Ляхи не дають нѣчого робити? Голуховскій душить насъ! сказавъ Гловень.

— Всѣхъ не задушить: за якійсь часъ освѣта про-

тре очи и Полякамъ, они зрозумѣють, що душачи насъ душать самї себе. Душила колись Польша Украину; Украина впала и падаючи повалила Польшу. Украина ветане колись, а шляхетска Польша на вѣки погибла; єѣ роздавила Украина. Та гляньмо и на Галичину: кѣлько то лѣтъ нѣмота зъ панами вѣ купѣ держала Русинѣвъ у сповитку, немѣвъ ту королѣвну, загорнену вѣ пелену? Русины повернули ся и сповивачъ розлетѣвъ ся вѣ шмате и Русины вийшли на свѣтъ божїй. Правда, мы вийшли зъ пѣдъ сповивача измучеными, заспалыми, затуманеными, не вмѣли ступити по людски, — алежь вже вѣ 1861 роцѣ мы стали на власнї ноги, и теперь бы ити, да йти; працѣвати зъ народомъ — идея народу, а мы розбѣгаємо ся кудись. Гляньмо-жь на рѣдну ниву: скѣлько тутъ роботы, вже одна литература...

— Яка тамъ у насъ литература! перебивъ Гловень: одинъ Шевченко, тай той не нашъ...

Савицкїй поспѣшивъ одповѣсти Гловню єго власными словами, промовлеными лѣтъ 20 назадъ. Гловень почервонѣвъ, закашлявъ ся, а Савицкїй, щобъ бѣльшь допекти єго, додавъ: Чи вжежь Добродію, и до васъ, такъ якъ до Кулѣша, треба промовити: „ergare humanum est“?

Гловень сего вже не вынѣсъ и рѣзко одповѣвъ Савицкому:

— Вы блазень проти мене! у мене сынъ вашихъ лѣтъ...

— Великїй дубъ, да дупленатый, — вѣ свою чергу сказавъ Савицкїй.

Совѣтникъ Грабаловскїй злякавъ ся, щобъ Гловень не розводивъ далѣ острои спѣрки, вѣ котрѣй Савицкїй, хочъ ще и молодой чоловікъ, а зумѣе дать рады. Совѣтникъ поспѣшивъ вставити своє слово:

— Не часъ, тай на що про се спорити? Що наше письменство слабе ще, то се видима рѣчь...

— Видима рѣчь и те, що слабѣсть его лежить въ темнотѣ и въ убожествѣ нашего народу, говоривъ Коваль: значить нашѣ галицкѣ и закордоннѣ Русины потребують нашої працѣ и роботы.

Селехъ и Гловень зновъ стали доводити, що освѣта и розвѣй холмскихъ Русинѣвъ впливати'муть на освѣту и розвѣй Русинѣвъ въ Галичинѣ.

— Та що намъ до Россіи, мовивъ Коваль, коли у насъ дома нема такого куточка, дебъ не щимѣло, дебъ не болѣло, дебъ не було ранъ, котрѣ треба гоити! Демянь глибоко зѣтхнувъ и ходивъ по хатѣ.

— Сучаснѣ нашѣ обставины тяжкѣ, то правда, мовивъ Гловень, але исторія оправдае тыхъ зъ насъ, котрѣ пѣдутъ на працю до братѣвъ.

— „До братѣвъ!“ переговоривъ его Савицкѣй зъ притиснымъ голосомъ, повнымъ зневаги... „Оправдае!“ Оправдати можна все: и хижацтво Гайнау-а и шибеницѣ Муравева... але инше оправдати, зрозумѣти фактъ, а що инше — жити пѣдъ втискомъ того факту. Я розумѣю и, коли хочете, оправдаю вамъ божевѣльне прямоване Голуховщивы знищити нашу національнѣсть; але менѣ не легко жити пѣдъ втискомъ сего прямованя... Однакъ же кидати вѣ таку годину рѣднѣй край и вѣкати вѣ чужину, ради особистои користи, — и соромно, и брідко, и злочинно !...

Остатнѣ слова Савицкѣй не выговорювавъ, а просто выкрикувавъ; грѣмъ его голосу свѣдчивъ, що вѣ чоловѣка говорить руске серце, руска кровь и щира любовъ до краю и народа.

Гловень зновъ розсердивъ ся и певно що розпо-

чалась бы велика сварка, колибъ господарь не покликавъ гостей до вечерѣ.

Після вечерѣ гостѣ стали розходити ся. Селехъ у кожного бравъ слово, не далъ якъ завтра сказати єму, хто їде въ Россію.

Коли залишили ся тілько господарь да Гловень зъ Селехомъ, Грабаловскій промовивъ до Гловня:

— Ну, скажи менѣ на милость Божу: на що ты зазвавъ оттого Савицкого?

— Се и мене дивує трохи, мовивъ Селехъ.

Гловень розвѣвъ руками, одкопиливъ низову губу и сказавъ:

— Не сподѣвавъ ся я, що ђнъ такій завзятий революціонеръ... За тыждень ще до сего я стрѣчавъ єго и ђнъ менѣ не здававъ ся за такого червоного... Се єго украинофилы перекупили...

— Ну, а Коваль?

— На Коваля у мене була повна надѣя: ђнъ въ довгу ажъ по саму шию; я и гадавъ, що ђнъ обѣручь кинеть ся до Россіи, ажъ бачь!... Е! да я знаю, чоґо ђнъ бундючить ся: се єго Лавровскій закупивъ.

Гловень на всѣхъ людей мавъ одну лишъ свою власну мѣрку, свѣй метръ: хто не годивъ ся танцѣвати пѣдъ єго дудку, той комуь запродавъ ся, або Полякамъ, або украинофиламъ. Другои мѣрки ђнъ не знавъ. То щось якъ у тыхъ Полякѣвъ, що все мають одну мѣрку на людей приѣзжихъ до Львова зъ Россіи: у нихъ — хто зъ Россіи, то коли не московскій агентъ, дакъ нигилисть, або соціялисть, а що найменше — то „moskalofil...“

Мѣряючи Савицкого и Коваля своєю мѣркою, Гловень не соромивъ ся кинути на нихъ клеветою въ запродањствѣ! Перемѣнивши кѣлька разъ шкуру и ко-

льоръ своихъ поглядѣвъ, Гловень гадавъ, що и инші Русины, подѣбно ему, такъ само легко перемѣняють свои погляды.

— Савицкій менѣ байдуже, промовивъ Селехъ, а Коваль вельми сподобавъ ся, голова у него добра, думки свѣтлї, языкъ гарный... Такого-бъ намъ найбільшь треба на мѣсцевого декана... Вже якъ хочете, панове, щобъ тѣлько его ублагали на перехѣдъ до насъ!

Совѣтникъ похитавъ головою.

Селехъ и Гловень попрощались и пѣшли. Всю дорогу, доки не дѣйшли до готелю, Селехъ твердивъ про одно: якъ бы то перетягти Ковалья.. Коваль вподобавъ ся ему ажъ надто.

— Перекупити его хйба? промовивъ Гловень.

— Звѣстно... Коли кажете „Лавровскій перекупивъ“, такъ чомъ же и намъ не можна...

— Грѣшей богато треба!

— Я вже казавъ вамъ, що се останна рѣчь, ну двѣ, три тысячѣ; мало — чотыри!

— Старати ся буду.

VI.

Гловень не спавъ цѣлу нѣчь. „Перекупити“ Ковалья, „перетягти“ его въ Россію — ся думка проганяла ѡдъ него сонъ. Онъ добре знавъ, якъ вподобавъ ся Селехови Коваль, онъ зрозумѣвъ, що тутъ можна добре заробити „за комисію“; ему здавало ся, що Селехъ має значѣне въ Россіи яко урядникъ и що вгодивши Селехови, онъ замаже тї прикрости, котрыхъ учора наслухавъ ся Селехъ ѡдъ Савицкого, по винѣ его-жь таки, Гловня. Вгодивши Селехови, гадавъ собѣ Гловень, я и собѣ протру дорогу въ Россію. Хочъ тамъ мене трохи тямлять и Гильфердингъ и Аксаковъ, але на

сихъ надѣя мала, — се не урядники, а въ Россіи всему сила урядникъ. Знає мене и Бодянскій — о, то свѣтла голова, але Бодянскій украинофилъ и мене уважає за такого; значить жаднои запомоги не дасть менѣ, коли довѣдасть ся, що я переходжу въ Россію, що я не украинофилъ вже теперь. Украинифилы не люблять, щобъ Галичане емигровали въ Россію, се менѣ и Кулѣшь казавъ, доки самъ ще бувъ украинофиломъ...

Обстаины житя Демяна Коваля були за надто тяжкѣ; тымъ Гловню и здавало ся, що сѣ обстаины поможуть ему змѣнити Ковалевѣ погляды на Россію, поможуть и ему, Гловневи, заробити.

Коваль зъ природы бувъ чоловѣкъ розумный, онъ добре скѣпчивъ богословію, та на лихо собѣ въ молодыхъ лѣтахъ не вмѣвъ гнути ся передъ старшими и имъ кланяти ся. Одруживъ ся онъ зъ донькою убогого священника, не взявши за нею нѣякого вѣна. Парашія якось не давала ся ему, наче скарбъ. Много лѣтъ перебивавъ ся онъ на заступництвѣ, на завѣдательствѣ, або якъ викарій, переходячи зъ одного села въ друге, часомъ зъ пѣдъ Збруча въ Коломыйскій, а часомъ зъ Калуского въ Львѣвскій повѣтъ. Отъ и теперь сидить онъ на „завѣдательствѣ“ въ гѣрскому убогому селѣ — не першій вже рѣкъ, а не знає, чи лишить ся тутъ парохомъ, чи зновъ куды мусить переносити ся на доли, або що. Висячи мѣжь завѣдательствомъ а парашією — надопскло Ковалю, и отсе онъ прибувъ до Львова клопотати, щобъ его затвердили на парохіи. Ту все залежало ѡдъ консистора, бо парохія була „*regiae collationis*“.

Причиною такого довголѣтнѣго тиняннн зъ села въ село — стали ся Ковалевѣ тѣ „подарунки природы“, котрѣ, на добрый ладъ, повиннѣ были окрасити его

житє, принести користь и народови и краю. Сї пода-
рунки природи були нїщо инше, якъ способность и
умѣлѣсть говорити проповѣди красно, але такъ просто,
такъ прїятно, що слова его „неначе той Днѣпро широ-
кій — лились, текли и въ сердце падали глибоко и нѣбы
тымъ огнемъ пекли...“

Сама найперша его проповѣдь, промовлена у цер-
квѣ Св. Пятницѣ у Львовѣ, на тему слѣвъ Апостола
Павла: „како буду иноязыченъ“... прославила его по
всему Львову. Поляки голосили, що ѓнъ проповѣдуючи
въ народнѣй мовѣ назадъ приверне церквѣ и Русинамъ
ополячене мѣщаньство Львѣвске, а свои, старшіє,
за те-жъ саме дорѣкали, що ѓнъ зрыває давнї традиціи
мѣщанины въ проповѣдяхъ руской мовы зъ церковно-
славянщиною. Однакъ нѣхто не одмовлявъ, що Коваль
орудує великими способностями церковного оратора.

— Тымъ и опасно его пускати на самостайну па-
рафію, — говорило ся тамъ, де треба було.

За кѣлька лѣтъ довело ся Ковалеви бути у Львовѣ
въ день памяти Св. Кирила и Методїя. Его запросили
держати слово зъ катедры Успеньской церкви. Ко-
валь промовлявъ незвычайно красно о всеславянскѣй
братнѣй любви, щобъ „усѣ Славяне стали добрыми бра-
тами“. Сего досыть було, щобъ Голуховщина охрестила
Коваля „заядлымъ москалѣфиломъ“ и зновъ парафія ѓд-
сунула ся ѓдъ Коваля, далѣ нѣжъ було до того...

Врештѣ за кѣлька рокѣвъ Коваль державъ про-
повѣдь у церквѣ Св. Юра, взываючи своихъ слухачѣвъ
до неустанной працѣ, на пѣдставѣ доброго розуму, а не
сентиментализму, и не на особисту користь, а на за-
гальну и народну. „Всѣ и вся задля народу“, скѣн-
чивъ ѓнъ.

— Ба! ба! та сежъ настоящій раціонализмъ!...

сежь саме революційне українофільство! — загули витіть зъ Театральной и Орменьской улицъ.

— Раціоналисть! українофіль!... ратуйте!.. держіть єго! заревла на Коваля отара Блощицкихъ.

И парафія зновъ одсунула ся одъ Коваля.

Доки Коваль бувъ у-двохъ тілько зъ жѣнкою, було ще байдуже, але пѣшли дѣти и „завѣдувательского и викарного“ хлѣба не ставало: доводило ся добувати єго на сторонѣ десь. До того выдатки на переѣзды зъ семією... мусѣвъ Коваль зазирнути въ жидѣвску кишеню и пхнути въ неѣ вексель... И чимъ дальшь, тымъ бѣльшь! „Нападе на чоловѣка негода — ѡдчиняй ворота!“ Такъ було и ту. Недугъ и смерть двоихъ дѣтей, далѣ недугъ и смерть дружины частѣйшь и частѣйшь примушували Коваля зазирати до жидѣвъ за позичкою, бѣльшь и бѣльшь залазити въ пекельну прогнѡину довгѣвъ...

Вже три роки ѡнъ вдовцемъ зъ донькою Лесею, котроѣ теперъ минає 15 рѣкъ... О! якѣ тяжкѣ були сѣ три роки!... пекельнѣ роки! Нема слѣвъ, нема выразѣвъ, щѣбъ списати-переказати тѣ скорби, тѣ муки, ту тугу-нудьгу, яку вынѣсъ Коваль въ першѣй часѣ свого вдовичого житя зъ недолѣткомъ донькою!

И теперъ у Коваля одна думка, одна надѣя, одно пиклованѣ стати парохомъ и помалу сплачувати довги да пильновати надѣ доньчиною освѣтою.

Гловень се все знавъ, — знавъ чоґо Коваль прибувъ до Львова и гадавъ собѣ, що зъ такого тяжкого становища Коваля ѡнъ, Гловень, покористуєть ся; — „треба тѣлько вмѣючи, нишкомъ да тишкомъ“.

Коваль ще не поспѣдавѣ, коли прийшовѣ до него Гловень. Влесливѣсть лисицѣ и хитроцѣ гадюки такъ и сыпали ся зъ Гловневыхъ усть.

Добре и любяче зъ природы, але змучене пере-

шкодами и холодомъ житя Ковалеве серце, почувши медоточиві речи Гловня, роздгрѣло ся и обернуло ся до него зъ широстою, зъ любовію брата.

— Тяжко, тяжело жити, говоривъ Коваль.

— Ой! нѣхто такъ не бачить, якъ я, якъ то вамъ жити! и ворогу такого не зичу, — мовивъ Гловень, — одна дорога спасенна: у слѣдъ Селеха за кордонъ.

-- И тутъ горяче и тамъ боляче! Щожъ — я не втративъ надѣв на парохію, отсе и прибувъ клопотати. Гловень махнувъ рукою.

— Даремна рѣчь! хйба не знаете, хто теперъ у нашѣмъ консисторѣ усѣмъ орудує? Коли ты не *его*, коли не маєшь Мессіа ѡдъ Lojol-ѣ, дакъ и нѣчого не дѡждешь ся...

— Нѣ, я такъ не гадаю: консисторъ не зъ одного чоловѣка, — тай митрополитъ...

— Ну, та нехай и такъ: припустѣмъ що въ кон-ситорѣ справу ѡбъорудуємо, — тамъ же и мои пріятель є, — алежь намѣстництво... Голуховщина вважає васъ за московского агента... Голову дамъ на одрѣзъ, що не добѣтешь нѣчого...

— Треба въ останне попытати...

— А коли нѣ, дакъ що?

Коваль схиливъ голову и задумавъ ся.

У васъ довги є? спытавъ Гловень.

— А вжежь! хто безъ нихъ проживе?

— Та ще при такихъ незвычайно тяжкихъ обста-винахъ, які выпали на вашу долю... Мученикъ вы, тай годѣ... А донька?

Коваля наче ножемъ рѣзнуло по серцю... Вся ми-нувшина встала передъ нимъ, а Гловень страшною ма-рою выставлявъ передъ нимъ будущину и показавъ єму ясный промѣнь лишень за кордономъ.

— Подумайте, подумайте, пань-отче! я ражу вамъ наче братови, наче рѣдному сынови... Менѣ що? выгоды нѣякои, — я Русинъ и повиненъ по евангелію помагати своєму братови. Срѣбла и золота не маю, щобъ помогти вамъ, помагаю радою... доброю радою... Подумайте, щобъ опѣсла не жалковали... „буде каєте, да не буде воротя...“

— Зажду, зажду, що скаже консистеръ. Коли и теперъ не затвердятъ парохомъ, тодѣ...

— Що тодѣ?

— Тодѣ... хочъ и въ Россію!

— Боже васъ благослови! — Гловень обнявъ Ковалю и крѣпко притисши до грудей, поцѣлювавъ. Далѣ ставъ малѣвати жите въ Холмщинѣ, спокушувати обѣцянку Селеха: „двѣ тысячѣ дадутъ платнѣ... деканомъ настановлять, а тамъ може и епископомъ... отъ що!“

Коваль потеръ чоло и промовивъ :

— Добре!... пѣдождемо... Колибъ тѣлько не стало ся такъ, що добре тамъ, де насъ нема.

Гловень ще кѣлька разѣвъ зацѣпивъ Ковалю добрыми надѣями на Россію, приобѣцявъ поклопотати за него въ консистерѣ и пѣшовъ до своего консистеріальнаго пріятеля.

— Чувъ я, говоривъ ѣнъ сему, нѣбы Ковалю затвержуєте: ставите на перше мѣсце въ пропозицію на пароха.

— Еть така думка, тай часъ вже.

— Хиба вже ѣнъ кинувъ свѣй раціонализмъ?

— Певно що кинувъ; та чоловікъ ѣнъ немолодой, и въ довгахъ, де вже ему до раціонализу?

— А украинофильство? Та ѣнъ же завзятый украинофиль; и слухать не хоче про объединеніе „литературне“... я вчора его зустрѣвъ...

— Щожь?...

— Свое несе! „Чистый разумъ“ засѣвъ у него такъ, що и коломъ не выбьешь... Щежь то теперь, а що, коли стане парохомъ?... Конечно ради его убожества, вдѣвства, ради лѣтъ треба ему запомогти... Любовь ближняго — нашъ святой обовязокъ; але мусимо добре пильновати и надъ религією, щобъ не впустити вовка въ кошару.

— То якъ же?

— Про мене що? се ваше дѣло... Я бы раднѣйшій забезпечити Ковалеви старость, забезпечити сироту его доньку... Тѣлькожь... и религія...

— Значить лѣише не затверждати его, чи що?

— Не мое дѣло... Я люблю Ковалья... але менѣ дорого спасеніе не лишъ его тѣла, але и душѣ.. Можебъ нехай ще рѣкъ, а то хочъ пѣвъ року перегодити... Ну, та се не мое дѣло.

И Гловень ставъ дѣлити ся вѣстями зъ Россіи, якъ то тамъ на Холмщинѣ добре ширить ся, розвиваєть ся наша религія и народнѣсть.

— Хвала Господу Богу!

За кѣлька годинъ Гловень выйшовъ и подавъ ся на Валы, а ѡдтѣль на улицю Чернецкого, зайшовъ тутъ до якогось своего пріятеля, малого урядника зъ намѣстництва, щось пошпентавъ зъ нимъ и подавъ ся въ готель до Селеха.

— Не мине нашихъ рукъ Коваль, хваливъ ся Гловень.

— Чи справдѣ? пытавъ Селехъ.

— Не я буду, коли на веснѣ ѡнъ не буде у васъ... тѣлько за се вже приде могоричь...

— Поставимо! всмѣхнувъ ся Селехъ. інъ дуже зрадѣвъ сѣи вѣсти; ѡнъ велику вагу дававъ Ковалеви

тымъ, що зрозумѣвъ заразъ его ораторскій талантъ, але онъ про се таивъ ся передъ Гловнемъ: у него въ головѣ ходоромъ ходила думка „возсоединенія уніятѣвъ зъ православіємъ“ а въ такому дѣлѣ „важнѣйша рѣчь — впливъ талановитои проповѣди зъ умѣлыхъ устъ священника. Такъ думавъ собѣ Селехъ и переносивъ ся мрѣями въ ту годину — далеку ще тодѣ — коли у Ковалѣ за „возсоединеніє“ на шіѣ повисне хрестъ, а може и „звѣзда Станислава“ черезъ плече.

— То весною Коваль нашъ? ще разъ спытавъ Селехъ.

— Хиба вмре, борони Боже! тодѣ не буде вашъ.

VII.

Вѣздячи въ село Кленѣвку не можна не примѣтити заразъ за школою, біля церкви влѣворучъ, надъ дорогою веселого дворища и огрядного чепурного домика. Хтобъ тѣлько не глянувъ на се дворище, не може не погадати собѣ, що першимъ осадчимъ его бувъ чоловікъ зъ поетичною душею, зъ любовію до природы. Справдѣ, щобъ выбрать пѣдъ оселю таке мѣсто, треба бути поетомъ, треба любити природу, розумѣти еи красу, розумѣти силу и впливъ тои красы на людску душу, серце, на фантазію; треба вмѣти розумѣти нѣму безъ слѣвъ розмову красы-природы... Гляньте, въ якому то чудовно красивому мѣстѣ звивъ своє гнѣздо першій осадчій сеи оселѣ:

Понадъ самѣсенькою дорогою внизу бѣжить-вьеть ся невеличка гѣрска рѣчка; легко, вѣльно перескакує вода зъ каменя на камень, шумує, пѣнить, и зъ клетотомъ и гукомъ покрыває камѣнь срѣбно-бѣлою мережаною намѣткою. Одъ рѣчки пѣднимаєть ся голе, камяне взгѣре. Тѣлько-що взгѣре трошки вырѣвнялось,

невеличкій майданчикъ покрывъ ся зелено-оксамитнымъ килимомъ, а посередь килима стоить сѣльска школа. Обминувши школу, переходишь невеличкій мѣстокъ черезъ рѣчку и вступаешъ въ отсе чарѣвниче дворище. Невеличке оно, та не надивишь ся на него! Середь двора стоить бѣлый зъ пятьма ѳкнами домикъ: одною стѣною ѳнъ вперъ ся въ невеличкій квѣтникъ зъ рокѣшными рожами и иншими квѣтками; другою стѣною домикъ вызирае на рѣчку, на дорогу, на хатки за рѣчкою, на горы за хатками. Дивлячись собѣ на тѣ хатки, якъ они попритулювались до гѣръ, нагадаешъ собѣ убогу сирѣтку, отъ нѣбы она чогось злакалась, вхопилась за полы своєї названої матери, мѣцно, притулилась до неи и ще мѣцнѣйше держить ся за полы... Третья сторона домика, такъ привѣтно дивить ся, зазирае въ садъ, наче черезъ кущъ порѣчокъ и агрусу хоче поглянути на бѣлу невеличку деревяну церковцю! Убога церковця та, але якажъ она огрядна та чепурна: видко що биля неи ходять-пильнують чієсь добрї руки!...

Се дворище помершого Кленѣвского попа. Пѣсля него лишивъ ся одинъ сынокъ; ѳнъ десь у Львовѣ вихуееть ся, а домикъ и дворище опѣкуны наймають завѣдувателеви парохїи, отцю Ковалю. Коваль зъ донькою доглядують и дѣмъ и дворище наче свои власнї. Полюбила ся тутъ Ковалеви природа: „она одна, говоривъ ѳнъ, розважае мене въ тяжкї години смутку и бѣдованя“. И справдѣ гѣрска природа Кленѣвки не може не розважити чоловѣка, не одѣрвати его хочъ на якусь годину ѳдъ думокъ земного житя зъ его убожествомъ, слѣзми, тугою, зъ его заздрѣстю людей и ненавистю, не може не перенести въ свѣтъ иншихъ думокъ, въ свѣтъ братолюбїя!

Отъ теперъ вже и осѣнь на дворѣ, а въ Кленѣвцѣ

любо-мило! горы обгорнули Кленѡвку кругомъ, нѣбы бажають, щобъ сюды не завернуло лихо! Ба, детамя! ѡдъ лиха нема кордонѡвъ! гадиною пролѣзе оно въ узесеньку щелину, пѡдниметь ся въ гору и перелетить поверхъ гѡръ, а то и перекинетъ ся жидомъ и забереть ся въ село мѣжь люде. Лѣтъ двадцять-тридцять и въ Кленѡвцѣ людямя не зазирали такъ въ очи злиднѣ, жило ся лѣпше, доки не завернуло сюды лихо передягшись жидомъ, Хаймомъ Гундерзономъ...

Пѡвдень! Осѣнне сонечко плыве по небу и такъ пріятно, радо, привѣтливо дивить ся на Кленѡвку: мабутъ оно радѣе, що густѣ хмары, що закрывали цѣлый тыждень вѡ яснѣ очи, одступили ся, пѡшли десь на Угорщину и не заслоняють ему дивити ся на людей.

Зъ домика выйшла на рундукъ Леся и задивила ся на дорогу.

Нема, не чутно, не ѣде! подумала она и глянула округъ на горы. Прямо проти неи стоить висока гора покрыта густымъ темнозеленымъ, оксамитовымъ гаємъ — а заразъ и друга, наче нахилила ся до першой, наче кланяеть ся до неи, витае еѣ и обидвѣ они обгортують чудову долину-полонину, застлану жовто-зеленою поблеклою вже травою. Леся повела очима вправо и зупинила поглядъ на довгихъ двоухъ ланнюхахъ гѡръ, мѣжь котрыми лежала неширока прогалина, але така довга, що кѡнца еи не видко, — ѡнъ десь сховавъ ся далеко, пѡдъ намѣткою небесной блакити.. Леся глянула въ друдѣй бѡкъ на церкву: тамъ за хрестомъ якоесь хижо вызирае верхъ голои скелѣ; здаеть ся, ѡдъ верху разъ-по-разъ силкуеть ся одѡрвати ся и покотити ся на долину, на людскѣ хатки величенна каменюка, котра такъ и повисла! здаеть ся, колибъ тѡлько хто торкнувъ зъ заду ту каменюку, пхнувъ еѣ, она-бъ такъ и полетѣла

на долину! Не можна довго дивити ся на ту скелю: острахъ бере, дивлячись на неѣ, за отті хатки, що при-мостили ся пѣдъ горою... Вѣ душѣ становить ся тѣсно, тяжкѣ, коли подумаєшь: ну що, якъ одѣрветь ся? що якъ покотить ся?... и швидше одвертаєшь ся ѡдъ скелѣ...

Такъ не можна довго дивити ся на злиденне убоге жите семіи, надъ котрою, подѣбно оттѣй каменяцѣ, висить нужда и туга... Знаєшь, що колись тота каменяка мусить одѣрвати ся одъ скелѣ и роздавить-роплющить чісь хатки!... Тямишь добре, що колись рука якогось Ицка, Берка, Станіслава, Готфрида їхне нужду-тугу до злиднѣвъ вѣ гостѣ и она роздавить-розплющить семію своєю масою, гѣршь нѣжъ отта нависла каменяка.

Може бути, що такі самі думки прийшли и вѣ голову до Лесѣ, коли она, вызираючи татуса, звернула поглядъ на голу скелю! Правда, Леся ще молода, але тяжке жите батенька, єго побиванє, убожество, єго сумованє а до того втрата матери, сирѣтство не по лѣтамъ, зростили у Лесѣ єерце и чувство, розумъ и думки!... Тато не таивсь ѡдъ неї нѣ зъ чимъ; дѣливъ ся зъ нею и добрыми и лихими гадками. Може Коваль и не педагогично се робивъ — дакъ щожъ дѣяти, коли природа и душа, пригнѣчені нуждою, не звертають уваги на порады педагогії. Чоловѣкъ не може цѣлкомъ замкнути ся вѣ самого себе; чоловѣкъ може обходитись безъ всего, але безъ чоловѣка нѣколи! Чоловѣкъ вымагає, щѣбъ зъ нимъ подѣлити ся и лихомъ и добромъ, и радощами и журбою...

Демяну нѣ зъ кимъ було дѣлити ся крѣмъ якъ зъ Лесею.

Зъ рундука Леся завернула до пекарнѣ; старенька наймичка Катерина порала ся биля печи.

— Не видко? спытала она Лесю.

— Не видко, бабусю.

— А часъ бы вже. . Говорили, що въ ранцѣ вернуть ся, а вже и обѣдня пора...

— Щось несподѣване може задержало... Леся зѣтхнула.

— У васъ вже заразъ несподѣване! Нѣчого несподѣваного нема; болото невылазне, бѣльш нѣчого, — заспокоювала Катерина.

Леся не слухала Катериныхъ думокъ, пошла въ свою кѣмнатку, сѣла пѣдъ ѡкномъ и взяла книжку, але очн хочъ и дивили ся на стрѣчки, та читать не могли, ихъ тягло до ѡкна, на улицю... Леся загорнула книжку и взяла якесь шитво... не шило ся, голка не слухала и лѣзла не туды, куды слѣдъ було. Леся кинула шитво и почала вытирати пылъ на мебляхъ, хочъ пылу и не видко було...

На мѣстку заторохтѣли колеса. Леся глянула у ѡкно и прожогомъ кинула ся на рундукъ.

— Татуню! татуню! якъ вы забавили ся! мовила она звѣсившись на ши у тата и впиваючись ему въ лице теплыми и чистыми якъ свѣтъ поцѣлунками. И Леся мовъ метеликъ лѣтала по хатамъ, приготавлиючи убогій обѣдъ.

Пообѣдали.

— Щожъ, татуню, вѣвздили? пытала Леся.

— Векслѣ упросивъ переписати ще на пѣвъ року.

— А парохія?

— Здаеть ся прийдю на перше мѣстце; Гловень взявъ ся клопотати... обѣцали...

На лицн у Лесѣ пробѣгло промѣне радощѣвъ.

Далѣ Коваль розказавъ Леси усю подробицю своен поѣздки у Львѣвъ, стрѣчу зъ Селехомъ, зазывъ его въ Россію и таке инше.

— Въ Россію! смутно промовила Леся, — лѣпше-бъ тутъ.

— О! ще якъ бы лѣпше, донечко!... та дасть Богъ, сего не станеть ся, затвердятъ на парохіи.

VIII.

Наступила зима. Природа не манить зъ теплои хаты на холодъ; по неволѣ мусишь сидѣти въ хатѣ и перебирати свой невеселіи думки.

Сидѣвъ и Коваль въ хатѣ. Нѣхто ненагадувавъ ему про довги, але нѣщо не нагадувало и про добру надѣю выстачити грошѣ на терминъ и сплатити векслѣ. Мигтѣла въ темрявѣ надѣя на парафію, але и про се щось не приходило жадной звѣстки зб Львова.

— Щожь то буде весною? загрожувало думки Ковалеви.

Людей весна оживляє, будить, пѣдносить, а Коваля?... чи не задушить она въ конецъ?

Доки ще прийде та весна, а тутъ приходитъ ся перебувати тяжкѣ години голодованя!.. Тѣлько и втѣхи Ковалеви, що любовь и жвавѣсть Лесѣ: любовь его грѣе, а жвавѣсть еи пѣддае и ему жвавости, не дае за-клякнути, застигти и ѣддати ся одчаю.

— Отъ-отъ, донечко, промовивъ Коваль: сядемо безъ ѣбду, не ѣвши...

— Дасть Богъ якось перебудемо! гѣрше не буде, а на лѣпше надѣя на Бога.

Прийшла и весна.

Одного дня зъ початку весны Коваль сидѣвъ на рундуцѣ церкви. На дворѣ було гарно, пахло веснянымъ повѣтремъ; сонечко зъ синѣго неба блищало на церкву. Въ горахъ снѣгъ вже посинѣвъ и повагомъ розтававъ; на долинахъ зеленѣла травиця; течѣѣ бѣгли зъ гѣрѣ

въ рѣчку; вода плыгала по камѣню и збивала на рѣчцѣ бѣлый шумъ. Коваль потоцавъ у своихъ невеселыхъ думкахъ. Мягке а тепле промѣне весняного сонця падало на Коваля, а пѣвденный вѣтрець ласкаво дыхавъ ему въ лице и нѣбы силковавъ ся выгнати зъ Ковалевои головы смутнѣ думки зимы и завести туды тихѣ спокѣйнѣ мрѣвъ весны! Але нѣ! Коваля наповняла якась туга, сердце наче щось недобре вѣщувало... Коваль ще трохи посидѣвъ, пѣднявъ ся и перейшовъ на ганокъ свого дому. Тутъ бувъ холодокъ, а Ковалеви здавало ся, що свѣтъ, котрый такъ широко розливалось щедре сонце, дражнить его; навѣтъ и веснянѣ пѣсенки пташокъ драговали его. Посидѣвъ Коваль и пѣшовъ въ хату, щобъ не чути гуку весняной течѣвъ. Леся порала ся зъ Катериною, Коваль сѣвъ на канапѣ и якась невымовна, незрозумѣла печаль обгорнула его: онъ почувъ, що сердце его розгортуеть ся одъ якоисъ тяжкою, невѣдомо одъ чого, але великою туги; якѣсь журливый жалъ и острахъ, наче злодѣй въ ночи, залазитъ въ душу.

Довго сидѣвъ Коваль нерухомо, наче прикищѣвъ, або примерзъ до канапы.

— Татуню! ось до васъ листъ прийшовъ, — промовила Леся.

У Коваля задрожали руки, беручи той листъ, — ему здало ся, що зъ того листу, якъ тѣлько онъ розпечатаетъ его, повѣе холодомъ могилы. Онъ не помиливъ ся. То бувъ листъ одъ Гловня. Гловень завѣдомлявъ, що затвержене его на пароха одсунули до осени...

Коваль опутивъ руки.

— Зъ весны на осѣнь, зъ осени на весну, и отакъ тѣлько вже лѣтъ волочать мене! думавъ Коваль. Колижь конецъ буде? коли наступить справдешня моя весна, або осѣнь?... Ба! чи наступить? чи не буде „одъ Ми-

колы тай нѣколи?“ Коваль не обѣдавъ, не йшла ему ѣжа..

Наступила нѣчь! Леся вже спить, а Коваль сидить пѣдъ ѡкномъ, да дивить ся, якъ изъ-за горы выхожае сѣбный блѣдый мѣсяць. На небѣ рѣзко выявляють ся темнѣ, ажъ страшнѣ нариси гѣрь; нерухомый гай дивить ся якось непривѣтно, суворо... чутно, якъ на рѣчцѣ шумуе вода, якъ у водяному млынѣ гуркотять колеса и гуготить камѣне... Холодъ перебѣгае по Ковалевымъ жиламъ, одчай зазирае въ душу!

Коваль засвѣтивъ свѣтло, ставъ читати библию... За двѣ години ѡнъ знемѡгъ ся и лѣгъ спати, але довго лежавъ зъ розплющеными очима. Вся его минувшина устала передъ нимъ: нѣчого въ нѣй свѣтлого, нѣчого принадлевого крѡмъ любви и коханя покойной жѣнки... И въ будущинѣ нѣчого. Та яка вже тамъ будущина тому, хто перетѡпавъ сорокъ лѣтъ житя! не ѡдъ могилы, а до могилы... Колибъ не Леся!.. Такъ якъ же еѣ покинути? на кого? Нѣ, нѣ! для Леся Коваль вынесе хочъ якѣ пекельнѣ муки, а не лишить еѣ саму, не розлучить ся зъ нею, доки не розлучить его натуральна смерть.

— Щожъ мы, татуню, якъ? — за кѡлька днѣвъ пытала Леся, довѣдавшись, якѣ вѣсти принѣсъ Гловнѣвъ листъ: — якъ мы...

Коваль догадавъ ся, про що Леся хоче спытати его, и промовивъ:

— Може вблагаю переписати векслѣ на осѣнѣ.

Леся нѣчого не сказала, наче она цѣлкомъ вдовольнилась.

Стоявъ конецъ Цвѣтня, стояла и весна въ своѣй роскошнѣй красѣ.

Сине небо мовчки, нерухомо висѣло надъ Кленѡвкою, свѣжѣй пахощѣ молодой травы напавали воздухъ. Въ поцѣвскому садку розлогѣ липы прибрали ся

въ густій зеленій шаты. Леся сидить въ садку, слухає пѣснѣ пташокъ, а отець Демянъ править въ церквѣ вечерню. Завтра до Св. Юра...

— А пань-отець дома? почула Леся несподѣвано чійсь голосъ и ажъ здрѣгнула. Передь нею стоявъ Кленѣвскій шинкаръ, жидъ Хаимъ.

— Вамъ що до татуса? спытала Леся незадовольненымъ голосомъ.

— Маю интересъ... листъ єсть до нихъ.

— Листъ? зъ ѡдкѡль? чи не зѡ Львова? спросила Леся и зразу повеселѣла. Ёй прийшло на думку: чи не ѡдъ Гловня то листъ, може татуня затвердили на пароха?

— Де той листъ? давайте сюды!

Жидъ вемѣхнувъ ся и мовивъ:

— Треба доручить самому єгомосцѣ... де они?

— Въ церквѣ... Незабавомъ прийдуть.

— Я чекати'му.

— Одъ когожь то листъ? не одъ Гловня? — не втерпѣла Леся, щобъ не спытати у жида.

— Нѣ, ѡдъ пана Блощицкого...

— Ѡдъ Блощицкого!... а хто ѡнъ?

— Ѡнъ?... Панъ Блощицкій... Та отъ и єгомосць! мовивъ жидъ узрѣвши Коваля, и пѡшовши єму на зустрѣчь подавъ листъ.

Обомлѣвъ Коваль прочитавши листъ. Одинъ зъ єго векслѣвъ перекупивъ якосъ Блощицкій. По векселю за тыждень выходивъ терминъ. Блощицкій писавъ до Коваля, щобъ грошѣ по тому векселю заплативъ єго комисионерови корчмарю Хаиму, котрый верне єму вексля...

— Не одъ Гловня, татуню? спытала Леся, запримѣтивши на лицѣ тата, яке прикре вражѣне зробивъ на него той листъ.

Замѣсть ђдповѣди Коваль ђддавъ Леси листъ Блощицкого и промовивъ :

— Тутъ есть щось чудного... Я добре знаю, якѣ достатки у Блощицкого... Чимъ же ђнъ купивъ сей вексель? се якась махинація не его рукъ, але чѣя она? не зрозумѣю...

Жидъ ждавъ ђдповѣди.

— Вы де спѢзнали Блощицкого? запытавъ его Коваль.

— Я давно ихъ знаю; ще якъ они були хлопчикомъ, ходили до нормальной школы; се було у мѣсть Б..., а я тамъ старыми рѣчами гандлювавъ. Я и тата ихъ знаю, они були за оконѡма у пана Пишкржицкого... Ну, я послугувавъ имъ тодѣ... ну, отъ зъ давна мы знаємось. И Хаимъ почавъ выхвалявати молодого Блощицкого, якѣй то ђнъ чемный, якъ ему довѣряе...

— Та де ђнъ грошей взявъ на вексель? вырвало ся у Ковалья.

— Абожь я знаю? у нихъ голова така славна... якъ разъ бы имъ гандлювати. Умѣла голова... цѣлкомъ наша, жидѡвска...

Якъ не тяжко було Ковалеви, а ђнъ не втерпѣвъ при сихъ словахъ, щѡбъ не вемѣхнути ся.

— То щѡжь кажете егомось?

— До термину ще далеко... Я завтра поѣду до Львова, видѣти'мусь тамъ зъ Блощицкимъ.

IX.

За три днѣ пѡсля неспѡдѣваного а прикрого визиту к орчмаря Хаима, отецъ Демянъ сидѣвъ у Львовѣ на лавцѣ на „гетьманскихъ валахъ“. Пригнѣченный думками, окутый клопѡтами, ђнъ сидѣвъ суровый, сумный, дививъ ся въ землю и не помѣтивъ, щѡ изъ невеличкого

жидѣвского склепика, въ котрому обмѣнюють грошѣ, разомъ вышли Гловень и Блощицкій. Блощицкій глянувъ на валы и пѣзнавъ Ковалья.

— Онде Коваль сидить, промовивъ ѡнъ Гловневи: прощайте! завтра у касинѣ о 6-ѡй годинѣ... Блощицкій широкими ступнями пѣшовъ попѣдъ склепами, а Гловень подавъ ся прямо до лавки, на котрѡй сидѣвъ Коваль.

— Отче Демяне! промовивъ Гловень: здоровѣи були! отъ нѣякимъ чиномъ не сподѣвавъ ся тутъ зустріти васъ... навѣтъ въ думку не приходило, що вы у Львовѣ... Давно?

— Зѣ вчорашнѣго дня! ѡдповѣвъ Коваль.

— Отъ бачте!... а до мене въ хату и не наплѣвали... и не грѣхъ се вамъ?

Отець Демянъ выправдувавъ ся, що ѡнъ заклопотаный дуже.

— Та чогожь вы клопочете тутъ? все про парафію? Я-жь писавъ до васъ, що на осѣнь одложили... консисторъ радъ затвердити... кобы лишъ намѣстництво...

Коваль не вдержавъ ся, щобъ не розказати правды, чого ѡнъ прибувъ до Львова. Гловень пильно слухавъ и дивовавъ ся, якимъ побытомъ, ради чого влѣзъ сюды Блощицкій и де ѡнъ взявъ грошей, щобъ купити вексель.

— Погано, погано! говоривъ Гловень: Блощицкій хочъ и молодой ще хлопецъ, а на грошевѣи орудки вже дорослый, и до того чоловікъ безсердечный... Одначе попробовалибъ послать до него якого жидка; нехай бы переговоривъ зѣ нимъ, може згодить ся переписати вексель на новый терминъ...

Коваль махнувъ рукою.

— Пробувавъ, посылавъ, и слухать не хоче; одно править: подай грошѣ!...

— Кажужъ вамъ, ѡнъ чоловікъ безсердечный и

упертый неначе вѣль.. Але чого мы тутъ сидимо на сонцѣ? прошу до мене на обѣдъ.

Коваль вставъ и мовчки пѣшовъ.

— А що, въ Россію вже годѣ? спытавъ лукаво Гловень у Коваля пѣсля обѣду. — Наші, котрі туды перебрали ся, не нахвалять ся своимъ житемъ; дякують -не-надякують ся и менѣ и Богови, що выбрали ся зъ нашего пекла.

Коваль мовчавъ, лише его огортала хмара сумованя и внутрѣшней боротьбы чоловѣка зъ самымъ собою.

— Теперъ здасть ся про се и годѣ гадати, промовивъ Демянъ: якъ же его фхати, не заплативши довгѣвъ? скажуть „втѣкъ ѡдъ довгѣвъ“ крый мене Боже!...

— По моему, дакъ абы ваша охота фхати, а довги що?! пуста рѣчь.

— Значить втѣкти ѡдъ нихъ?

— Не втѣкти, а пофхати за тымъ, щобъ сплатити довги...

— Треба-жь чимъ спершу сплатити!...

— Отъ и видко, що вы чоловѣкъ непрактичный! Выбачте за се слово, я ѡдъ чистого и щирого сердца, люблячи васъ, а особливо вашу дорогу красавицю Лесю... Се дѣло справимо просто: веклѣ перепишемо, коли треба, я готовъ дать свою поруку; частину якусь тамъ певно треба буде заразъ готѣвкою сплатити; жиды, абы побачили грошѣ, заразъ помякшають... Отъ тѣлько зъ Блощицкимъ наврядъ що вдѣемо; чоловѣкъ ѡнъ запе-кльый, ему доведеть ся усѣ заплатити...

— Чимъ же я платити'му? промовивъ Коваль, хитаючи головою.

— Абы ваша охота, а грошѣ мовъ зъ неба вродять ся; сегоднѣ дамъ Селехови телеграмъ, а завтра и грошѣ...

Отець Демянъ ще бѣльшь замысливъ ся, але Гловень не дававъ ему довго думати и пристававъ до него зъ своими порадами: то наводивъ на него мару тяжкого житя въ Галичинѣ, то спокушувавъ догѣднымъ и лагѣднымъ житємъ рускихъ емигрантѣвъ въ Россіи...

— Дайте до завтра подумать! промовивъ Коваль, прощаючись зъ Гловнемъ: завтра въ ранцѣ принесу до васъ чи сяке чи таке а нарештѣ конечно рѣшене.

Отець Демянъ обѣйшовъ ще кѣлькохъ пейсатыхъ „банкирѣвъ“ и въ вечерѣ вернувъ ся нѣ зъ чимъ до своєї кватиры, принѣвши саму тѣлько духову и физичну утомленѣсть.

Не лѣгъ, а впавъ на канапу отець Демянъ. Онъ не здужавъ думати про те, де добути грошей на выплату довгѣвъ, хочбы навѣтъ по векселю Блощицкого — онъ тѣлько згадувавъ пережитые, уявлявъ собѣ малюнки сучасного житя! Що дня онъ бачивъ саму тѣлько боротьбу въ житю людей: однѣ силковались ошукати другихъ, другѣ стереглись не попасти ся въ ошукане; однѣ пильновали одняти у другихъ, а другѣ силковали ся не оддати... отъ и весь принципъ сучасного экономичного побыту, экономичной морали. Зъ одного боку слабосильнѣи падають и стогнуть; зъ другого — святкуе-радѣе, торжествуе сильне хижактво!... „Боже, Боже!“ ажъ скрикнувъ отець Демянъ зъ напеклои болѣ, „чи вже чоловѣкъ тѣлько тымъ и рѣжнить ся ѣдъ звѣря, що коли онъ неголодный, нагодованный, дакъ выпускае зъ себе слова — самѣ тѣлько слова про гуманнѣсть, про братолюбіе?!... Колижь скѣнчить ся отся моральна нѣчь? де конецъ сеи темрявы? якъ зъ нею выйти? Хто проведе зъ нею? хто вкаже народови стежку до свѣту, до иншого житя? хто розбудить нашѣ соннѣ села?... Людей нема, людей намъ треба, а тымчасомъ нужда,

убожество розганяють людей зъ нашего краю!... она и мене жене... Чи вхати, чи нѣ?"

— Поѣхати!... покинути рѣдний край зъ его народною темнотою, зъ вѣковѣчною народною скорботою!.. Лишь бы жити тутъ! Але щожъ я дѣяти'му! яка зъ мене користь для краю и народу?... Жадной не буде! Зъ жидѣвскихъ рукъ, зъ рукъ Блощицкого я не вырвусь жаднымъ честнымъ способомъ!... Хиба продати себе, свои погляды, свои дорогі меты и мрѣѣ? Нѣ! нѣ! Годѣ-жъ менѣ бити ся чоломъ объ муръ, — не пробю! Годѣ менѣ мучити свою душу... у мене-жъ есть донька, она мои святощѣ, я повиненъ пѣкловати ся про неѣ. Кто знае яка у неи будущина; на що-жъ я трои-ти'му лѣта молодости свои дитины?... Годѣ! поѣду!... Прощай мое рѣдне сине небо! прощайте мои любі, синѣ-зелені горы... Я хочу жити, жити не для себе!... свѣдокъ Богъ, що не для себе! Я не можу далѣ жити одними надѣями; не можу наче покѣрливый Мури-невольникъ пѣдставляти мою спину Жидамъ, Блощиц-кимъ и подѣбнѣй огидѣ!..

Отець Демянъ тяжко зѣтхнувъ и глянувъ у ѣкно: зѣрки такъ привѣтно дивлять ся зъ неба, манять до себе.. Коваль повернувъ ся одъ ѣкна и зновъ лѣгъ. Голова его палала немовъ въ огнѣ. Нова думка хма-рою нависла: „хиба переѣхать до Россіи, не значить продати себе?“ Довго-довго Коваль не знавъ якъ поми-рити ся зъ сею думкою, якій придумати компромисъ.

— Нѣ, нѣ!... я не продамъ себе... я иду туды на послугу народови! тѣлько народови!... я нѣ крихты нѣ въ чому не поступлю ся зъ національно-народныхъ правъ! я берегти'му рѣдну руску мову, руску религію и нѣ на яку пѣдлѣсть не пѣду...

— Ба!... а коли прикажуть, коли загрозять моча-

рами, непреходимымъ Сибиромъ?... шептавъ якійсь невидимый голосъ.

Коваль скочивъ зъ канапы, вправъ передь ѳкномъ на вколѣшки и голосно промовивъ: — Клянусь тобѣ Боже! швидче поѣду на шибеницю, нѣжь заподѣю яку подлѣсть проти народу! Нѣщо въ свѣтѣ не приневолить мене въ Россіи зректи ся своеи національности и хочь на зерно поступити ся ей. Мати Божа! будь свѣдкомъ моеи присяги!

Отець Демянъ схиливъ ся головою на долѣвку, нервы бѣльшь не выдержали, ѳнъ гистерично зарыдавъ.

Затуманеный скорботами, измученый безнадѣйностю поправити свое жите въ Галичинѣ, отець Демянъ довго плакавъ... Згодомъ рыданя его втихали, на душѣ легшало... ѳнъ почувъ потребу молити ся — не за себе, ѳнъ моливъ ся за рускій народъ... Въ кѣнци своеи молитвы ѳнъ звернувъ еѣ на упрошене собѣ духовой и физичной силы, выконати свято тѣлько-що зложеноу присягу...

Сонце пѣдняло ся вже геть-геть. Зазирнуло оно въ ѳкно до Коваля; чистый ранковый промѣнь упавъ на лице ѳтцю Демяню и розбудивъ его.

— Ба! якъ же я заспавъ ся.

ѳнъ швидше убравъ ся и пошовъ до Гловня.

— Ъду... промовивъ ѳнъ, не пѣдводячи своего погляду въ гору.

Гловень поцѣловавъ его и сказавъ: „Да исполнять ся уста наша хваленія Твоего, Господи“...

X.

Минуло ще кѣлька днѣвъ.

Сонце ховало ся за львѣвскими горами и на добранѣчь посылало свое жовто-золоте промѣне. По ясному небу де-не-де перебѣгали черѣдками блѣдо-рожеві

хмарки; здавало ся и они поспѣшали на нѣчь кудысь далеко, може въ Карпаты; здавало ся они втѣкали, щобъ на нѣчь лишила ся иадъ Львовомъ чиста блакить, вымережана яркими збрками.

Биля ѳдчиненого на улицу ѳкна въ кватирѣ Гловня сидѣли отецъ Демянъ и Леся. У Лесѣ були заплаканѣи очи и теперъ ще самоцвѣтами блищали тѣи они, але она здержувала ся, щобъ не плакати; она ковтала слезы. Отець Демянъ барабанивъ пучками по ѳконной лутцѣ и смутнымъ поглядомъ въ ѳдчинене ѳкно бѣгавъ по Львовѣ... Гловень ходивъ по комнатѣ заложивши за спину руки и трохи опустивши голову. ѳнъ силковавъ ся выдавати зъ себе запечаленого, сумуючого чоловѣка; але такѣи выразъ якось не давъ ся ему и колѣбъ отъ Демянъ мѳгъ въ той часѣ одѳрвати ся ѳдъ своихъ думокъ, перевести свѳей поглядъ зѳ Львова на лице Гловня и спокѳйно придивити ся до него, ѳнъ помѣтившы на Гловню выразъ чоловѣка задоволеного зробленимъ гешэфтомъ, але примушеного выдавати зъ себе видъ журливого...

— Довго не ѣде! промовивъ якось важко Коваль.

— Шабасъ тѳлько що скѳнчивсь, певно що заразъ буде. Поспѣете, нѣчь гарна, тепла, ясна, добра — одповѣвъ Гловень.

— Тату! якъ гарно Львѳвъ пѳднимае ся зъ долины все въ гору, та въ гору! промовила Леся. — Я вперше запримѣтила отсю картину, отсей гарный краезѳръ. Та правда, я нѣколи на сѣй улицѣ не була... якось не доводилось...

Отець Демянъ вынявъ зъ кишенѣ хустку и нѣбы вытираючи нѳсѣ, вытеръ куточокъ ока. Леся глянула на него... Коваль заплющивъ очи и швидше приложивъ до нихъ хустинку.

— Отъ собѣ запорошивъ око, промовивъ бнѣ: не треба було сидѣти пѣдъ ѣкномъ; порошина залетѣла мабутъ зъ улицѣ.

— Тпру, тпру! почулось пѣдъ ѣкномъ на улицѣ.

— Приѣхавъ фѣрманъ, промовивъ Гловень, глянувши у ѣкно.

— Будемо выноситись! сказавъ отецъ Демянъ, силкуючись не дивити ся нѣ на дочку, нѣ на Львѣвъ.

— Я заразъ позву Анельку, мовивъ Гловень: нехай поможе.

— На що! я самъ!... хйба въ насъ богато пакункѣвъ? Отець Демянъ взявъ свѣй пакунокъ и понѣсъ на улицю.

— Теперъ прошу, по старосвѣтскому славянъскому звичаю сѣсти — промовивъ Гловень, коли вже усѣ рѣчи Ковалевѣ були вынесенѣ.

Посидѣвши хвилину-другу, Гловень пѣднявъ ся, ставъ передъ Розпятемъ и зложивши набожно руки на груди, пильно дивлячись на Розпятого на хрестѣ, чудымъ голосомъ прочитавъ: „Луцѣ и Клеоцѣ сопутитешествоваый Господи“...

Обнялись, поцѣловались, попрощались.

— Глядижь-но менѣ Шмульку! — промовивъ Гловень до жида-фѣрмана, коли от. Демянъ и Леся сѣли вже въ халабуду, — пильной, що-бъ рано свѣтомъ ставъ у Томашовѣ!

— Го-го! ще якъ стану! Мои конѣ-соколы не побѣжать, а полетять, — ѣдповѣвъ фѣрманъ, пѣдбираючи вѣжки зъ своєї справдѣ доброи четвернѣ.

— Віо віо віо віо!...

Четверня помчала ся жовкѣвскимъ шляхомъ, лишаючи у слѣдъ себе густу хмару курявы...

А Гловень пѣшовъ въ касино.

— Вже? спытавъ его стрѣчаючи Блощицкѣй.

Гловень замѣсть ъдповѣди кивнувъ головою и моргнувъ, що-бъ ишовъ за нимъ у другу хату, де ще нѣкого не було.

— Скѣлькожь тобѣ? спытавъ Гловень.

— А скѣлько взяли? усѣ? увесь капиталъ зъ процентами? спытавъ Блощицкій.

— Ого! якій ласый!... Процентѣвъ мусѣвъ зректись, та и зъ капиталу третину спустивъ.

Блощицкій зъ недовѣремъ дививъ ся на него, але не смѣвъ суперечити, хочъ на самому кѣнци языка такъ и вертѣло ся: „неправда твоя! брехня!“

Блощицкій не помыливъ ся. Гловень ошукавъ его; по векселю Коваля ѣнъ взявъ усѣ грошѣ зъ процентами и взявъ зъ Коваля квитокъ, що ѣнъ на рахунокъ платнѣ въ Россіи одержавъ тысячу ето рублѣвъ.

Гловень помѣтивши недовѣре Блощицкого ѣднофѣвъ образливо:

— Не вѣришь? спытай у Адама Ивановича!... черезъ его руки ишли грошѣ..

— Та нѣ, я нѣчого; коли такъ, то й такъ нехай!

— Такъ скѣлькожь тобѣ?

— Половину не грѣхъ.

— Ого! смирно захотѣвъ... За що тамъ половину?

— Була и моя праця.

— Звѣстно; але що тамъ еѣ? на макове зерно... що листъ до жида написавъ... Буде зъ тебе сотнѣ...

— Ей Богу мало! набавьте!

— Ну! Богъ зъ тобою! на — двѣ; бери, та памятай мою добрѣсть... Въ друге згодишь ся...

Блощицкій поцѣловавъ Гловня въ руку и сховавши грошѣ въ кашеню, зъ гнѣвомъ въ очахъ и на лиці вийшовъ зъ касина.

(Конецъ першой частини).

Частина друга.

I.

Була Польща, була Польща,
Та стала Россія:
Не заступить сынъ за батька,
А батько за сына...

(Зъ народної пѣснѣ).

Коли мы переглядаємо исторію Польщи, не минаючи и той Польщи, що зъ Польщи, зъ Речи-посполитой обернула ся въ „Конгресѣвку“, въ „Царство Польское“, а на рещтѣ и въ „Привислянскій край“, мы бачимо, що трохи не черезъ цѣлу исторію Польщи тягне ся червоною ниткою тяжка и темна идея — спольщити, окатоличити Русь-Украину! Бачимо, що навѣть розумнѣйшій и освѣченѣйшій ватажки историчного жита Польщи такъ були заслѣплені темрявою сеи идеї, — що розумѣне ихъ не сягало дальшь сеи идеї: они не бачили будущины свого народу и краю, навѣть не розумѣли еѣ безъ выконаня сеи идеї. Слепе розумѣне, слѣпа вѣра въ неможливу можливѣсть знищити Русь-Украину, велика полуда на политичныхъ очахъ не прояснювались у польскихъ ватажкѣвъ и керманичѣвъ и пѣсля тыхъ лекцій, котрі прочитавъ Польщѣ Хмельницкій на Жовтыхъ Водахъ, пѣдъ Зборовомъ... Немовъ та куряча

слѣпота закрывала бѣ Полякѣвъ розумѣне и значене переяславского договору Украины зъ Московщиною! Не зрозумѣла Польша и того, що три остроги, котрѣ дано їй трома подѣлами, не що иншого — якъ прямѣ добутки пильнованя Полякѣвъ до спольщеня и окатоличеня Руси-Украины. Не вгамовали Полякѣвъ нѣ якѣ историчнѣ ѡдчиты нѣ гармать нѣ трактатѣвъ! Не схаменули ся Поляки... и обгорнутѣ темрявою: „niema Rusi“ ишли собѣ симъ шляхомъ нѣбы то до воскрешеня Польщи! ишли, не помѣчали, що кождый ступѣнь ихъ на сему шляху єсть нова праця самыхъ Полякѣвъ — выкопуваня той ямы, въ котру они кидали власну національнѣсть, волю, освѣту, культуру...

Не розступила ся темрява, не спала зъ польскихъ очей ся полуда навѣть и въ кѣнци 50-хъ и въ початку 60-хъ рокѣвъ! Въ сѣй темрявѣ застало ихъ и повстанє 1863 р.; зъ сею полудою выкинули они въ 1863 р. прапоръ воскрешеня Польщи 1874 р. „Золотыми грамотами“ пѣдчасъ останнѣго повстаня польскѣй ватажки сулили украинскому народу золотѣ горы, и того-жъ самого часу въ „Конгресѣвцѣ“, у такого-жъ самѣсенького украинского народу, однимали єго мову и вѣру и гнули пѣдъ ненавистну народови кормигу польской мовы и латинской религѣи.

Не знаю, що скаже певный историкъ, коли нагадає, що холмскѣй номинать-єпископъ Калинскѣй заборонявъ греко католицкому унѣяцкому духовенъству проповѣдувати рускому народови народною рускою мовою! — Я беллетристъ, не историкъ, менѣ не дивно и помылити ся; отжежъ коли я нагадую про єю заборону, дакъ мене разомъ бере и смѣхъ и жаль! И менѣ здають ся пѣсля сєй забороны комичными, не щирими усѣ

обѣцянки, якѣ въ той часъ давали Поляки народови „Конгресувки!“

Колибъ въ головѣ Калинеского. гадаю я собѣ, не выхрѣла темрява окатоличена Русинѣвъ-уніятѣвъ; колибъ польскѣ обѣцянки народови були щирѣ, не пѣдбитѣ полудою ополячуваня Русинѣвъ, то, здасть ся менѣ, не можливимъ бувбы мѣжь Калинескимъ а княземъ Черкасскимъ конфликтъ про народню мову, конфликтъ повнѣсенскѣй задля польскихъ дѣячѣвъ того часу — великого комизму!... Алежь кажу: я беллетристъ и може бути, що мѣй поглядъ повный помылкъ.

Задля мене велику вагу мае лишень самый фактъ, що за часу мого оповѣданя Поляки не зрекли ся ще пильновати до знищеня рускои національности навѣтъ въ „Конгресувцѣ“ — и держали ся сего ворожого и для нихъ и для Русинѣвъ прямованя, котрымъ и покориствувавъ ся князь Черкаскѣй и его наслѣдники-урядники.

Черкаскѣй бувъ завзятымъ панславистомъ, зъ того слѣпного табору, котрый не дае жадного мѣста нѣ Русинамъ нѣ Полякамъ, яко самостѣйнымъ, особливимъ національностямъ, и котрый на прапорѣ свого панславизму що до Русинѣвъ и Полякѣвъ ставить, що они яко „ручѣя сольють ся въ русскомъ морѣ“.

Черкаскѣй бувъ лютый ворогъ Полякѣвъ. Сѣвши въ Варшавѣ управляти религійными справами, Черкаскѣй тутъ тѣлько довѣдавъ ся, що въ „Конгресувцѣ“ истнуе трохи не пѣвъ миліону Русинѣвъ-уніятѣвъ.

— Ихъ треба оборонити ѡдъ споляченя и окатоличеня, радять Черкасскому. — „Ихъ треба привернути до православія, зробити ихъ русскими“, промовляє Черкаскѣй. Але якъ? якимъ шляхомъ?

Глянули на Австрію, побачили, що дѣсть ся въ Галичинѣ и гукнули: „Divide et impera!... валай!“

— Добре!.. але треба підходити тонко; треба Ляхів побивати ихъ власнымъ цѣпкомъ: отъ они те и те сулили Русинамъ, а тимчасомъ уніятекій попы говорять въ церквахъ проповіди не народнѣго мовою, а по польски; а-ну прикажѣмо имъ, щобъ въ церкві пановала народня мова!

— Валяй! пиши приказъ Калинскому! промовивъ Черкаскій.

Написали! Калинскій вперъ ся и тымъ самымъ підмазавъ колеса на возѣ, котрымъ їхали до „возсєдиненія съ православіємъ“.

Мусѣвъ Калинскій черезъ свою темряву покинути Холмъ и подорожувати ажъ у Вятку, у ту саму Вятку, де колись Москва „посадила“ воеводою прєславного Петра Дорошенка.

Епископску администрацію у Холмѣ обнявъ ворогъ Калинского Осипъ Войницькій, чоловікъ прихильный до національної рускої идеї, та на лихо чоловікъ безъ самостійного погляду, безъ мѣцного характеру, чоловікъ піджилый. Онъ не мѣгъ зрозумѣти потайныхъ замѣрѣвъ Черкаского: „оправославити и обрусити Русинѣвъ“.

II.

Кого благати вы прийшли? —
Кому вы слѣзы принесли?
Кому вы принесли зъ слѣзами
Свою надѣю?

Шевченко.

Незабавомъ послѣ выѣзду Калинского до Вятки, — таки прямо по его слѣду — покотилась наче въ степу перекотиполе скрѣзь по „Конгрєсѣвцѣ“, особливо же по крайнамъ заселенымъ уніятами, сумна вѣстка про

его приневолену подорожъ. Докотила ся она и въ невеличке повѣтове мѣсто Грубишѣвъ.

— О! мати Божа! мати Божа! що се настало, що се дѣють ся! що далѣ буде! — зѣтхавъ собѣ грубишѣвскій уніятскій священикъ Петро Цупкій, великій пѣдручникъ Калинского и помѣчникъ его въ працѣ окатоличуваня Русинѣвъ. — Чи вжежь ты Мати Божа цѣлкомъ ѡдступила ся ѡдъ Польщи, и за грѣхи нашѣ зрела ся насъ и попустила насъ на поталу лютому Москалеви?! О! Иусе! грѣшнѣи мы, великѣи грѣшники!... Цупкій глянувъ на Розпятіе и нишкомъ ставъ читати молитву. Ажь ось хтось постукавъ у дверѣ. Цупкій ѡдкинувъ крюка, прочинивъ дверѣ и впустивъ въ кѣмнату мужчину. Було вже темно, а свѣтло ще не засвѣчувавъ Цупкій и не мѣгъ пѣ-ночѣ зразу пѣзнати, хто загоствивъ до него.

Гѣбетъ поздоровивъ его по польски.

— Ба! ба! отъ хто! Ксеѣндзъ Калинскій, несподѣвавъ ся! Прошу-жь сѣдати, я заразъ свѣтла зроблю — промовивъ Цупкій, бѣгаючи ѡдъ столу до комоды, ѡдъ комоды до столу и ѡконъ и шукаючи сѣрникѣвъ, доки не налапавъ ихъ.

— Отъ, до чого дожили ся мы! заговоривъ Цупкій, засвѣтивши свѣчку. — Конецъ вѣку!... мабуть чи не наступае година выконаня великого пророкованя: „поражу пастыря и розбѣжать ся овцы“.

— Пастыря нашего вкрали.., заслали его на муки, мовивъ Калинскій, глибоко зѣтхнувши и втираючи хусткою очи.

— И за що? за що? пытавъ Цупкій.

— Трудно и повѣрити! за те, що не дозволивъ нѣвечити Божого слова хлопскою мовою.

— О! Боже великій! чи то-жь можлива рѣчь пере-

давати великій евангельскій истинны на отой дубової, необтесаной хлопскій мовѣ? И чи можна таки перемѣнити на неї нашу милу, нѣжну и высоко оброблену мову, котру; менѣ здаеть ся, самъ Богъ назначивъ за-для проповѣди?! говоривъ Цупкій.

— До того, начебъ то хлопь-Русинъ не разумѣе польской мовы... Цѣлкомъ разумѣе!...

— Зновъ зъ политичного погляду, якъ то можна послухати було приказу схизматицкого и въ религійной справѣ корити ся схизматику?!

— Отець мѡй и не покоривъ ся; принявъ мучеництво одъ ворога Польщи, одъ ворога Матери Божой — гордо мовивъ гѡстъ Цупкого. Сей гѡстъ бувъ нѣхто иншій якъ сынъ засланога епископа-удѡвця. У Калинського було три сыны и всѣ они були священниками.

Порозмовлявши ще на тему, чи можна чи не можна говорити проповѣди „хлопскою“ мовою и щѡ-бъ вышло зъ того, колибъ епископъ послухавъ бувъ приказу Черкаскаго, Калинскій ставъ зъ далека заводити рѣчь про те, якъ слѣдъ духовенству обернути ся въ сѣй „наглѡй справѣ“?... Чи заслане въ Вятку номината проковтнути мовчки, чи чимсь протестувати, чи щѡ пригадати, щѡбъ поратувати засланога?... а ще бѡльшь ратувати треба цѣлу справу, не допустити „вынародовленя“.

— Позамыкати усѣ церкви, нехай стоять безъ богослуженя! радивъ Цупкій.

— Жандармы поодмыкають, одповѣвъ Калинскій.

— То щожъ! нехай одмыкають, а хто правити’ме службу божу, коли духовенство не схоче?

— Приневолять!

— Якъ то! приневолять? хто мене може приневолити?! Москаль?! psia krew!... я служитель Христа и его одного слухати’му!... не московскимъ жандар-

мамъ мене приневолити! — горячивъ ся Цупкій, бючи себе въ груди кулаками...

— Позамыкають насъ въ тюрмы, позасылають въ Сибирь; народъ лишить ся безъ проваторовъ.

— Я готовъ принять хочъ якї муки за святу вѣру, мовивъ Цупкій виймаючи зъ шапки фляшечку „старки“.

Калинскій хочъ бувъ далеко молодшого вѣку нѣжъ Цупкій, одначе не такъ горячивъ ся и судивъ степеннѣйше; ему стояло найважнѣйше поратовати отця, вызволити его зъ засланя. Онъ промовивъ:

— Судили мы и радили ся зъ братами сякъ и такъ, але нѣчого практичного бѣльш не пригадали, якъ зложити до рукъ намѣтника адресу всего вѣрного духовенства... просити.

— И то добра рѣчь, алежь чи вдѣ що Бергъ...

— Здаеть ся се добрый путь, тѣлько треба починати не зъ самого Берга.

— А вжежь не зъ него, а зъ Черкаского.

— О! де таки? нѣ! цѣлкомъ нѣ! Черкаского треба минути, а удати ся до панѣ Бергъ; она-жь „заядла“ Полька, она нимъ керуе по схочу, онъ у неи пѣдъ пантофлемъ...

— О! то найлѣпша гадка! Хлопы правду говорятъ: де дїяволь нѣчого не вдѣ, туды бабу пошле.

Згодили ся писати адресу до Берга а до панѣ Бергъ листъ. По якому-жь писати? По польски — графъ не прийме; по московски — крый Боже! „поганити ся тїєю варварскою мовою!“ По руски — нѣяково, „хлопска мова, та и вся справа зайшла изъ сїєї мовы“... нѣяково. Ну, то по французски, то-жь мова усего свѣту.

Згодились... написали! Цѣлу нѣчь просидѣли надъ редагованємъ адресы и призвавши благословене Божои Матери пѣдписали адресу. Калинскій бережно зложивъ

єѣ, сховавъ и поѣхавъ збирати пѣдписи. За кѣлька днѣвъ адресу вкрыли пѣдписы майже усею унѣятекого духовенства.

Пѣшли гонцѣ въ спѣдницяхъ до панѣ Бергъ зъ молитвою заступити єя за „вѣру батькѣвъ“, за „святого мученика єпископа“.

Пѣшла адреса до графа Берга.

— Ну, щось то буде! гадає собѣ Цупкѣй. — Я певный, що графъ мусить вдовольнити нашу волю, волю всею духовенства.

— Хочбы и не хотѣвъ, дакъ графиня примусить єго до того, твердить Калинскѣй.

А тымчасомъ минають днѣ, тыжднѣ... жадной вѣсти нема.

Цупкѣй и єго деякѣ товаришѣ вѣрили, що то добра ознака, що на адресу ихъ такъ довго нема ѣдповѣди: „та й яка може бути ѣдповѣдь до насъ?... вернуть єпископа, отъ и ѣдповѣдь!... Певно, що приказъ вернуть єго давно выслали зъ Варшавы; але доки то ѣнъ дѣйде до Вятки, на край свѣту!“ Такъ гадали собѣ попы; одначе инколи пробѣгало мѣжъ ними якеє трѣвожне почутѣ. Оно не обманило ихъ. Одною ночи по Сѣдельшинѣ и Холмщинѣ розбѣгла єя „на полюване“, на ловы — цѣла сотня „Донцѣвъ хортѣвъ“ и шкадронъ жандармѣвъ. Выловили они не въ гаяхъ, не въ степахъ, а на постеляхъ сонными, сорокъ пять унѣятскихъ священикѣвъ, звезли ихъ въ Сѣдльце и... закинули въ тюрьму!.. Стогѣнъ зъ тюрьмы луною покотивъ єя и по Конгресбѣцѣ и по Галичинѣ.

Парафѣи лишили єя безъ священикѣвъ, церкви стояли безъ богослужєня..

III.

За передь-день до свята весняного Миколая въ селѣ Боднѣ, въ корчмѣ збѣралосѣ доволѣ селянѣ; бѣльша половина складала сѣ зѣ жѣноцтва. Въ латинскому костелѣ подзвонили до вечернѣ.

— Отъ у людей благовѣстятъ, а мы въ корчмѣ мусимо молити сѣ... въ нашѣй церквѣ дзвонѣ занѣмѣли! — промовивъ якѣйсѣ старѣй чоловѣкѣ.

— Занѣмѣли тымѣ, що у васѣ язѣки занѣмѣли... заложило вамѣ, зацѣпило!... давбы Богѣ, щобѣ и на вѣки! — ѡдповѣла старша бабуся.

— Бѣдай ты, Присѣко, не дождала була сего говорити!

— Хиба, скажешѣ, неправду говорю, чи що? Еге! мовчишь! Отъ я осѣмый десятокѣ топчу сѣ на свѣтѣ, а такого не зазнаю; зѣ роду-вѣку не було такого. За Польщи и те не видано, не слыхано, щобѣ нашихѣ ксендзѣвъ замыкали въ тюрмы, щобѣ церкви стояли безѣ попѣвъ, щобѣ нѣгде було людямѣ помолити сѣ — мовила Присѣка, зѣтхаючи.

— Я чувѣ одѣ дѣда, що колисѣ ще гѣрше було, ѡбѣзавѣ сѣ сивѣй дѣдѣ Перепечка.

— Брехня, брехня! гѣрше не було, проводила Присѣка: колибѣ було, тобѣ я знала; моя мати, (земля надѣ нею перомѣ!) сто лѣтѣ прожила, а не росказувала менѣ...

— И якѣ таки такѣ безѣ попа?! — озвала сѣ друга баба: — ну отъ примѣромѣ я занедужаю на смерть? Кто высповѣдаѣ мене. кто запричастить? Не вжешѣ менѣ безѣ сповѣди вмирати? у мене душа не собача а христѣянска.

— Все отсѣ за грѣхи нашѣ...

— Чи за грѣхи, чи не за грѣхи, а колибѣ нашѣ

чоловѣки не зледащѣли такъ, колибъ у нихъ у серци було бѣльше Бога — они-бъ до сего не попустили. А то якѣ теперъ чоловѣки! одна тѣлько слава!... смѣте!... тѣфу!... Приська зъ великою зневагою сплюнула на той бѣкъ, де стояли чоловѣки. Слова єи громовиною пронесли ся по корчмѣ: жѣноцтво зрушило ся, чоловѣки образили ся, але змовчали, лишъ одинъ Перепечка промовивъ:

— Отъ яка язуката!.. що меле...

— Правду, она правду говорить, озвало ся кѣлька жѣночихъ голосѣвъ: смѣте вы, а не чоловѣки!

— Та щожъ мы зробили?

— Те зробили, що отъ завтра святого Миколая, урочисте свято, а намъ нѣгде и Богу помолити ся... Латиняне вѣ костелѣ, а намъ де, вѣ корчмѣ, чи що? гомонѣла Приська, а за нею слово по слову розревнювали ся и иншѣ молодичѣ. Вѣ корчмѣ пѣднявѣ ся великѣй галасѣ, вѣ котрому тѣльки и можно було зрозумѣти, що вѣ жалкували, що нѣгде Богу помолити ся.

Жѣноцтво зъ великою енергѣєю обурило ся на чоловѣкѣвъ, кепковало зъ нихъ, драговало ихъ тѣбрями, нехристами, що ѣдступили ся одъ Бога, не вмѣють стати за Христа.

— Якого вы гаспида пристаєте до насъ? чого вамъ треба? що мы вдѣємо? ѣдмагали ся чоловѣки.

— Богу намъ нѣгде молити ся.

— То йдѣть до костела!

Жѣнки зупинили свѣй галасѣ. — А справдѣ, чи не такъ?! може се й добра рада? щожъ! и вѣ костелѣ Богъ... Хочъ служба не по нашому и иконостаса не ма, алежъ все таки и латиняне христѣяне, гадали собѣ жѣнки.

— А яка ваша думка про сю рѣчь, бабусю? спытали у Приськи.

Приська глибоко-думно похитала головою и промовила :

— Хто его знає?... колибъ грѣха не було!... Зайшли богословскіѣ дебати, вмѣшали ся и чоловѣки... Стали на тому, що треба спытати дяка.

— Покликать его, заразъ покликать... Ходѣмъ до него... усѣ ходѣмъ!

Идучи поузъ церкву, Приська озвала ся: — Нѣкуды дальшь ходити, отуть наше мѣсто... сюды зовѣтъ дяка!...

— А вжежь сюды, сюды!...

— Колибъ людей ще ббльшь скликати?

— Хиба мудрація велика: ударь въ дзвона, отъ и все!

Не треба було радить въ друге. Въ одинъ мигъ кѣлька молодшихъ опинило ся на дзвѣнници и вдарили въ дзвона. Народъ поваливъ до церкви... Пришовъ и дякъ Швидкій, чоловѣкъ вже сивый, худый и на здорове слабый.

Приська выступила на передь.

— Давай, дяче, раду! де намъ молити ся Богу... завтра велике свято..

Дякъ тѣлько зѣтхнувъ.

— Чого мовчишь? грѣзно говорила Приська: одмыкай церкву... правь службу Богу!

— Ты збожеволѣла, Присько! спокѣйно ѡдповѣвъ Швидкій: — я-жь не священникъ.

— Знаемо, знаемо... Одмыкай церкву!.. де ключъ? гомонѣли люде.

— Ключъ у комисаря.

— Иди до него, вѣзьми!

— Комисарь поѣхавъ до мѣста... Та що зъ того, хочбы вы и одѣмкнули церкву? Безъ попа, яка служба?

— Дарма... хочь заспѣвай, та на органахъ пограй!
Помолимось, послухаемо... на душѣ полегшае..

— И вже!... даремна рѣчь!... не чути вамъ органѣвъ!

— А то чому?

— Приказъ такій вийшовъ ѳдъ администратора и ѳдъ губернатора, щобъ на органахъ въ нашихъ церквахъ не грали, мовивъ дякъ.

— Се брехня! сего не може бути.

— Сего мы непопустимо! непопустимо во вѣкъ!—
гукнула Приська тупотячи ногами обь землю.

— Сего не буде, не буде!... загула громада. Подана дякомъ вѣсть зрушила навѣть и старыхъ чоловѣкѣвъ.

— Коли вже на те йде, озвавъ ся старый Перепечка: — дакъ се прямо таке, що всѣмъ до костела и годѣ!...

— А вжежь! а вжежь такъ!

— Нѣ, цитьте лишень! Якъ скажешь, дяче? допытувала ся Приська: вскочимо у великій грѣхъ, коли побѣдемо до костела?

Швидкій замысливъ ся и згода промовивъ: „На всякому мѣстѣ владычество Ёго, благослови душе моя Господа!“

— Се що значить? говори прямо! сказала Приська котра не любила и не вмѣла дипломатичной розмовы. „На догадъ бурякѣвъ, а капуста дайте“.

— И въ костелѣ Богъ и всюды Богъ, ѳдповѣвъ Швидкій: „и де вы два або три збранїи во имя мое, тамъ и я середь васъ.“

Приська розсердилась.

— Говори, кажу тобѣ: грѣхъ до костела намъ ходити, чи не грѣхъ?

Швидкій не знавъ що сказати; ѳнъ боявъ ся прямо

говорити; онъ почувавъ, що зъ сего може вийти лихо; довѣдасть ся полиція, потягнуть людей, повинovatять и его, скажуть : „онъ дававъ приводъ, онъ першимъ сказавъ, що не грѣхъ ити до костела“... Одначе онъ бачивъ, що зъ Приською и зъ пѣдбуренымъ жѣноцтвомъ треба залишити дипломатію и промовивъ :

— Богу молити ся нѣгде не грѣхъ.

— Ну, дакъ завтра усѣмъ до костела ! До костела, ажъ доки не вернутъ нашего попа !..

Другого дня усѣ уніаты привалили до латинского костела.

Зъ Бодна гуторка покотила ся скрѣзь по околицямъ. Скрѣзь, де не було уніатского попа, люде стали ходити до костелѣвъ...

Черкаскій злякавъ ся... онъ бачивъ яку нѣсенѣтницю выкликавъ онъ арештомъ священникѣвъ ! Зъ переляку ему здало ся вже невѣдь-що !... замѣсто православія онъ поможе „возсоединенію“ зъ латинствомъ... а може выкликати рухъ мѣжь народомъ — народне повстане... Черкаскій почавъ налягати на Селеха, щобъ бѣльшь и бѣльшь и яко мога швидше закликавъ прибути усѣхъ священникѣвъ, якихъ онъ пѣдмовивъ зъ Галичины крѣмъ тыхъ, що вже поприѣздили.

Зъ Галичины, одначе, емиграція сунула до Россіи повагомъ ; правда, смѣтя набирало ся доволѣ, але зъ него жадной корысти не могло бути ; зъ людей же добрыхъ, вмѣлыхъ, моральныхъ эмигровали либонъ самі тѣлько такі, котрыхъ недоля и убожество цѣлкомъ пригнѣтили и котрымъ, якъ отъ и Ковалю, не було въ рѣдному краю пристановища,—а до того примѣшувала ся и погана интрига Гловня. Онъ беручи добру платню „за поставленыхъ рекрутѣвъ“, закидавъ свѣй неводъ и ловивъ у него не одного и зъ такихъ добрыхъ людей,

якъ Коваль. Емиграція зъ Галичини не могла зъ разу постачити священникѣвъ на всѣ тѣ парафіи, зъ котрыхъ священники були позамыкані въ тюрьмы, або позасылані на Сибирь, на Півночъ.

Народный рухъ ширивъ ся и ширивъ ся... Въ Петербургѣ обвиноватили Черкаского... и бѣнъ, а за нимъ и Кулѣшь злетѣли зъ своихъ посадъ.. Керманичами релігійныхъ справъ уніятѣвъ лишили ся губернаторы зъ своими пѣдручниками повѣтовыми и иншими полиційными урядниками.

IV.

Тихимъ маевымъ вечеромъ вѣздивъ отецъ Демянь зъ Лесею въ мѣстечко Л... По улицяхъ Л... въ задъ и въ передъ сновавъ народъ, а на майданѣ била церкви зѣбрало ся народу наче на ярмарокъ, або на храмъ.

— Певно, що тутъ, або ярмарокъ, або завтра яке народне свято, що така сила народу, промовивъ Коваль до Лесѣ.

— Видно що такъ.

— То й добре, завтра не такъ скучно буде намъ, а то ради шабасу мусимо цѣлый день стояти... Дежь бы то намъ заночувати? Колибъ то такъ якъ отъ у насъ, то можебъ найлѣпше до священника... тажь се мѣстечко чисто руске, уніятске. Якъ гадавшь Лесечко: до священника?

— Якъ хочъ, татуню!

— До него; колибъ кого спытати, де дѣмъ священника? А!... отъ иде бабуся. Задержи коней фурмане!... Конѣ стали. Отець Демянь высунувъ ся зъ халабуды и сказавъ до бабы:

— Бабусю! помагай вамъ Бѣгъ! а де тутъ дѣмъ священника?

— Ба! вже проїхали... Та на що він вамъ?...
Коваль одповівъ.

— И! батечку! и не гадайте сего! не таке теперъ дѣять ся у священника, щобъ приймати ему гостей! и! и!... Баба махнула рукою и швидше пішла собѣ геть.
Коваль дивовавъ ся и нїчого не зрозумівъ.

— Найлїпше, татуню, на заїздный двір! !

Не вспіла халабуда заїхати въ двір, не вспівъ отець Демянъ выїзти зъ воза, якъ підскаочивъ до него Донець и урядникъ.

-- Вы що за люде такі? пытавъ полиційный урядникъ.

Отець Демянъ одповівъ.

— А паспорты маєте? покажѣть!

Коваль вытягъ зъ-за пазухи доручене ему въ Томашовѣ свѣдоцтво російского уряду на вольный проїздъ. Урядникъ розгорнувъ свѣдоцтво, подержавъ его до горы ногами, бо на лихо бувъ не письменный—и вернувъ его Ковалеви, промовивши:

— Добре! паспортъ якъ слѣдъ, въ порядку... Ночуйте собѣ съ Богомъ.

А козакъ-Донецъ, простягши до отца Демяна руку, промовивъ:

— Позвольте-сь, батюшка! на водочку-сь.

Отець Демянъ не зрозумівъ его и спытавъ въ урядника, чого Донецъ хоче.

— Просить, коли ласка ваша, грошей, щобъ купити горѣвки, душу промочити... Цѣлый день на спецѣ, потопили ся.

Отець Демянъ трошки засоромивъ ся, взявъ сорокѣвку*), подавъ еѣ Донцю и спытавъ въ урядника:

*) Сорокѣвка, або 10 копѣекъ буде трохи що не 14 край. царѣвъ.

— Що се у васъ таке въ мѣстечку: ярмарокъ, чи храмъ, що такъ много людей на майданѣ?

Урядникъ почухавъ потылицю и мовивъ:

— Отъ! бодай его нѣхто хрещеный не дѣждавъ отакъ ярмарковати або храмовати!... Се просто напасть на насъ; кара Господня за грѣхи нашѣ.

— Щожь таке?

— Та бачте, хто его знае, якъ его и говорити! Прямо напасть. Взяли були нашего священника за якѣсь тамъ супротивности въ тюрму. Подержали его тамъ,... щось таке недоладне ѓнь пѣдписавъ,... за батька-бъ то вступивъ ся,... бачте, его батько бувъ за епископа у насъ у Холмѣ... Калининскій! Може чували?

Отець Демянъ кивнувъ головою. Леся помѣтила, якъ блѣдло у ея татуся лице.

— Дакъ ото выпустили его зъ тюрмы, — не епископа значить, епископа кудысь далеко заслали — а нашего попа выпустили. Добре! прибувъ ѓнь; а тымчасомъ прийшовъ приказъ, щобъ органы вынести зъ церкви; а народъ на се не пристае и попа не приймае. Каже, органы не дамо и попа не хочемо; бо колибъ, кажуть, ѓнь добре стоявъ, та не передавъ ся на сторону схизмы, дакъ бы и органѣвъ не ѓдбирали у насъ... дурнѣ люде! якъ его тамъ встоишь?! Коли приказъ ѓдъ царя, хочъ не хочъ, а корись, а то...!

— Щожь далѣ? — зъ цѣкавостею, але дрожащимъ голосомъ спытавъ отець Демянъ.

— Та хтожь его зна, що далѣ буде! Одѣбрали люде ключъ ѓдъ церкви; стережуть, щобъ органѣвъ не взяли... а пѣпъ десь сховавъ ся... Завтра ждемо самого губернатора. Охъ, Мати Божя! що-то оно буде?! Сегоднѣ прибѣгли Донцѣ зъ комисаремъ. Ну, прощавайте панъ-отче! Пѣду заявити комисарю, що вы приѣхали.

Коваль сидѣвъ, схилившись на стôль и мысливъ надъ тымъ, що почувъ ôдъ урядника. Ажь ось зновъ пришовъ той самый урядникъ и завозвавъ отца Демяна до комисаря. Комисарь подививъ ся на паспортъ и промовивъ:

— Гараздъ! идѣть собѣ!

Отець Демянъ и Леся встали зъ сонцемъ; имъ вельми цѣкаво було подивити ся на народъ, порôвняти его зъ галицкимъ, послухати, якъ народъ судить про свои религійнѣ sprawy, ихъ обставины и сучаснѣ ôдносины.

Якъ выйшовъ отець Демянъ, на майданѣ хвилювавъ ся натовцъ народу тысячѣвъ зо три. Въ самôй серединѣ натовцу стояла якась не то вже й молода женщина, повязана чорною хусткою зъ бѣлыми каймами.

— Ой! Господи! яка тѣснота, и не протовпшишь ся — говорили однѣ, що стояли на кôнцѣ.

— Уже треба якось протовплювать ся, промовила одна молодиця: хочъ бы що, а треба; я й жива не хочу бути, коли не почую, що говорити'ме Ганна.

— Яка то Ганна? спытавъ Коваль.

Молодиця, котра протовплювала ся, глянула на него такимъ поглядомъ, нѣббы хотѣла промовити: такій то ты добрый пôпъ, що не знаешъ, и хто така Ганна!... одначе замѣсто сего ôдповѣла:

— Грѣхъ не знати Ганны! то Божа пророчиця: еѣ Мати Божа напутила и послала до насъ ратовати святу вѣру... Пропустѣть, люде добрѣ! пропустѣть... Народъ потроху роздавъ ся и пропустивъ молодицю. Отець Коваль инстинктивно и собѣ подавъ ся за нею.

— Не давайте люде добрѣ! не давайте органôвъ! всякѣ муки приймѣть, а не давайте! Моимъ именемъ наказуе вамъ сама Мати Божа! — говорила пророчиця.

Великі чорні очи „пророчиць“ горіли и сыпали искрами, лице дыхало чимсь незвичайнимъ, вдохновляющимъ и приказующимъ; слова єи електризовали людей, а особливо жѣноцтво.— Не дайте ся! постойте за вѣру христіянску! не попустѣть органѡвъ, не дайте вѣры Христовои въ наругу.

— Охъ! охъ! Заступи насъ Мати Божа! загуло по майдану зѡтхане.

— Молѣте ся, крѣпѣте ся, перетерпѣте, а не дайте органѡвъ! наминала пророчиця.

Отець Демянъ згадавъ собѣ Петра Пустинника.

— „Не давайте!“ легко сказати, а якъ его не дати, коли така на те царска воля!—промовивъ старый дѣдъ опершись на цѣпокъ.

— Брехня! брехня! нема на те царскои волѣ! Се все губернаторъ самъ выгадує таке, а царскои волѣ нема. Менѣ сама Мати Божа ѡдкрыла се... Якъ ще була я у Влодавѣ, бачила я такій сонъ пѡдъ саму Покрову ѡ пѡвночи. Сплю и бачу: стоить передъ мене Мати Божа, така заплакана!... изъ правого боку у неї Іисусъ Христосъ, зъ лѣвого нашъ „круль“, найяснѣйшій Олександръ. Я упала передъ ними на вколѣшки, пѡдняла руки въ гору, молю ся и чую таку розмову: Мати Божа пытає найяснѣйшого круля: „Якъ ты смѣвѣ выкидати органы зъ уніятскихъ церковь?“ А ѡнъ вклонивъ ся Ъй, тай каже: „Храни мене Боже, щобъ я на таке дѣло пѡшовъ!... се безъ мого спросу зроблено. Отъ нехай самъ Господь Іисусъ Христосъ Тобѣ скаже: чи виненъ я въ сему?“ — Тодѣ Іисусъ Христосъ заступивъ ся за круля, тай каже: „Матѣнко моя свята и пренепорочна! ѡнъ правду мовивъ: то все „кувдить“ и нѣвечить уніятску вѣру самъ Громека безъ вѣдомля круля.“ Тодѣ Мати Божа до мене: „Чула, Ганно? що они говорили? Идижь по селамъ и

роскажуи людямъ, що чула и моимъ именемъ наказуи имъ стояти за вѣру, за органы..." Я и пѣшла, и хожу и роскажу: — Така свята воля Божои Матери, царицѣ небесной, заступницѣ нашей! Слушайтежь си святой воли и покоряйте ся ѳи, а хто не слухати'ме, на того ляже кара Господня и на сѣмъ свѣтѣ и на тѣмъ...

Доки говорила „пророчиця“, коло неи стояла тиша могилкохъ; усѣ люде притаивши дыхане, зѣ глибокою увагою слухали „пророчїи“ слова; а коли Ганна скѣнчила, натовпъ якъ одинъ чоловікъ, мовчки, перехрестивъ ся. Нѣхто не важивъ ся промовити слово, наче всѣ ждали, що „пророчиця“ ще щось мовити'ме.

— Ёде! Ёде! Громека ёде! загуло на майданѣ. Майданъ заколихавъ ся; усѣ обернулись лицемъ къ церкви, хрестили ся и мовчки молили ся.

Отець Демянъ одѣйшовъ до самой дзвѣницѣ.

Зѣ пѣвнѣчной стороны котила ся по дорозѣ на мѣстечко густа хмара куравы; почтовый дзвонкохъ жалѣбно голосивъ; чула ся сумна тупотня коней и здавало ся, що то стогне земля.

Хмара приближала ся и порѣвнявшись зѣ майданомъ стала. Той-жь хвилѣ почувла ся тупотня коней и зѣ пѣвденной стороны майдану. И коли осѣла курава, люде побачили незвычайне явище: майданъ обгорнутый бувъ на-вкруги донскими козаками; у всякого козака за спиною стремѣло ратище, а въ руцѣ тельпала ся товста ремѣнна „нагайка“. На дорозѣ стояла карета, а билиа неи зѣ пѣвѣ сотнѣ полицїантѣвѣ.

Трѣхтысячевый натовпъ народу стоявъ нѣмою стѣною.

Зѣ кареты вылѣзъ мужчина въ мундурѣ зѣ червонимъ комнѣромъ, выгаптованымъ золотомъ; черезъ плечи на грудяхъ перекинута широка червона орденска

стрѣчка. То бувъ не губернаторъ Громека, якъ думали люде, а вице-губернаторъ Друкарть.

Онъ наблизивъ ся до людей и гукнувъ що є силы: „На колѣна!“ — Нѣхто не ворухнувъ ся зъ мѣста.

— Шапки долой! (скиньте шапки!) командовавъ Друкарть. Люде, чи не чули, чи не зрозумѣли тієи команды, але нѣхто не знімавъ свои шапки. Друкарть зрозумѣвъ, що передъ нимъ стоить сила, котру подѣбною командою можна довести до хижацтва, до звѣрства. Онъ ставъ зъ ласкою вговорювати людей розѣйтись. Люде не слухали и твердили одно своє:

— Калинскогого не хочемо, органѣвъ зъ церкви не дамо! Дайте намъ другого попа, залишѣть органы и годѣ!

Доки йшли переговори Друкарта зъ людьми, онъ трохи-по-троху просунувъ ся до дзвѣнницѣ и здивовавъ ся побачивши тутъ Коваля. Онъ принявъ его спершу за емисаря; а довѣдавшисъ хто онъ и чого тутъ, замысливъ скористоватисъ симъ случаемъ и чи сякъ чи такъ ошукати натовпъ и примусити его розѣйтись по хатамъ, а тодѣ вже можна буде справити ся.

Вказуючи на отця Деяна, Друкарть промовивъ:

— Добре! не хочете Калинскогого — то и байдуже! отъ вамъ новый пѣпъ... Хотите — онъ ради суботы ѡдправитъ вамъ заразъ службу божу. У кого ключѣ? ѡдмыкайте церкву!

Люде згодили ся: кѣлька десяткѣвъ жѣноцтва рушило въ цвинтарь, до перкви; за ними Друкарть зъ Ковалемъ и своими пѣдручниками. Коли же у слѣдъ Друкарта хотѣли войти въ церковну браму урядники и Донцѣ, люде, особливо жѣноцтво, гукнули:

— Не треба ихъ, не треба! а то не ѡдѣмкнемо церкву!

Друкартъ мусявъ корити ся и велѣвъ урядникамъ и Донцямъ лишити ся на майданѣ. Биля брамы стала народня жѣноча варта.

— Одмыкай, Софійко, церкву! промовило кѣлька голосѣвъ.

Выступила висока, худошава але кремѣзна баба Софійка: на поясѣ у неи пѣдъ юпкою були привязані церковні ключѣ. Церковъ ѡдчинили: першимъ пустили отца Деяна, за нимъ Друкарта. Коваль шепнувъ Друкартови, що ѡнъ вже поснѣдавъ и не може правити ѡбѣднѣ, а хйба молебень зъ акафистомъ, або що.

Коваль хотѣвъ вже вбирати ся въ ризы, коли Софійка и инші жѣнки спытали:

— А зъ органами же буде богослужене?

Отець Деянъ мовчавъ, та и Друкартъ не знавъ, якъ вывернути ся. На пѣдмогу выступивъ дякъ и промовивъ, що якъ органы заборонивъ администраторъ, дакъ ѡнъ противъ его волѣ не пѣде и не стане на старости лѣтъ виходити „зъ пѣдъ каноничного права“.

— Зарѣжте мене, убійте мене, а проти волѣ администратора не пѣду, не грати'му на органахъ...

Въ церквѣ пѣднявъ ся страшенный галасъ. Отець Деянъ вышовъ на проповѣдницю и ставъ вговорювати людей, щобъ не показували такои зневаги до божого храму. Якъ не були розлютовані люде, а слово отца Деяна присмирило ихъ.

— Выходьте на цвинтарь! ведѣть дяка на цвинтарь! командовала Софійка. Люде вышли зъ церкви и очамъ своимъ не вѣрили: на цвинтарѣ стояло десятѣвъ два полиціантѣвъ! Ото поки ишовъ галасъ въ церквѣ, увага людей, стоячихъ биля брамы и дзвѣнницѣ, була цѣлкомъ одвернена ѡдъ полиціантѣвъ, — а они зайшли ниш-

комъ непримѣтно зъ другого боку церкви въ попѣвскій двѣръ и по злодѣйски перелѣзли въ цвинтарь.

Теперь вже вся вина упала на дяка! „Колибъ ѡнъ, вражій сынъ, не змагавъ ся бувъ, а загравъ на органахъ, усебъ було гараздъ!“ гукали жѣнки.

— Та що намъ дякъ! зъумѣмо и самі заграти! хиба у насъ не такі руки якъ у него! говорила Софійка.

На майданѣ стоявъ незвычайный страшенный хаосъ. Однѣ гукали, щобъ заразъ розпочинати богослужене и самымъ безъ дяка грати на органахъ; другі гомонѣли, що лѣпше се зробити завтра; треті зновъ ревѣли, що найперше дѣло — треба покарати дяка; а на рештѣ чуло ся и таке:

— Нехай скаже, що робити, Ганна! еѣ треба спытати.

Друкартъ добре бачивъ, що у него мала сила, що зъ одною сотнею Донцѣвъ нема що розпочинати бѣйку зъ народомъ. Ѡнъ, звелѣвши комисареви пбслати ще за двома сотнями козакѣвъ, силковавъ ся, доки прибуде пѣдмога до него, вговорювати народъ. Ѡнъ ажъ охрыпъ, потерявъ голосъ, а народъ и слухати не хотѣвъ. На всѣ доводы Друкартові, що ѡнъ прибувъ выконати царску волю, що самъ царъ звелѣвъ скасовати органы, народъ одно ѡдповѣдавъ:

— Брехня! не царъ, а Громека се выдумавъ: намъ Ганна росказала се, а она чула про те ѡдъ Матери Божои.

— Кто то Ганна? де она? подайте еѣ сюды! вымагавъ Друкартъ.

— Овва! Ганну вже и вода вмыла.

Друкартъ тѣлько довѣдавъ ся, що то була якась мѣщанка, Ганна Ковальчукова зъ Влодавы.

— „Пожежа! пожежа!“ загуло на майданѣ. И справдѣ показала ся густа хмара чорного дыму. Горѣла дякова хата. Кѣлька розлютованыхъ на дяка жѣнокъ пѣдпалили его хату.

— Такъ ему и треба! такъ и треба! „катузѣ по заслузѣ“, кричали люде, дивлячись на пожежу: нехай не иде проти Матери Божои! Мало ще спалити хату, самого его въ огонь! Де дякъ?! давайце его въ огонь!

Тымчасомъ прибуло ще двѣ сотнѣ Донцѣвъ-молодцѣвъ. Друкартъ повеселѣвъ, осмѣливъ ся, звелѣвъ розганяти народъ. Донцѣ-молодцѣ пустили въ роботу „нагайки“.

Затупотѣли конѣ, засвистѣли нагаѣ, заголосили люде! Щось хиже, звѣрке, щось похоже на татарску руину розпочало ся въ селѣ...

Людей не зозбрѣеныхъ нѣчимъ, зъ голыми руками, топтали кѣньми, били нагаями...

Двохъ старыхъ дѣдѣвъ лишили ся забитыми... Народъ розѣгнали...

Била одного зъ забитыхъ на смерть стояла молодиця, дочка забитого. Она держала на рукахъ малу дитину и невымовно тяжко голосила. Ёи голосѣне способне було зворушити важке камѣне; оно западало своимъ гукомъ глибоко въ сердце до людей зъ сердцемъ и тамъ нѣбы тупою пилою рѣзало-рвало его на шматки.

Мабуть те голосѣне надопекло Донцю, котрый ѣхавъ поузѣ трупа тихою ходою, або вщипнуло, вразило его, бо ѣнъ прожогомъ повернувъ коня своего до молодицѣ, махнувъ въ гору нагаемъ и свиснувъ нимъ по молодици. Нагаѣ спустивъ ся на голову дитинѣ и розколовъ еѣ. Мати выпустила дитину зъ рукъ. Дитина впала на трупа. Горяча, неповинна дѣтинина кровь цѣвкою поливала холодный вже трупъ дѣда! Донецъ и самъ зупи-

нивъ ся при такѣй несподѣваности! Не вспѣвъ ѓнѣ прийти до себе, якъ мати замордованои дитины, зъ очима налитыми кровію, мовъ розлютована тигриця кинула ся до него и вѣми зубами впила ся ему въ ногу, выше колѣна. Донецъ скрикнувъ; мати обгорнула его руками и съ нелюдскою силою, зъ силою озвѣреною, розлютованои матери — руками и зубами потягла его зъ коня. Донецъ перехиливъ ся и повисъ головою на землю; кѣнь зъ переляку пустивъ ся на-взагоды, тягнучи по дорожѣ козака и вшившу ся зубами въ козака молодицю...

Тымчасомъ въ церквѣ ишла друга работа: коли людей ѓдѣ церкви порозганяли, кѣлька десятникѣвъ и козакѣвъ розббрали въ церквѣ органы, вынесли ихъ зъ церкви, зложили на фѣру... Жидъ фѣрманъ повѣзъ ихъ въ повѣтове мѣсто.

Пѣдъ вечѣръ „порядокъ былъ водворенъ“. Друкартъ зъ своими пѣдручниками сидѣли въ попѣвскому домѣ и пѣдѣрѣпляли свои стомленѣ силы чаемъ и ромомъ.

Въ корчмѣ проти майдану тожъ пѣдѣрѣпляли свои силы полицейскѣй десятники и Донцѣ. Корчмарева наймичка выйшла зъ хаты и оперла ся обѣ стѣну, сумно и журливо дивила ся на майданъ, на церкву. Смүтокъ такъ огорнувъ еѣ, що она не примѣтила, якъ пѣдѣйшовъ до неѣ козакъ. Она помѣтила его лишень тогдѣ, коли ѓнѣ оперезавъ еѣ нагаемъ и скрикнувъ:

— Чого стоишь, роззявивши ротъ? купи менѣ горѣлки!“

— А побій тебе сила небесна!... бешъ, катуешь людей, та ще тобѣ и горѣлку за те куповати!

— А вжежь! ты нетямишь хѣба: „подай кату пла-ту“?... купи!“

— Бога въ тобѣ нема!... гѣршь ты Жида. За що людей нѣвѣчите?...

— Я не по своїй волі! начальство велить; наше дѣло „не разсуждать“, а „сполнять“ приказъ... На те служба: звелять бити рѣдного батька — треба слухать, треба бити.

Наймичка сплюнула, перехрестила ся и швидше втѣкла въ другу хату.

V.

Така була перша знаємость отца Демяна и Лесѣ зъ соціальнымъ житємъ въ Россіи. Такъ спѣзнались они вперше зъ тією „пропагандою“, котру вели такі Громеки и Друкарты, щобъ довести уніятѣвъ до „свободнаго возсоединенія съ православною церковью“...

Яке на Ковалья и его молоду доньку отся знаємость зробила вражене, про те домыслить ся и самъ читатель... Простуючи далѣ селами и полями, Коваль спотыкавъ инші малюнки жита; они не знищували враженя першої знаемости, а лишень додавали нового... такого, що зъ душѣ отца Демяна мимохѣтъ зѣрвали ся слова поета:

„И тяжко глянути на села:

Такі убогі, невеселі,

Такі обѣдрані стоять,

А нивы голы лежать ..“

Нѣ! не скрѣзь лежали „голы нивы“: були и засѣянні, але... хто знае! може и голі нивы лѣпше-бѣ впливали на очи и на душу, нѣжъ отті засѣянні!...

— Татуню! говорила Леся: у насъ тамъ лѣпші жита; дивись! які низькі, рѣдкі, заснѣчені!...

Справдѣ дорога йшла житами. Що то за жита були! Печально, журливо слалось по рѣвнинѣ рѣденьке жито и якосъ вяло, невесело, нѣбы зо страхомъ дивило ся на сине небо; легесенькій вѣтрець колисавъ его на

всѣ боки, гойдавъ, пригинавъ до землѣ. Такъ хиляють ся, гойдають ся дѣти-сироты, дѣти-безбатченки.

Вивхали въ ярину: ще гѣрше! „нѣ зросту, нѣ квѣту“...

Ще далѣ толока! Де-не-де зустрѣнеть ся черѣдка и наведе на чоловѣка бѣльшу журбу. Скотина млява, хлява; боки позападали а ребра, наче обручѣ на кадвѣ, повыщирали ся и сторчать... Бродить собѣ скотина и шукаючи корму реве; ревѣне йде по полю смутною тугою. нѣбы хоче бѣльшого жалю додати людямъ.

— Татуню! татуню! подивись, якѣ худѣ, нѣкчемнѣ коровы. Не такѣ якъ у насъ въ Галичинѣ, а чи далеко!... отъ яка вѣйшла рѣжниця... я нѣколи сего не гадала!— звенѣвъ срѣбный голосокъ Лесѣ; второвало ему тяжке глухе зѣтхане отця Деяна.

Села... села походили бѣльше на могилки. Здавало ся, вѣздишь не въ селитьбу живыхъ людей, а на гробовище, по котрому никають вартовѣ полиціянты, та инде козаки. Живыхъ людей не видко, наче десь они поховались; тѣлько въ корчмахъ, на порозѣ сѣней звычайно, сидить товста сморчковата жидѣвка и лѣниво плете свою панчошу... Мутными очима зведе жидѣвка на проѣзжого, гляне, зновѣ востромить ихъ въ панчошу...

Леся помѣтила, що навѣтъ собакъ по селамъ майже не видко, а коли де ѣ покажуть ся на улицѣ, дакъ идуть якось непритомно, журливо, пѣдгорнувши хвосты... идуть и жадне не гавкне на халабуду.

Пустиню, руиною, могилками вѣяло по полямъ и по селамъ.

VI.

Нарештѣ освѣтъ ся отецъ Деянъ священникомъ при соборѣ у мѣстѣ Вѣльцяхъ.

„Еге!“ скаже менѣ читатель, „дежь то таке мѣсто є? Въ жаднѣй землєписи, на жаднѣй картѣ єго не показано.“

А менѣ що до того, ласкавый читателю, чи оно показано, чи нѣ?! Не я писавъ землєпись, не я малювавъ карту: се вже дѣло нашихъ вченихъ та професорѣвъ нанести на карту славне мѣсто Вѣльцѣ; а я свѣдчу, що таке мѣсто є, и не де инде, якъ у „Конгресѣвцѣ“; а въ доказъ того маю у себе паспортъ зъ печаткою, що ѓнъ бувъ „явленный“ у Вѣльцяхъ у полиціи. А коли вамъ и сего мало ще, спытайте у кого иншого!

Нове мѣсто — нові люде, нові звычаѣ. Призвычавати ся до нового мѣста, людей, обставинъ житя — не такъ то легко и не такъ швидко, особливо въ такому вѣцѣ, якъ отецъ Демянъ и въ такому духовому станѣ, зъ якимъ лишивъ ѓнъ Галичину, якій обнявъ єго по дорогѣ въ Вѣльцѣ. До того-жь и саме жите того часу не приспособляло новымъ людемъ до знаємостей у Вѣльцяхъ. Громадского житя цѣлкомъ не було; або коли й було, дакъ походило на жите въ тюрмѣ, а що найлѣпше вже, дакъ на жите въ казармѣ. Поляки, цѣлкомъ натурально, позамыкали ся, цурали ся ѓдъ всего, що тѣлько вѣяло або дыхало Россію и російскимъ духомъ. Наѣздъ вѣйска, вѣйсковыхъ и цивильныхъ урядникѣвъ зъ Россіи ставивъ своєю задачею „порядокъ и обрусеніє“ и гадавъ те й друге завести инструкціями, циркулярами и иншою паперовою зброєю, да — засланями и утисками Полякѣвъ, игнорованемъ и зневагою польскихъ народныхъ и соціальныхъ, громадскихъ звычаѣвъ и всего польского. Тымъ то и товариске жите наѣзду обмежувало ся на сиджене въ канцеляріяхъ надъ паперомъ и чорнилами, або по вечерамъ надъ зелеными столами, картами и доброю „випивкою“.

Про яке-будь людске громадске житє въ такѣй вѣйсковѣй бюрократично-канцелярскѣй казармѣ не могло бути и рѣчи. А Коваль бувъ привычаеный до товариского житя, хочь трохи похожего на людске, на европейске житє. Тымъ-то для него на першихъ часахъ житє у Вѣльцяхъ було житємъ Робинзона на пустому островѣ.

Але минуло лѣто и пѣдъ осѣнь сякѣ чи такѣ Коваль завѣвъ ся знаемыми. Звѣстно, чоловѣкъ безъ всего обѣидеть ся, а безъ чоловѣка нѣ, хибя вже по-неволь, коли доля закине его въ самѣтну келю въ тюрмѣ. Ковалеви-жѣ навпакы доля допомогла завестись знаемыми. Въ Вѣльцяхъ було вже кѣлькохъ Русинѣвъ зъ Галичины: священникъ Салогубъ, знаемый намъ зъ першой частины оповѣданя авескультантъ Держакъ, укѣнченый философъ зъ львѣвского университету Блонскій, Козловскій, Григоровичъ и правникъ Рахальскій. Всѣхъ ихъ вывѣвъ зъ Галичины Селехъ. Крѣмъ Салогуба и Рахальского, котрый урядниковавъ въ якѣйсъ канцелярїи и правивъ за цензора, усѣ останнїи учителювали въ гимназїи, освѣчуючи польскихъ дѣтей премудростями Ксенофонта, Овидїя, Тукидида и т. д.

Якимъ чиномъ они вели освѣту — то вже ихъ дѣло! Гимназисты Поляки не знали нѣ руской, нѣ росїйской мовы; неопиты-учителѣ тежѣ не навчили ся ще по „росїйскому“, а польска мовя на лекцїяхъ була заказана. Видима рѣчь, що въ тѣй науцѣ мусѣло бути щось стѣлько-жѣ цѣкавого, чудного, скѣлько и недогѣдного. Та що до того! абы йшла наука! Въ гимназїи были ученики: ерго повиннїи бути и учителѣ. Учителѣ навчали, ерго ученики повиннїи были навчати ся. Конечно, що й навчали ся и знали, що aqua — вода, mensa — стѣлъ, Deus — Богъ... и доволѣ! Учителѣ знали, що

они свою задачу, свої обов'язокъ учити виконують свято и годъ! Я таки мушу сказати, що отті учительъ були занадто люде добросовѣстнѣи и такѣ вдячливѣи, що й помѣжь россійскими Нѣмцями и нѣмецкими Россіянами не богато такихъ можна знайти. Добросовѣстнѣсть свою они виявляли тымъ, що робили и те, чого навѣть самъ россійскій урядъ не вымагавъ ѳдъ нихъ. Урядъ плативъ имъ за те, щобъ они учили дѣтей грецкѣи и латинскѣи премудрѣи, а они ѳдъ себе вже додавали до педагогѣи и политику: ганили польску мову, звычайъ, выхваляли усе россійске. Въ доказъ своєї вдячливѣи они самохѣтъ, безъ жадной „пропаганды“, ставали пѣддаными Россѣи и обертали ся въ „православныхъ“.

Спѣзнавъ ся ще Коваль зъ Наумомъ Калантаемъ. Калантай бувъ Полтавець, знавъ ся тамъ зъ освѣченими людьми початку 60-хъ рокѣвъ, братавъ ся зъ однимъ нашимъ письменникомъ, але за се братерство и лишивъ ся своєї посады того часу, якъ у Полтавѣ вихоплено въ 1862 р. кѣлькохъ людей и позасылано на пѣвнѣчь. Калантай сѣвъ безъ хлѣба; а на єго рукахъ була стара мати и двѣ сестры, обѣдвѣ калѣки. Де не кидавъ ся Калантай, не мѣгъ добути собѣ нѣ притулку, нѣ заробѣтку, ажъ доки одинъ великѣи урядникъ не зробивъ єму протекѣи и не запомѣгъ примостити ся на службу у Вѣльцяхъ. Тутъ Калантай служивъ у губернаторскѣи канцелярѣи; плату бравъ не велику, бо й посаду єму дали абы-яку; алежь ставало тѣи плати перебивати ся самому, матери и сестрамъ, котрыхъ ѳнъ такъ любивъ, що не мѣгъ жити безъ нихъ и переправивъ у Вѣльцѣ. Нѣ до якої политики, нѣ до якої „пропаганды“ Колантай не мѣшавъ ся; переписувавъ собѣ паперы и годѣ. Одначежь „разъ добромъ налите серце вѣкъ не прохолоне“—и у Калантая не вивѣтрили ся, не прохолѣли тѣ

идеї любви до рѣдной Украины, до всего украинского, котрыми напоили его сердце въ Полтавѣ. Тымъ-то ѡнъ радо витавъ и отца Демяна, особливо коли довѣдавъ ся, якї у него погляды и щѣ примусило его перенестись въ Вѡльць. Крѣмъ того Калантая вельми интересовала Галичина, розвѣй національного руского жита, письменство; бороте зъ Поляками и т. ин. Отъ чому ѡнъ часто ходивъ до отца Демяна и швидко полюбивъ его,—здруживъ ся зъ нимъ.

Вечерами въ отца Демяна часъ бувъ вѡльний; ранками ѡнъ пильновавъ бия освѣты Лесѣ; пикловавъ ся надолжити те, чого не мѡгъ зробити черезъ тяжке злиденне свое жите въ Галичинѣ. Отожь тричи щѣ тыждня въ хатѣ отца Демяна сходило ся невеличке товариство его новыхъ знаемыхъ. Про карты тутъ и спомину не було. Бавили ся розмовами; а инколи Держакъ приносивъ свою скрипку и гравъ, а то й спѣвали пѡдъ скрипку. У Калантая бувъ густый, гарный, „оксамитовый“ басъ. Отець Демянъ и Леся слухають було—не наслухають ся Калантаевыхъ пѣсень. Сама Леся тежь мала добрячїй голосокъ и спѣвала.

— Отъ незабавомъ буде въ насъ театръ, сказавъ разъ у вечерѣ Калантай, розповѣдаючи новинки.

— Чи правда? спытала Леся. Отця Демяна на той часъ не було въ сѣй хатѣ.

— Вѣрно, та ще, здасть ся, украинскїй. Бачте, губернаторъ додумавъ ся, щѣ „такъ жити скучно“, треба чимсь забавляти людей... Ну, заразъ театръ, але якїй? польского не можно; на росскїй Поляки не пѡдутъ; выбравъ нейтральный — нашъ. Та й тутъ ще гадае приплести политику обрусенїя. Спершу-бъ то грати'муть чисто украинскїи творы; Поляки привыкнутьъ;—тодѣ потрошку, по невеличкому якому жарту, додавати'муть

россійского, да трохи - по-троху и цѣлкомъ перейдуть на „россійское“. А Поляки-бъ то такъ привычаютъ ся тымчасомъ, що ходити'мутъ и на россійске!

— Дурна гадка! ѳдповѣвъ Держакъ: нѣколи сего не буде! Не така ненависть помѣжь Полякѳвъ, щобъ стали они ходити до россійского театру.

— Певна рѣчь; але нехай собѣ робить... на те ѳнъ „господарь“ губерніи; „его сила, его й воля!“ ѳдповѣвъ зъ иронією Калантай.

VII.

Наступивъ листопадъ.

До сего часу Коваль тѣшивъ ся тымъ, що не выпало жадного случая, котрый бы ставъ якою суперечкою въ его религійному поглядѣ, въ его ѳдносинахъ до свѣтского або духовного уряду,—або котрый примушувавбы его пѳти на щось таке, що не годилосьбы зъ поглядами его яко священника, або яко руского чоловѣка. Фактѳвъ неѳдповѣднихъ рускѳй религій, неѳдповѣднихъ интересамъ народу, не можна сказати щобъ не трафляло ся; губернаторъ не соромивъ ся въ своихъ розпорядкахъ; але тѣ факты якось обходили Ковалю и прямо до него не чеплялись. ѳнъ промовивъ вже кѳлька проповѣдей въ соборѣ; политики въ нихъ ѳнъ не займавъ, але стоячи лишъ на религійно-моральному грунтѣ говоривъ вельми гарно. Про его проповѣди пѳшла говѳрка навѣтъ помѣжь Полякѳвъ. Россійскій „наѣздъ“ и собѣ вподобавъ проповѣди Ковалевѣ и говоривъ про нихъ, але ще бѳльшь говоривъ про Ковалеву дочку, про попѳвну, про Лесю, про еи „незвычайну красу“.

Я дося не сказавъ, що Леся, хочъ и не була „незвычайна краса“, але въ самѳмъ дѣлѣ она була красива: невысока, трошки бѳльшь середного росту; зъ гор-

дою, величавою постатю; зъ круглыми, наче выточеными плечицями; зъ станомъ „хочь перещипни“. Коли она йшла, она своєю ходою нагадувала гордо плывучого по водѣ лебедя.

Лице Лесѣ не було особливо бѣлымъ, навѣть трохи смагляве, покрыте густымъ, нѣжнимъ румянцемъ. Роточокъ маленькій; зъ-за коралевыхъ губъ вызирали два ряды узенькихъ и бѣлыхъ-бѣлыхъ мовъ снѣгъ зубѣвъ. Але менѣ здасть ся, що головнѣйша краса, саме зерно єи сидѣло въ великихъ чорныхъ оксамитовыхъ очахъ!... Що то за очи були и якъ корили ся они Леси! Розкрыє она ихъ, гляне на одного и сыпне такимъ полумѣмъ привѣту, ласки и щирости, що чоловѣкъ прямо ажъ тає, наче снѣгъ о пѣвдни ъдъ промѣня весняного сонця. Глянуть тѣ саміи очи на кого другого и повѣе зъ нихъ такими холодными гордощами, такимъ морозомъ зневаги, що чоловѣкъ такъ и застыне, наче вѣскъ на морозѣ.

Высоке, пряме Лесине чоло виявляло собою и додавало єи лицу такій выразъ, котрого не перекажешь словами и котрый належавъ тѣ тѣлько самѣй, а бѣльшє нѣ въ кого не зустрѣнешь такого выразу. Густе, незвычайно мягке и довге волосє покрывало Лесину голову; оно ажъ вылыскувало ся своимъ матовымъ одсвѣтомъ. На кого глянула „въ усѣ очи“ хочь разъ Леся, той нѣколи вже не забувавъ єи погляду, єи очей... А коли Леся стояла въ церквѣ и молила ся, дакъ ставши проти неї, можна було не лишень задивити ся на неѣ, а забути „про всѣхъ святыхъ“ и молити ся до неї!... Не диво, що молодой учитель Держакъ закохавъ ся въ Лесю!

Въ довгѣ осѣннѣй вечеры Держакъ просиживавъ у Коваля.

Леся хочь безмежно любила свого тата, але она

була вже въ тѣй порѣ, коли сердце молодой дѣвчины wymagaє цѣлкомъ натурально иншого коханя. Тымъ-то и сердце Лесѣ стало хилитися до Держакового сердца, а до того треба не забувати и то, що Держакъ изъ себе бувъ моторный парубяка. Одно було у него, що не подобало ся Ковалеви: Держакъ бувъ вельми-вельми него-вѣркій чоловікъ, але Леся на се не звертала великои уваги, та може й зовсѣмъ сего не помѣчала; зъ нею Держакъ говоривъ бѣльшь очима, своєю скрипкою, пѣснями и читанемъ книжокъ.

Отець Демянъ добре бачивъ, що Держакъ и Леся закохали ся, але щожъ тутъ дивного або неприятного? дѣло цѣлкомъ натуральне.

— Лесечко! — мовивъ разъ отець Демянъ, коли Леся сидѣла мовчки, згорнувши руки и витала десь у своихъ мрѣяхъ — скажешъ менѣ правду, коли про щось спытаю?

— Скажу, татуню! ѡдповѣла Леся и почервонѣла.

— Ты кохаешъ Держака?

Леся замѣсто ѡдповѣди обняла тата и прилипла губами до его щоки.

— А ѡнъ тебе?

— інъ не признававъ ся менѣ... не тямлю... не пытала его.

— Не швидко може й признасть ся, бо ѡнъ чоловікъ дуже скрытый.

— Вамъ, татуню, ѡнъ подобаєсь?

Коваль зупинивъ ся: у него не було великои симпатии до Держака, але ѡнъ не хотѣвъ сего сказати Леси, щобъ не образити еѣ. інъ ѡдповѣвъ:

— Чоловікъ ѡнъ добрый, освѣченный...

Леся не вдовольнила ся такою ѡдповѣдею, одначе не розпытувала бѣльшь.

Въ кѣмнату вѣйшовъ Калантай.

Звычайно поздоровившись, Калантай починавъ ро-
сказувати новинки.

— Музика наша покидає насъ, — промовивъ Ка-
лантай.

— Яка музика? хто покидає? пытавъ Коваль, не
догадуючись, про кого йде рѣчь.

— Держакъ переносить ся до Кієва!

— Правда?! въ одинъ голосъ запытали Коваль и
Леся.

— Сегоднѣ прийшла бумага... ѣнъ хиба не хваливъ
ся вамъ?

— Не чувъ нѣ слова...

— Бачь, якій ѣнъ скритый! ѣнъ ще зъ лѣта по-
чавъ клопотати про се... Звѣстно, кому не охота перей-
ти въ Кієвъ?... тутъ просто село, коли порѣвняєте до
Кієва...

Отець Демянъ замовкь, а Леся пѣшла въ другу
кѣмнату...

Щось невѣдоме доти Леси вщигнуло єѣ за серце:
она сама не тямил, що зъ нею; то була не ревнѣсть,
не бѣль зневаженого коханя, а якась незрозумѣла до-
сада, прикрѣсть.

Згодя прийшовъ и Держакъ. Леся не вийшла до
него.

— До Кієва переноситесь? спытавъ Держака Ка-
лантай.

— А вы се якъ знаєте?

— Якъ же менѣ не знати, коли черезъ мои руки
мусить ити приказъ, щобъ выдали вамъ грошѣ на до-
рогу!...

Держакъ затвердивъ свою поѣздку. Отець Демянъ
поздоровивъ єго.

Другого дня въ ранцѣ отецъ Демянъ ажъ злякавъ ся глянувши на Лесю, такъ змѣнило ся ея лице.

— Ты нездужаешь донечко ?

— Нѣ, тату ! у мене нѣщо не болить.

— А сердце?... ты плакала ?

Леся мовчала. Отецъ Демянъ не тямивъ, чимъ втѣшати доню : ѳнъ знавъ, що словами не втѣшишь ; ѳнъ на скрѳъзъ бачивъ, що дѣеть ся въ сердцѣ его коханои донѣ.

Того дня въ вечерѣ Коваля не було дома. Леся сидѣла сама и сумовала. Она не дорѣкала Держакови : „за що? хибѣ ѳнъ признававъ ся, що кохае мене?“ гадала она. „Я помылилась, менѣ здало ся, що ѳнъ кохае мене“, хотѣла она подумати, але сердце не дало сего погадати и шепнуло : „нѣ, ты не помыляешь ся, ѳнъ тебе кохае.“

Леся сидѣла схиливши голову на стѳлъ ; думки одна слѣдомъ другои роями сновали у молодѳй головѣ, але нѣ одна не задержувала ся тамъ ; прилѣтала и сразу вылѣтала.

— Добрый вечеръ ! почувъ ся Держакѳвъ голосъ.

Леся здрѳгнула, встала и мовчки подала Держакови руку.

Часъ ишовъ ; закохана пара перекидала ся словами, але стала розмова, яка вела ся мѣжь ними ще недавно, не завязувала ся. Держакъ мучивъ ся, наче що хотѣвъ говорити и не тямивъ, зѣ ѳдкиль зайти...

Леся бачила, що Держакъ занадто замысленый, стрѣвоженный, и гадала собѣ, що се ѳнъ зѳ страху передъ рѣшучою хвилею ; она сподѣвалась, що отъ-отъ Держакъ розкрые свѳй ротъ и пустить ѳдтиля те слово, котрого бажала Леся, и котре, здавало ся ѣй, сидить тамъ на приковѣ и рве ся вылетѣти.

Держакъ мовчавъ и водивъ очима по стѣнамъ, по

стелѣ, нѣбы тамъ шукавъ собѣ пѣдмоги... Леся не выдержала и промовила :

— Колижъ вы выѣздите до Кієва?

Держакъ змѣнивъ ся на лицѣ, почервонѣвъ и глянувъ на Лесю.

— До Кієва? напевне ще не знаю... До нового року не поѣду...

На серцѣ у Лесѣ polegшало, а въ головѣ мигнула надѣя... нѣ, не надѣя, вѣрнѣйше мовити, тѣлько якась догадка... Леся сидѣла и чула, що Держакъ не спускае зъ неї очей, и звела свѣй поглядъ на долѣвку. Єв починало втомляти, сердити, що Держакъ зновъ замовкѣ. Леся дѣстала зъ ѡкна якась шитво и нахилилась шити, але серце било ся у неї такъ, що голка танцѣвала у пучкахъ. „Господи!“ думала Леся: „не вжежъ не наступить бажана й сподѣвана хвилинка?! я єв такъ довго дожидала, а она... чи вжежъ не прийде?... Говори бо швидше! чого мовчишь? Татусь прийде... перебе... при єму нѣяково признавати ся...“

Чисте серце Лесѣ, налите до верху першимъ святымъ коханємъ, тремтѣло, било ся, теряло терпѣнне...

*Зачну я сама розмову“ подумала Леся и мовила :

— Десь довго забавивъ ся татусь.

Держакъ прокинувъ ся, нѣбы зъ просоня, нѣбы якась искра уpekла єго. Онъ скочивъ зъ мѣсця, ставъ передъ Лесею и тремтячимъ голосомъ промовивъ :

— Лесю! вы вѣдаєте... я люблю васъ...

Леся закрыла лице шитвомъ и мовчала. Держакъ почувъ въ собѣ незнаему доти силу смѣливости, потребу говорити.

— Лесю! промовте: вы мене кохаєте?

Ѡдповѣди не було... Держакъ нагнувъ ся, взявъ тихенько Лесину ручку и поцѣловавъ єв. Леся скочила

зъ канапы и побѣгла въ другу кѣмнату. Держакови почуло ся рыдане... Справдѣ напружені Лесині нервы не выдержали, слѣзы радощѣвъ полили ся цѣвкою. Леся плакала, але чула, якъ ѣй стало на душѣ ясно, на серцѣ легко...

— Лесю! мовивъ Держакъ, стоячи на порозѣ и не смѣючи вступити въ другу кѣмнату, де не було свѣтла и зъ ѣдкля ишла луна Лесинога плачу...

— Лесю! промовивъ Держакъ вдруге. Ѡдповѣди не було. Держакъ стоявъ немовъ тороплений.

— А де Леся? несподѣвано биля ушей Держака почувъ ся голосъ отца Демяна. Держакъ мовчавъ.

— Та що се зъ вами? пытавъ отецъ Демянь: де Леся?... Боже! чи не стало ся чого зъ нею? де она?

Коваль хочъ и догадувавъ ся, щѣ оно и до чого, алежь нѣжне батькѣвске серце не могло не стрѣвожитись, особливо, коли ѣнь почувъ, що Леся плаче...

Черезъ годину отецъ Демянь, Леся и Держакъ сидѣли за столомъ, пили чай, весело розмовляли. Держакъ посватавъ ся, Леся згодила ся. Отець Демянь порадивъ весеѣле ѣдложити на лѣто.

VIII.

Въ самому кѣнцѣ року Ковалья настановили мѣсцевымъ деканомъ, а сучасно тому и Держакъ подавъ ся до Кіева. Леся звычайно трохи зажурила ся, але она втѣшала себе тымъ, що недалеко Великдень — тѣлько три мѣсяцѣ!—а Держакъ обѣцявъ на Великдень приѣхати до Вѣлецъ.

Нѣ отецъ Демянь, нѣ Леся нѣкому не хвалили ся про змовины зъ Держакомъ, але Калантай про се вѣдавъ; его досвѣдний поглядъ не змыливъ его. Се нѣчого нѣкому не шкодило. Калантай нѣ сестрамъ нѣ

матери нѣ слова про се не промовивъ, а Ковалеви або Леси дакъ и виду не подавъ про те, що ђнъ знае... ђнъ ставъ ще частѣйше ходити до Ковалѣ и ще сердечнѣйше, приятнѣйше обертати ся до отца Демяна, а особливо до Лесѣ. ђнъ радѣвъ за неѣ радѣстю щирого приятеля, брата, хочъ часомъ, коли ђнъ думавъ собѣ про Держака и Лесю, на чолѣ его пробѣгали слѣды тужливои гадки и лице становило ся неспокоѣйнымъ, сумнымъ и суворымъ.

Самъ отецъ Демянъ не загадувавъ ся про будущину Лесѣ: „они любятъ ся и досыть! щасте въ любви!... а що до экономичного боку, дакъ Держакъ стоить на добрѣй дорозѣ. . стане на прожитокъ; а отъ и я, дасть Бѣгъ! выплачу ся зъ довгѣвъ, дакъ запомагати'му имъ; плата менѣ иде добра, а менѣ одному чи богато тамъ треба?“ Одна гадка инодѣ грызла его: якъ ђнъ жити'ме безъ Лесѣ? Въ Кіевѣ ему перейти не можна, тамъ унятѣвъ нема, а безъ Лесѣ жити буде тяжко, ђнъ не навикъ безъ неи... Алежъ не можна ради его вымагати ѡдъ Лесѣ, щобъ она не выходила замужь... рѣчь не можлива!... „Е! дасть Богъ, якосъ зладить ся! Може при Селеховѣй запомозѣ Держакъ перейде директоромъ куды ближе до Вѣлецъ, а то и въ самѣ Вѣльцѣ.“

Такъ тѣшивъ себе Коваль, не догадуючи ся, що вже пѣдходять чорнѣ хмары, котрѣ закрывють собою его крайнебо! Ему не здавало ся, щобъ наступившу въ его житю годину спочинку, котру хочъ трохи можна було порѣвняти коли не до весняного, дакъ хочъ до осѣннѣго ранку, могла швидко змѣнити пережита нимъ, або ще и темнѣйша нѣчь!... ђнъ гадавъ собѣ, що въ его житю тѣлько що починае розвиднюватись и мусить же наступити и его день!... не може бути, щобъ зновъ не довело ся ему побачити свѣй день, щобъ нѣчь наступила першь, нѣжь мине день. .

Въ природѣ, въ житію нашої планеты, конечно, оно такъ не ведеть ся; але що до житя людей, дакъ тутъ часто трафляеть ся, що послѣ ясного ранку наступае слѣдомъ за нимъ темна глупа нѣчь, а де въ кого дакъ и все жите переходитъ нѣчью и хмарами, не бачивши нѣ свѣту, нѣ ранку. О! скѣлько есть безталанныхъ людей, въ житію котрыхъ нѣ разу не днѣло, нѣ разу не свитало!... сама тѣлько нѣчь!

Чуднымъ початкомъ стали пѣдходити житевѣ хмары до житя отца Демяна!

Небавомъ пѣсля нового року, вертаючи ся въ нѣдѣлю зъ церкви до дому, побачивъ ѡнъ на парканѣ прилѣплена театральну оповѣстку: „Труппою русскихъ актѣровъ сегодня дана будетъ оперетка „Наталка-Полтавка“. Прочитавъ отецъ Демянъ и заразъ же повернувъ до театру и взявъ билеты собѣ и Леси.

Нѣщо зъ такою силою, енергією не будить въ серцѣ чоловѣка святого чувства патріотизму, якъ рѣдне слово, національна пѣсня, музика! Нѣщо въ свѣтѣ такъ не облагородняе, не гуманизуе людского чувства, якъ рѣдна поезія чи въ пѣснѣ, чи въ музицѣ, чи въ живому словѣ. Нема другой силы, рѣвной силы, якъ у рѣдной пѣснѣ! Она пѣднимае чоловѣка, пѣдводитъ, пѣдносить его до истинно великихъ подвиговъ на добро людей!

Коли скѣнчивъ ся терцетъ Терпелихи, Наталки и Выборного, Коваль не мѣгъ сидѣти, ѡнъ вставъ и що силы бивъ въ долонѣ и выкрикувавъ: bis! bis!

— Панъ-отче! торкнувъ его зъ легка „полиціймейстеръ“.

— Чого вы? сердито спытавъ его Коваль, досадуючи, що перебивъ его раѣванѣ.

— Вамъ не можна бути въ театръ, мовивъ нишкомъ „полиціймейстеръ“.

— А се ще чому такъ? не чоловікъ я, чи що? зъ великою дивовижею пытавъ отець Демянь.

— У насъ законъ забороняе духовенству ходити въ театр... зробіть ласку, выйдѣть...

— То законъ забороняе у васъ православному духовенству, а у насъ можна... я-жь не православный, я уніять! суперечивъ отець Демянь.

— Не мое дѣло розбирати, мое дѣло дивити ся за порядкомъ... я бачу непорядокъ и повиненъ одвернути его, щобъ не спокушувати публику... Прошу васъ, выйдѣть зъ театру.

— Не выйду, доки не досиджу до кѣнця... Се образа...

— Гѣрше буде, прошу васъ! домагавъ ся полицій-мейстеръ.

— Сказано не выйду... итьте! не мѣшайте менѣ слухати.

Полиціймейстеръ одѣйшовъ, але вернувши ся за кѣлька хвилинь, завѣзвавъ отца Демяна въ льожу до губернатора.

— Отъ морока! бубонѣвъ идучи Коваль—не дадутъ и послухати; нехай бы вже скѣнчивъ ся актъ, тодѣ-бъ и звавъ собѣ... Якъ то незвычайно!...

Губернаторъ мокрымъ рядомъ накинувъ ся на Ковалю: „Якъ вы смѣли въ театрѣ ходити, да ще мого приказу не слухати!

— Нашѣ каноны не забороняють... навѣть и самъ митрополитъ у насъ...

Губернаторъ плигнувъ зъ свого мѣста, забувъ, де ѣнъ, забувъ, що ѣнъ не въ себе въ кабинетѣ, и гукнувъ:

— Щѣ менѣ вашѣ каноны! у насъ свои каноны: „Сводъ законовъ!“ Щѣ менѣ вашъ митрополитъ! я вашъ митрополитъ... Вонъ! заразъ вонъ зъ театру!

Коваль вийшовъ наче опечений! Ему ніщо подібне и во сні не снило ся!... Нема на що говорити, въ якому духовому стані вернувъ ся Коваль до дому, якъ вінъ провівъ ту нічъ...

IX.

У вечеръ вербнои неділі нашъ знаемый Держакъ сидівъ въ розкошно убраній гостинній кімнаті кїевского банкира Нїмця, вихриста зъ жидівъ Гельдмана, паливъ дорогу цигару, смаковавъ чай и впивавъ ся розкошними обставинами великої кімнати.

Гельдманови хочъ и було вже лѣтъ пѣдъ 50, але вінъ бувъ самымъ сучаснымъ тоді чоловікомъ у Кїеві; плодомъ самои новїйшої формаціи російского прогресу и цивилизаціи.

Гельдманъ чоловікъ такій типичный, звичаї его и моральный организмъ такі цїкаві, що булобъ великимъ грѣхомъ не спізнати ся зъ сямъ чоловікомъ ближе.

Прадѣдъ его перейшовъ въ Россію зъ Прусівъ ще за Петра III. и бувъ у Петербурзі собакобоекъ. Дѣдъ не вподобавъ сеи професіи, подавъ ся на Украину и примостивъ ся у якогось пана въ Черниговщині спершу за фактора а далі за винника; сына свого Лейбу, якъ тільки минуло ему 18 лѣтъ, вінъ вирядивъ въ Черниговъ, давъ ему щось тамъ грошей и посадивъ на ринку мїняти гроші. Лейба потімъ примостивъ ся у горіллячаний бѣдкупъ и вмираючи лишивъ сынови Берку кілька вже десятківъ тисячѣвъ. Більшь дѣтей у Лейбы не було. Беркови тїсно вже було въ Чернигові, его потягло до Кїева; але въ Кїеві въ той часъ жидови не можна було жити, а Беркови не хотїло ся вихрещуватись въ православіе: вінъ вихрестивъ ся въ лютеранство!... за-

писавъ ся въ купцѣ, розпустивъ свое павутинѣ, сновавъ де мѡгъ, жавъ де не сѣявъ, завѣвъ у Кіевѣ банкъ и въ часъ мого оповѣданя ѡнъ бувъ популярнымъ „честнѣйшимъ“ чоловѣкомъ, добрымъ „обрусителемъ“, жвавымъ панславистомъ и товаришемъ славянскаго комитета. Семя его складувала ся зъ старои и сухой жѣнки, дочки 12 лѣтъ и сына, хлопця лѣтъ 16, да якось жѣнчиной „небоги“, дѣвчины лѣтъ зо 20. Сынъ Гельдмана вчивъ ся въ гимназіи. Батько силковавъ ся зробити зъ него ученого и тягъ до университета; але природа и самъ сынъ бѡльшь слухали волѣ „духа часу“, а духъ часу тягнувъ молодого Гельдмана до банковыхъ гешетѡвъ, до наживы. Одначе батькѡвска воля и кишеня перемогли и за шѣсть лѣтъ дотягли молодого Гельдмана ажъ до четвертой клясы клясичной гимназіи. Тутъ Гельдманъ сидѣвъ вже другій рѡкъ; себѣ ще дарма, але на лихо „Юлій Цезарь“ нѣякъ не вживавъ ся въ головѣ кандидата на „великого ученого“. А ще, на бѡльше лихо, въ четвертѡй клясѣ треба здавати испытъ за всѣ чотыри клясы. Директоръ гимназіи — зъ моравскихъ Чехѡвъ — хочъ и щиро поважавъ кишеню старого Гельдмана, бо до тогожь и самъ бувъ завзятый панславистъ, але мусѣвъ натякнути Гельдманови, що треба когось взяти, щобъ въ голову будучого вченого заправивъ хочъ трохи „Юлія Цезаря“, а то, либонь, на испытъ погано буде... А на третій рѡкъ навѣтъ и сыну Гельдмана не можна лишити ся въ тѡй самѡй клясѣ.

Якъ разъ саме въ той часъ прибувъ у Кіевѣ Держакъ и вклонивъ ся директорови, просячи частныхъ лекцій. Директоръ вважавъ своимъ обовязкомъ, однимъ замахомъ прислужитись двомъ „братамъ-славянамъ“ и пораявъ Гельдманови приставити до свого сына менторомъ Держака. Отъ Держакъ и осѣвъ въ домѣ банкира.

Банкирови подобало ся, що Держакъ „такій чоловѣкъ розумный, тихій, ввѣчливый и старшихъ вмѣе поважати“ и що дня Держакъ обѣдавъ и пивъ чай у банкира, проводивъ вечѣръ въ розмовѣ зъ банкиромъ, або зъ его „жѣнчиною небогою“, бѣлолицею, бѣловолосою, голубоокою Амальхенъ. Зъ першой doby Держакъ майже и не примѣчавъ Амальхенъ, навѣть и тодѣ, коли она сѣдала до рояли и пицала нѣмецкѣй романсы. Держакъ не мѣгъ одвести своихъ очей ѡдъ тыхъ розкошей, котрѣ били ему въ очи на кождому мѣстѣ въ домѣ банкира! День за день тѣ розкоши чаровали Держакову душу. Кудажь було ему звертати увагу на якусь маленьку мизерну Нѣмочку, коли срѣбло, бронза, золото, оксамить, кришталь не выходили у него зъ головы а до того въ серцѣ у него стоявъ образъ Лесѣ! Можебъ и нѣколи Держакъ не звернувъ уваги на Амальхенъ, колибъ разъ, пѣсля того, якъ она пропицала зъ великимъ почутѣмъ „Du, du liebst mit mir...“, Гельдманъ, пускаючи пахучій дымъ зъ цигары, не промовивъ, нѣбы самъ до себе:

— Безталанна Амальхенъ! надѣлила тебе доля золотымъ серцемъ, нѣжною душею.. и вѣно маєшь добре, та не графляе ся твоѣй суджений...“

Зъ того часу Держакъ ставъ придивляти ся до Амальхенъ, згадавъ, що ѡнъ вмѣе грати на скрипцѣ. Амальхенъ упросила его принести скрипку и заграти зъ нею: она на рояли и ѡнъ на скрипцѣ.

Минувъ мѣсяць. Держакъ почавъ стрѣчати ся поглядомъ зъ поглядомъ Амальхенъ; ѡнъ не шукавъ ви погляду, нѣ, ѡнъ хотѣвъ лишень порѡвняти силу и выразъ голубухъ нѣмчинныхъ очей зъ силою и выразомъ чорныхъ очей Русинки. Спершу ему здавало ся, що ихъ и рѡвнати не можна... Тыждень, другій и Держаку зда-

вало ся, що хочь въ очахъ Лесѣ ббльше огню, ббльше сѣва, але и въ очахъ Амальхенѣ есть тепло а нема темрявы...

Першого мѣсяця Держакъ двѣчи написавъ до Коваля; другого на силу зббравъ ся на одинъ листъ... часу не було вбльного.. „Юлій Цезарь“, Гельдманъ, Амальхенъ, гимназія — мало хiba на нихъ треба було часу?

Разъ пбсля доброго обѣду и шклянки якогось доброго старого (такъ завбравъ самъ Гельдманъ) „рейнвейну“, Гельдманъ потягуючись въ кабинетъ, промовивъ до Держака:

- Гарно у насъ въ Кіевѣ?
- Гарно, бдповѣвъ Держакъ.
- Лѣпше нѣжъ у Львовѣ?

Держакъ усмѣхнувъ ся широко на увесь ротъ.

— Якъ для мене, мовивъ далѣ банкиръ, дакъ нѣгде въ свѣтѣ нема такъ гарно, якъ у насъ въ Кіевѣ. Живе чоловѣкъ наче въ Бога за дверми, нѣякои политики не знае, она его не тревожить; начальство за всѣхъ и за все пиклуеть ся, а ты собѣ спокбйно працюй, да заробляй! Абы охота та здорова, а розгорнути ся робочбй головѣ есть де... не те що у васъ тамъ въ Австріи.

— Се правда!

— Чого-чого я не розумбю, дакъ того, що оттакі освѣчені, розумні, поважні иноземцѣ якъ вы, мало користуетесь на тбй нивѣ, яку ставить вамъ Россія, а все ббльше черезъ те, що...

Гельдманъ помѣтивъ, що Держакъ впавъ ся въ его слова, и щобъ ббльше зацѣкавити его, порвавъ свою рѣчь.

— Вы не договорили... менѣ цѣкаво... я-бъ хотѣвъ послухати вашои порады...

— Да отъ, коротше мовити, примѣромъ вы!... ну, учителюете тутъ за якихъ тамъ 750 рублѣвъ. А хйба ваша свѣтла голова стѣлько моглабъ заробити? Въ десятеро бѣльшь!

Держакъ ажъ ротъ роззявивъ и спытавъ;

— Якимъ же чиномъ?

— Такъ, що я на вашому мѣстѣ заразъ принявъ бы наше пѣдданство, православіе, одрусивъ ся бы, а мы-бъ васъ заразъ примостили въ банкъ... ну, а тамъ вже дорога широка...

— Та сежъ усе можна и безъ пѣдданства и безъ православія, абы ласка, абы протекція. За нашого вѣку религія...

— Е, нѣ! выбачте, перебивъ его Гельдманъ: у вашому станѣ религія багацько значить; отъ вы уніятъ, а въ Кіевѣ нема и не буває уніятского священника. Якъ же вы пробувати'мете безъ сповѣди и святого причастія? Ось послушайте моєи рады...

Колкомъ залѣзла въ Держакову голову Гельдманова порада. Нові думки, навѣяні розкошею Гельдмановыхъ обставинъ, его порадою, не давали Держакови спокою! „Нажити ся, порозкошовати, забезпечити своє жите, кому се не мило?“ гадавъ Держакъ и що дня бѣльшь и бѣльшь потопавъ-загрузавъ въ сихъ думкахъ. Не диво-жъ, що зъ ними ѓнъ забувъ про свою обѣцянку приѣхати на великдень у Вѣльць.. А пѣсля завтрого и великдень!...

Тымчасомъ Леся мучить ся сподѣванємъ! Зъ страстного понедѣлка що дня она дожидає Держака; що дня єи нервы наче въ пропастиницѣ. Чимъ ближе пѣдходило къ великодню, тымъ бажанє побачити Держака становило ся бѣльшь нетерплячимъ, пекучимъ и тымъ дальше ѓдходила-втѣкала надѣя на выконанє сего бажаня.

И до отца Демяна залѣзло въ душу, дивлячи ся на доньку, чудне сумоване, и непрошенымъ гостемъ засѣло у него въ головѣ. — „Щось оно да не такъ, щось оно да не даромъ!“ гадавъ ѡнъ собѣ, одначе боявъ ся своими думками, своимъ передчутемъ дѣлится ся зъ Лесею. „Пбдождемо, побачимо, все ѡтъ Бога“, думавъ отецъ Демянъ и силковавъ ся не показати Леси и виду, що ѡнъ не безпечный.

Але Леся й безъ того не розлучалась зъ тревожнымъ станомъ душѣ. Звычайнїи свои роботы въ домѣ она ѡдкладувала, а коли за що приймала ся, дакъ якоеь работа не давала ся, зъ рукъ выпадувала.. Отъ и великодна субота! все ще ждеть ся, сподѣвається ся. Кѡлька разѡвъ Леся ѡдчиняла ѡкно и вызирала на улицу: „Нема! не йде, не ѣде“..

Смутно, журливо наступили и проходили въ домѣ отца Демяна великоднїи свята! Одинъ Калантай, прийшовши похристосувати ся, розваживъ Лесею. інъ довго сидѣвъ зъ нею, щиро, сердечно розмовлявъ и коли ѡнъ пѡшовъ, Леси здало ся, що пѡсля отца Калантай у неи самый щирый и вѣрный другъ и що ѡнъ добре тямить причину еи сумованя.

X.

Що суботы въ „салонѣ“ вдовы генеральши-обрусительки Ольги Ивановны П. збирали ся у Вѡльцяхъ „чистые Русскїе“. Се не значить, що они зъ дѣда-прадѣда были чистыми Россїянами, що въ жилахъ ихъ текла чиста россїйска кровь. „Чистыми“ они вважали себе яко обруситель. Въ „салонѣ“ впускали ся и люде иншихъ націй, але тѡлько такї, котрї въ своихъ поглядахъ визнавали, що въ Россїи повиненъ бути и не може не бути одинъ тѡлько *русскїй* народъ. Колижъ хто смѣливый, або

хто шуткома говоривъ, що нема на свѣтѣ такого „русского“ етнографичного типу,—„салоновцѣ“, не довго думавши, ђдповѣдали:

„Нема, то треба его зробити.“

Коли хто вказувавъ, що навѣть самъ урядъ не вимагає такого неможливого переродження народѡвъ Россіи въ якійсь ще невѣдомый російській типъ, що урядъ пильнує тѡлько, щобъ въ Россіи усѣ еи народы визнавали себе вѣрными пѡддаными, органичными одинотами державы, — „салоновцѣ“ промовляли:

— Въ Россіи одинъ Богъ, одинъ царь и повинна бути одна вѣра, одна мова, одинъ народъ.

И нѣякі супротивні доводи не допускали ся въ салонѣ проти отсего символа салоновскои обрусительной вѣры.

Однои такои суботы въ салонѣ П. зѡбрало ся незвычайно богато гостей. Недалеко бувъ день св. Кирила и Методія и тымъ-то П. зѡбрала найбѡльшу громаду, щобъ порадитись, якъ прилюдно та ще й зъ „пропагандою“ одсвятковати сей день? Порада ще не починала ся, хочъ на годиннику стрѣлка пѡдходила вже до 11.— пѡджидали новѡ приѣзжого зъ Кієва обрусителя, щобъ розпытати у него, якъ торѡкъ святковавъ сей день славянскій комитетъ.

Въ салонѣ вступивъ мужчина лѣтъ 35. Чисто выголене жовтовате и доволѣ проношене лице мужчины виявляло якесь смиреніє, покѡрливѡсть. Можна-бъ сказати, що се чоловѣкъ тихше травы, низше воды, що ѡнъ сама правда и щирѡсть, що ѡдъ него и муха нѣколи не бачила образы. Все отсе можна-бъ сказати, колибъ въ ямкахъ очей сего мужчины не сидѣло два маленькихъ, кругленькихъ вуголькѡвъ, ѡдъ котрыхъ свѣтило ся лукавствомъ, фарисействомъ: очи его нѣбы говорили, що

душа его зложена зъ грошей, и тамъ, де она повинна сидѣти, лежитъ мѣдна копѣйка, — що въ душѣ приѣзжого тхне великою моральною вонею... Приѣзжій бувъ одягнутый по останнѣй модѣ, зъ продѣломъ на головѣ одъ шиѣ черезъ потылицю ажъ до лоба.

Звавъ ся ђнъ Ивановъ Карловичемъ Фуксзонъ-Деньгинъ, але звичайно ђнъ ђдкидавъ нѣмецку назву и все звали его просто Деньгиномъ. ђнъ бувъ родомъ десь зъ пѣдъ Глухова, де его батько мавъ колись невеличкій хуторъ зъ крепачами и служивъ по выбору дворянъ полиційнымъ комисаремъ. Иванъ вчивъ ся въ товариствѣ зъ небѣжчикомъ Лашнюкомъ, котрый хочъ и не товаришовавъ зъ нимъ, одвертавъ ся ђдъ него, одначе державъ его пѣдъ своимъ впливомъ. Вступивши въ кїевскій университетъ въ кѣнцѣ 50-хъ рокѣвъ, Иванъ бувъ самымъ червонымъ либераломъ, та ще й украинофиломъ. Украинфильска молодѣжь того часу вынесла Деньгина на своихъ плечахъ зъ университету, запомогла ему добути дипломъ кандидата, а далѣ и посаду учителя въ гимназїи.

Выбухла польска ворохобня, а зъ нею потреба обрусителѣвъ и славянофилѣвъ. Деньгинъ перемѣнявъ учительство на урядництво, ставъ обрусителемъ, перейшовъ до табору панславистѣвъ, гнобителѣвъ всего украиньского, — зробивъ ся найзлѣйшимъ гонителемъ украинофилѣвъ. Видима рѣчь, що такї метаморфозы не шкодили „моральности“ Деньгина, и моральнѣсть имъ не шкодила: сама природа вже такъ сотворила Деньгина, що ђнъ мѣгъ вертѣти ся на все боки, немовъ той литовскій цѣпъ. Нехтуючи, гнобячи усе украинске въ Россїи, ђнъ якъ и все „чистые“ панслависты, рыдавъ, вбивавъ ся надъ долею „братѣвъ“ Русинѣвъ въ Галичинѣ, „задавленныхъ Ляхами“. Зъ одного ока текли у него слезы, що Поля-

ки въ Галичинѣ не дають розвѣтити ся и ширити ся рускѣй народнѣй мовѣ, а другимъ окомъ Деньгинъ пильно додивлявъ ся, бачивъ, щобъ на Украинѣ не йшли въ народъ книжки писані украинсько-рускою мовою. Одною рукою Деньгинъ писавъ въ „День“ Аксакова, въ „Кієвлянинъ“ Шульгина грѣзні статіи проти гнобителѣвъ руской національности въ Галичинѣ, а другою ще грѣзнійшій доноси на своихъ недавнихъ товаришѣвъ и добродѣѣвъ украинофилѣвъ, наводивъ на нихъ державну зраду за те, що они захожують ся надъ словаремъ украинской мовы и навѣтъ „смѣють“ твердити, що украинська мова єсть особна ѡдъ мовы московской. Зъ ѡдсиль вже Деньгинъ выводивъ украинскій политичный сепаратизмъ, — и доти штовхавъ оттымъ сепаратизмомъ московского Юпитера-Каткова, доки той не надруковавъ въ „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ замѣсто попереднихъ статей денунціаціи Деньгина. Небавомъ генераль-губернаторъ Безакъ вмеръ; за нового генераль-губернатора мода на Деньгиныхъ поменшала на часокъ у Кієвѣ. Тодѣ нашъ Иванъ пѣдлабузничивъ ся до жѣнки своего приятеля Дугина, загнавъ его на той свѣтъ, самъ одруживъ ся зъ нею и взявши єи и небѣжчиковѣ грошѣ, пустивъ ся въ Европу. Чи Европа не припала єму до вподобы, чи може тымъ, що жѣнка померла, грошенята вийшли, батькѣвщину давно лицитовали „за грѣхи Ивана въ часы студенства“, — певно не скажу черезъ що, — тѣлько Иванъ Фуксзонъ-Деньгинъ вернувъ ся зъ Европы до Кієва, гадаючи тутъ знайти собѣ тихе пристановище... Вийшло не такъ!... Якъ не пильновали, якъ не крутили ся панслависты, а не добули Иванови посады у Кієвѣ и на силу примостили его у Вѣльцѣ на послугу „возсоединенія“.

Коли прийшовъ Деньгинъ, господиня салону хо-

тѣла починати нарады, але обернувшись до одного зъ урядникѣвъ, спытала :

— А може заждемо ще? чи не прибуде губернаторъ?

— Губернаторъ не буде, се я запевне тямлю, — промовивъ Деньгинъ: ему теперь не до того... розлютованый такій...

— Чого? чого? озвалось кѣлька голосѣвъ, въ котрыхъ було чутно и цѣкавѣсть и притаеный страхъ.

— Тамъ, бачте, выпало таке, що й смѣхъ и лихо, — мовивъ Деньгинъ: для мене се особливо, знаю, бо стало ся нѣбы за моимъ проводомъ; нѣбы то я хотѣвъ вказати, якъ мало звертають уваги на наше русское дѣло тѣ, котрѣ стоять била него...

Гостѣ переглянулись одинъ на другого; кождый гадавъ собѣ: чи не про мене се рѣчь? А Деньгинъ говоривъ :

— Я нѣ сномъ нѣ духомъ не виненъ, а все таки прикро менѣ, що на мене выпало вказати на такій незвычайный промахъ; а не вказати я не мѣгъ, се прями мѣй обовязокъ яко губернаторского урядника...

— Та щожъ таке? що таке? розкажѣть швидше!

— Бачте, въ такому великому и святому дѣлѣ якъ наше русское дѣло, не можна пропускати жадной дрѣбноты; на все треба пильно дивити ся, усяку рѣчь треба сѣмъ разѣвъ промѣрjати, доки одрѣзати... Конечно, безъ помылки не можна... на те й чоловѣкъ... Кѣнь на чотырохъ ногахъ, та спотыкаеть ся... Алежъ рѣзныи помылки бувають!... Иншій недоглядъ чи помылка на видѣ нѣкчемна — а доведе до такого, що...! Отъ якъ и теперь! — Деньгинъ зробивъ спершу велике перелякане лице, потѣмъ розвѣвъ руками и додавъ: „Хто его знае, якъ его й поправляти теперь“.

— О Господи! озвала ся господыня: роскажѣть вже швидше самый фактъ, а то вы... а то мы всё згоримо одъ нетерплячки... Що такє?

— Те, що вийшло дуже чудно: нѣбы то самъ губернаторъ веде пропаганду проти возсоединенія...

— Що вы?! що вы! строго и зъ дивовижею мовила господыня: вы, конечно, шуткуете, а мы не привычаені въ такому дѣлѣ говорити шуткома...

— Та я и не шуткую; я говорю истину, якъ оно выпало.. Нема речи, що всякому зъ насъ прикро, а губернатору — въ десятеро; бо ще зверху всего й наука, щобъ обережнѣйше выбиравъ людей... Правда, Селеха не бнѣ пославъ въ Галичину, Черкаскій, а всежь и его вины є“...

Гостѣ ще бѣльшь насторошили уха: цѣкавѣсть була роздратована до кѣнца.

— То слухайтежь! мовивъ Деньгинъ и почавъ не розповѣдати, а робити испытъ, выштыувати своихъ зацѣкавленыхъ слухачѣвъ.

— Вы читали, тямите, отсю книжечку? спытавъ бнѣ такимъ голосомъ, якимъ фокусникъ, готуючись показати фокусъ добуваня въ капелюсѣ вина, пытає публику: „дивѣть ся добре, тутъ нѣчого нема! капелюхъ порожный!“

Салоновцѣ глянули на книжечку.

„Народовѣщаніє“, прочитала господыня: якъ же! книжка добра и задля теперѣшнѣго часу якъ разъ у пору, бо въ нѣй ясно сказано, що органѣвъ не можна уживати въ уніятскихъ церквахъ. Тымъ-то одъ губернаторѣвъ она й порозсылана скрѣзь по селамъ, до попѣвъ.

— Выбачте менѣ, коли скажу, що вы наврядъ прочитали книжечку до кѣнца, бо тодѣ-бъ помѣтили, яка

она лиха, яка она шкодлива руському дѣлу!... Се муръ проти „возсоединенія“ уніятѣвъ! — скѣнчивъ докторально Деньгинъ, трясучи въ руцѣ книжечку.

У гостей, особливо у господынѣ, лица повытягались въ двое, очи поширшали и пускали нѣмыи погляды дивовижѣ. А Деньгинъ, радѣючи злѣбно, говоривъ:

— Слушайте, я читати́му зъ той книжки, розпо-всюднои приказами губернатора: „Аще убо возможно спасти душу, не повинуюсь главѣ церкви католическія, святѣйшему папѣ римскому?“ — Отвѣтъ: „Никакоже, бо самъ Господь нашъ Іисусъ Христосъ рече: ты еси Петръ“... Доволѣ и сего... Теперъ розумѣете?... Якежъ тутъ може бути „возсоединеніе“ уніятѣвъ зъ православіемъ, коли мы самі, наша власть твердить имъ, що неповинуючись папѣ не можна спасти душу? Пытаюся: можна сподѣвати ся, що уніаты пѣдутъ проти папы? значить и проти нашего уряду? проти нашего приказу? Уважте — въ якій станъ мы самі отсею книжечкою попхнули уніятѣвъ?! Деньгинъ замовкѣ.

Въ салонѣ стояла тиша могилوکѣ. Господыня наче застыла зъ роззявлеными губами.

— Да ѣдкиля же взялась ся книжка, хто еѣ порадивъ? скрикнула, наче зъ просоня, директорка дѣвочои гимназіи.

— Ха, ха, ха! реготавъ ся Фукезонъ: отъ въ тѣмъ то и вся комичнѣсть!... Послали до Львова якогось Селеха, ему тамъ въ „Народному домѣ“ якійсь чи Гловень чи що — и пѣднѣсь отсю книжечку и прираивъ яко користну проти органѣвъ!... Селехъ обѣручь за неѣ! Надруковали не прочитавши... розповсюднили... а теперъ глумъ одинъ“...

Господыня пустила острымъ епитетомъ на Селеха, а директорка ажъ позеленѣла и промовила:

— Ахъ! отті „хахлы“! Недаремне я ихъ ненавижу... Отъ и въ мене въ гимназїи завѣвъ ся одинъ такій зъ Кївщини, дакъ той просто трохи не на стѣну дереся, да репетує, що мы своимъ „обрусенїемъ“ нищимо культуру!!

— Се той Ревїцкїй? спытала господня.

— Онь же! ой! та й надопѣкъ менѣ своимъ гуманизмомъ. Зъ Поляками гуманизмъ! чи чувъ хто зъ роду?!

— Ревїцкїй добрый педагогъ!

— Попередъ всего намъ треба добрыхъ слугъ нашому русскому дѣлу, перебила директорка... Ну, да вже не довго! отъ тѣлько поѣду до Варшавы, я его побуду ся, я его выжену, я розпишу его на всѣ боки.

— Одначе, пытала господня у Деньгина: щожь буде далѣ зъ такимъ казусомъ?

— Не знаю, чи послухають мене: я радивъ нишкомъ да тишкомъ одбирати книжку назадъ... конечно усей не одберешъ, бо она нѣщо инше якъ вода на млынъ Полякѣвъ... По моему, справу возсоединенїя часъ бы вже прямо поставити.

— Щожь губернаторъ?

— Казавъ порадитись зъ якимсь Ковалемъ.

— А! се тутешный деканъ... и що въ нему знайшовъ таке губернаторъ? говорила якась дама.

— Гмъ! що?! одповѣла директорка: хиба не знаете?... красавиця-попѣвна.

— А правда, що красавиця! та ще яка, просто намальована! шкода, що попѣвна, а тобъ варто було єъ до нашего гурту — мовила господня. Фукезонъ пѣднѣвъ голову и розтопѣривъ уха.

— Отъ вы чи й бачили де таку красавицю? пѣдратовала его господня.

— Та бо! встала директорка: не всякій єй й побачить, хіба въ церкві деколи. Гордячка, пыха така, не підступна.

Бєсѣда, звернувшись на Лєсію, переходила зъ устѣ въ уста: жѣноцтво зрадѣло, що попало на той шляхъ пересудѣвъ, на котрому оно справдѣ компетентне!

Фуксзонъ зъ сихъ пересудѣвъ завѣривъ ся, що поповна справдѣ красива, але не підступна и тяжка на нові знаємости. Въ єго головѣ родила ся гадка — хочбы що, а побачити Лєсію, спѣзнати ся зъ нею... Жѣноцтво умисне дратовало єго, що бнѣ хочъ и „левъ“, але простои „ягнички“ не покорить...

— Готовъ ити въ закладъ, промовивъ роздратований левъ, що за мѣсяць, не далѣ...

— Що, що? закохаєте въ себе поповну!... Ну, я ставлю хочъ що, що сєго не буде, дратовала Дєньгина класна дама зъ дѣвчою гимназіи.

Годинникъ вдаривъ тричи.

— Пора зо двора... добранѣчь!... прощали ся гостѣ.

— А щожъ мы такъ нѣчого и не вєрадили про кєрило-методієвске свято? жалковала господыня: а все отсе черезъ васъ та черезъ поповну, додала она, протягуючи Дєньгину свою суху руку, злѣсно дивлячись на него и привѣтно уємѣхаючись.

XI.

Иванъ Фуксзонъ-Дєньгинъ хочъ и вважавъ себе за чоловѣка призначеного самою природою на „великі дѣла“, одначєжъ та сама природа и зъ „великими“ людьми часомъ витворяє дрѣбні рѣчи и часомъ наче на глумъ примушує „великихъ“ людей одѣрвати ся одъ „великои“ роботы и заклопотати ся нѣсенѣтницею. Отожъ нема нѣчого дивного, що и голова Дєньгина, заклопо-

тана великими идеями „обрусенія и возсоединенія“, не меншу набула собѣ роботу ѡдъ цѣкавости и драгованя въ салонѣ П. речами про Лесю. Не диво, що Иванъ ставъ будовати въ своѣй головѣ пляны и дороги, щобъ швидше спѡзнати ся зъ попѡвною, швидше обѡрудовати „ягничку“. Ёму й на думку не припадало, що галицко-рускі „ягнички“ хочь и не мають рѡжокъ, а колють ся, та ще якъ колють ся!!

Кажуть: „Лесея горда, не пѡдступна!“ Даремна рѣчь! Хиба Иванови першина ломать дѣвочі гордощѣ! мало хиба ѡнъ закохувавъ въ себе „непѡдступныхъ“? О! сю музику ѡнъ добре тямить! На якихъ тѡлько инструментахъ ѡнъ не гравъ! якихъ тѡлько струнъ ѡнъ не рвавъ! а тобѣ то тутъ, зъ якоюсь Русинкою-попѡвною! То ѡнъ бы не бувъ собою, колибъ не загравъ и на сему инструментѣ!... та сежь знищилобъ его самолюбство, его славу яко „лева“... Ѡнъ сего не може знести!... его высмѣють отті „салонницѣ“.

И отъ Иванъ легкими, тихими ступнями, зъ усмѣшкою на широкѡмъ ротѣ, ходить по своѣй кѡмнатѣ и мѣзкуе: „зъ чого и якъ почати?“, щобъ у серцѣ попѡвны зразу забренчала хочь одна струна до него, оббзлавъ ся хочь одинъ нѣжный гукъ!

„Она нѣгде“, кажуть, „не буває“... Ну щожь? пѡйтибѣ прямо зъ визитою до Ковалея!... Ба! якъ то можна! Деньгину, „великому чоловѣку“, alter ego самого губернатора — ити зъ визитою до якогось уніятского попа!... та ще, може статись, пѡпѣ не высплатить визиты!... Нѣ, нѣ!... сего не варто й гадати.

Але сама доля змиловала ся надъ Ивановѣмъ. Другого дня ранкомъ губернаторъ, позвавши его, почавъ ще разъ радитись про отту навѣсену книжечку. Губернаторъ бувъ зъ жандармѡвъ; чоловѣкъ хоробрый и хоробрѡсть

свою добре засвѣдчивъ въ 1855 роцѣ, коли, будучи ще капитаномъ, утихомирювавъ въ Кіевщинѣ бунтъ помѣжь крепаками. Бачте, коли вмеръ царь Микола и стали приводити до присяги новому цареви, дакъ якійсь становий, не тямлячи, що крепаки не присягають, а присягають за нихъ паны, привѣвъ до присяги и крепако́въ. Разомъ зъ тымъ выйшовъ манифестъ про „ополченіе“ (рушенє). А було се за часу кримскои вѣйны. Хтось пустивъ гутѳрку помѣжь крепако́въ, що коли они заприсягли, дакъ зъ того самого перестали бути крепаками и обернули ся въ козако́въ... Пѳшла неслухняно́сть крепако́въ, выникъ „бунтъ“. Пѳдняла ся половина Кіевщины. Оттодѣ то й прославивъ ся нашъ губернаторъ — забивши кѳлькохъ людей, кого кулями, кого рѳзгами.

Але якъ не бувъ хоробримъ губернаторъ за часу „бунто́въ“ зъ незозброєными селянами, хоробрѳсть кидала его, коли ѳнъ чимъ прощечувавъ ся передъ своимъ начальствомъ. Кинула она его й на сей разъ. ѳнъ походивъ на тхоря, котрый выйшовши въ ноцѣ ловити курку, зустрѣвъ ся зъ величезнымъ псомъ!

Невеликои працѣ треба було Деньгину, щобъ склонити губернатора на свою руку, до своєи порады. Заразъ пустили потайный приказъ полициі по цѣлѳй губерниі, щобъ нишкомъ-тишкомъ ѳтбирала „Народовѣщаніе“. Згодивъ ся ѳнъ и на те, що вже часъ розпочати открыту пропаганду „возсоединенія“. Але зъ ѳдки и якъ починати? треба порадитись зъ попомъ, треба зазвати да улестити Коваля. Оттуть то въ голову до Ивана небо й послало щасливу гадку: ити самому до Коваля и покликати до губернатора. „Се не буде визита“, гадавъ собѣ Деньгинъ, „и тѳлько велика шаноба Ковалеви“ — шаноба, котрою ѳнъ, Деньгинъ, однимъ замахомъ забє двохъ заяцѣвъ: побачить Лєсю и покаже губерна-

торови свою нѣчимъ необмежовану прихильнѣсть до справы „возсоединенія“.

ХІІ.

Тогожь таки самого часу Леся сидѣла зъ Калантаєвою сестрою у себе на ганку; ганокъ однимъ кѣнцемъ выходивъ въ невеличкій садочокъ, другимъ въ двѣрь. Зъ соняшного боку ѣнь бувъ завѣшенный сырымъ полотномъ. Вздовжь ганка стояли горшки зъ квѣтками, бо и сама Леся и ея татусь вельми кохали ся въ квѣткахъ. Биля невеличкого складного столика стоявъ невеличкій вѣденьскій канапчикъ и кѣлька дзигликѣвъ. За теплои години и отець Демянъ и Леся проводили цѣлыи днѣ на ганку.

Леся и Калантаѣвна щось шили и нагнувшись до шитва, розмовляли и не помѣтили, коли зайшовъ на ганокъ Фуксзонъ.

— Дома отець Демянъ? спытавъ ѣнь, вклонившись зъ такимъ шикомъ, зъ якимъ подобае „леву“, котрый объѣздивъ цѣлу захѣдную Европу и добувъ собѣ середь своеи головы чималого мѣсяця.

— Нѣ, одповѣла Леся спокѣйно и гордо глянула на Фуксзона, шикъ котрого выкликавъ у неи чувство зневаги. Она таки глибоко не долюблювала усякихъ „левѣвъ“.

— Выбачте, що спытаю: де отець Демянъ? пытавъ Деньгынъ, а очи его такъ и впили ся у Лесю. — „Краса, справдѣ краса“, мигало у него въ головѣ: „такои красы я не стрѣчавъ... Все що говорили менѣ про неѣ, далеко не те, що я бачу... Гордовита! ишь! якъ мѣряе мене очима; але ся гордовитѣсть ще бѣльше додае ѣй красы.“

— Десь на похоронѣ, одповѣла Леся.

— Скоро верне ся?

— Здае ся, бо вже давно пѣшовъ.

Деньгину забажалось лишити ся зъ Лесею; ѡнъ не мѡгъ одвести одъ неѡ очей. Ѡнъ промовивъ:

— Чи не булибъ вы такъ ласкавѡ, щобъ позволили менѡ оттутъ дождати ся вашого татуса? Здаеть ся не помыляю ся — вы донька отця Демяна?

— Такъ!... прошу васъ... сѣдайте...

Деньгинъ назвавъ себе по чину, по посадѡ, по имени, поклонивъ ся и сѣвъ.

Леся взяла ся за свое шитво. Пѡшла звычайна розмова про погоду, весну, про мѣсто, про скуку.

— Певно, що вы за Галичиною не вельми скучаете? пытавъ Деньгинъ.

— Помыляетесь...

Деньгинъ почавъ выхваляти, що въ Россіи и навѣтъ и въ Вѡльцяхъ и лѣпше и веселѣйше нѣжъ де-будь въ Галичинѡ.

— Може, але „въ гостяхъ добре, дома лѣпше“, мовила Леся.

— Вважайте, що вы не въ гостяхъ, а дома... Та й справдѡ дома. Щожъ у васъ тамъ лишило ся? Самѡ можете, родичѡвъ тамъ у васъ близькихъ нема, татусъ зъ вами.

— Тамъ лишивъ ся мѡй рѡднѡй край, одповѣла Леся пѡдвѣвши високо голову, и зъ погордою глянула въ лице Деньгину. Деньгинъ зрозумѣвъ, що „не на ту ступивъ“ и почервонѣвъ, але заразъ же поправивъ ся и повѣвъ рѣчь про велике значѣнне любви до рѡдного краю.

На столѡ лежала книжка. Деньгинъ розгорнувъ: „Кобзарь“.

— Се вы читаете? промовивъ до Лесѡ.

— Такъ.

— Вы любите поезію Шевченка?

— Я въ загаль люблю поезію, але читаючи Шевченка — раюю.

— А Пушкина?

— Починала, та мало розумѣю; не досыть ще навчила ся російскои мовы, отъ розмовляти цѣлкомъ ще не вмѣю.

— Се тымъ, що мало буваєте въ „русскому обществѣ“.

— Я тымъ мало й буваю, що не вмѣю говорити по вашому...

„Бачь яка!“ подумавъ Деньгинъ: „єѣ не пѣймаешъ на словѣ“.

— Отъ приїде зима, пѣдутъ вечерки въ касинѣ, весело буде; театръ приїде. Вы конечно ходити'мете. Вы любите театръ?

— Колись любила.

— А теперъ? чомужь нѣ?

— Тому, що не можна... Заборонено!

Деньгинъ зробивъ великѣи очи.

— Хто мѣгбы вамъ заборонити?

— Въ Россіи священникамъ не можна ходити въ театръ... Татусь не знавъ сего — мы пѣшли и набрали ся лиха.

Деньгинъ наче не чувъ останныхъ словъ и промовивъ:

— Хиба вже безъ татуса вамъ не можна?

— Щожъ менѣ за радость ити безъ него? сидѣти'му въ театрѣ и гадати'му, що мѣи любимый татусь дома самотю скучає.

— Отъ якъ вы привязанѣи до татуса!

— Нѣчого дивного! нѣколи на довго не розлучали ся.

Прийшовъ отецъ Демянъ.

Деньгинъ запросивъ его завтра вранць до губернатора:

— По духовнымъ справамъ ему треба вашої порады.

— Може зновъ за що голову мылити'ме? — наче шуткома, але зъ глибокою прониєю спытавъ Коваль.

Деньгинъ завѣривъ его, щобъ бувъ безпечнымъ и прощаючись прохавъ и его и Лесю, прийати его до гурту своихъ знаємыхъ и позволить ему заходити до нихъ инколи вечеромъ.

— Просимо, коли не скучати'мете у насъ.

— Якій онъ противный менѣ! промовила Леся, коли Деньгинъ бувъ вже за воротми.

— А менѣ, дакъ ажъ плюнути хотѣлось, дивлячись на него, мовила Калантаѣвна.

XIII.

Губернаторъ незвычайно вѣжливо зустрѣвъ и вѣтавъ Ковалю: той хижій звѣрь, що выганявъ его зъ театру, теперъ обернувъ ся не то въ овечку не то въ лиса. Онъ силковавъ ся замазати те вражене, яке лишивъ на отца Демяна въ театрѣ; ему треба було теперъ прихилити декана до себе, зробити его своимъ помѣчникомъ, загребати жаръ его руками. Тымъ-то онъ заговоривъ до него доброю руско-украинскою мовою:

— Мы, говоривъ губернаторъ, одинъ народъ, одна семья — и религія у насъ повинна бути одна.

— Добре-бъ було, колибъ и на цѣлому свѣтѣ була одна религія, одповѣвъ Коваль, и до того мусить колись прийти; бо одинъ Богъ, одна совѣсть...

— Такъ, такъ! але починъ сего дѣла выпавъ на долю Россіи. У насъ усѣмъ религіямъ вѣльно. — Отець Демянъ нагадавъ про себе тюрьмы понабиваніи раскольниками, нагадавъ засланя раскольникѡвъ, органы... А губернаторъ далъ говоривъ:

— Религія, якъ и кождый людскій закладъ, не може не корити ся прогрессу; она повинна прогресовати, инакше она погине. Головный принципъ вѣры, еи основнѣи истины и догматы, — помѣчайте — головнѣи догматы, а не всѣ, конечно во вѣки не перемѣняютъ ся, але що до обрядовости, она мусить ити за вѣкомъ. Отъ мы всѣ либонъ не суперечитимете тому, що мѣжь униєю а православіемъ вся рѣжниця тѡлько обрядова?

Деканъ и губернаторъ розпочали богословску дебатъ, котра скѡнчила ся тымъ, що нѣхто нѣкого не переспоривъ и губернаторъ нарештѣ прямо показавъ свои карты и завѡззавъ отця Демяна запомогати ему „въ такому великому державному дѣлѣ“.

Деканъ похитавъ головою и промовивъ:

— Въ политику я не мѣшаю ся, то ваше дѣло; мое дѣло — религія и я бажаю вмерти въ тѡй вѣрѣ, въ якѡй родивъ ся.

Лисиця зникла и въ поглядѣ губернатора появивъ ся вовкъ; але онъ здержавъ себе и помырѣвши ще щось про єднѡсть религій и великѣи интересы россійской державы, про волю царя, про его щедроты, добрѡсть, про его „велику душу“ и любовь до своихъ пѡдданныхъ, просивъ отця Демяна, коли вже совѣсть не дае ему самому повести пропаганду воссоединенія проповѣдею зъ церковной амвоны, дакъ хочъ не мѣшати въ сѣи справѣ другимъ.

Отець Демянъ выйшовъ ѡдъ губернатора, неначе хто давъ ему пощочину: лице горѣло, въ очахъ темнѣ-

ло. Передъ нимъ устали живцемъ усѣ тѣ малюнки, якѣ бнѣ зустрѣвъ по дорожѣ за органи: народнѣ слезы, кровь, проклоны, тюрмы, Сибирь... Зѣ другого боку деморализація, пѣдкипы и навѣтъ пекло на тѣмъ свѣтѣ! „Тѣкать треба, тѣкать назадъ вѣ Галичину“, подумавъ бнѣ; „але якъ втечешъ? чи дадутъ паспортъ?“ Та бнѣ же й выѣхавъ безъ паспорта... Якъ теперъ вернетъ ся? Якими очима гляне? що заспѣває ему митрополитѣ, консисторія, намѣстництво? що скажуть свои люде? А до того довѣдѣвъ ще половина не сплачена... чимъ сплатити? чи навѣтъ жити'ме? що ѣсти'ме? А Леся якъ? Она заручена, та здасть ся...

— Отець Демянъ! отець Демянъ! не пѣзнасте? окликнувъ его Деньгинъ.

Коваль пѣдвѣвъ голову и промовивъ:

— Выбачте! справдѣ не пѣзнавъ... я таки й замысливъ ся: губернаторъ загадавъ таку загадку, що...

— То ходѣмъ до мене розгадувати... Ось заразъ и моя келія.

Ковалеви нѣяково було одмовити, бнѣ згодивъ ся. Пройшовши ще трохи улицею, завернули вѣ квартиру до Деньгина.

Деньгинъ не знавъ, де посадити, чимъ гостити отця Демяна.

Натурально зайшла розмова про визиту у губернатора, про „возсоединеніе“.

— Ать! нехай собѣ возсоединяють! либеральничивъ Деньгинъ, вамъ що до того?!... умыйте руки! Ваша хата зѣ краю.

— То-то, що нѣ, одновѣвъ отець Демянъ, набѣжно глянувши на образъ Матери Божой: мѣй обовязокъ стерегти свою религію, оберегати свою духову цаству...

Хибажь вы гадаете, що я спосѣбенъ зрадити своему обовязку?

— Васъ не приневолювати'муть?

— Совѣсть моя приневолять мене, кажу вамъ, наставляти своихъ парафіянъ, щобъ держали ся свои религіи.

— Я-бъ сего вамъ не радивъ.

— Коли се мѡй обовязокъ...

— Такъ, але есть и другій на васъ обовязокъ, наложеный интересами нашої державы, нашої политики...

— То якъ же сѡ обовязки помирити, коли одинъ выключаетъ другого?

— Атъ, якось помирять ся.

Деньгинъ поставивъ фляшку доброго вина, закуску и завѡзавъ до нихъ отця Демяна.

— Дякую! зъ роду не вживаю, та часъ и до дому, донька ждати'ме.

Хмара, що окутала Ковалеву душу, не зникла зъ его лица, коли ѡнъ вернувъ ся до дому. Леси не треба було говорити, що въ него на души; она зъ одного погляду зрозумѣла, що тато мавъ якусь прикрѡсть, одначе не тямил а не догадувалась, яку? и за що? Отець Демянъ розказавъ ѡй усе и знявши свою сутану, пѡшовъ у садокъ копати ся въ своихъ квѣтникахъ. Але й квѣтки здавали ся ему вже не такими милыми и принадливими, якими були доси! Ѣнъ глянувъ на одну повну рожу, котра сегодня тѡлько розпустила ся и промовивъ въ голосъ: „и квѣтка розпускаеть ся на те, щобъ завянуги и люде живутъ на те, щобъ вмерти... Квѣтка одцвитае, сохне, а квѣты вѣчно живутъ!... Чоловѣкъ вмирае, а люде невмирущѡй... люде не переведуть ся, не вымрутъ во вѣки...“

Отець Демянъ присѣвъ обполоти якусь квѣтку, але

й тут думка про губернаторску „загадку“ не давала ему спокою. „Чи вжежь таки они неволити'муть людей? може й... мене? Онъ кинувъ полоте и выпрямившись промовивъ: „Е! нѣ! я чоловікъ вольный!“ — Онъ гордо пошовъ по садку... Пôдъ вишнею онъ помѣтивъ, що у павутиню гойдаєть ся муха и подумавъ: „оттакій и я вôльный! оттакъ и мене окутало павутине... О! Господи! дай силы, поможи менѣ выпутати ся зъ сего павутиня“..

На зустрічъ ишла Леся кликати до обѣду. Отець Демянъ помѣтивъ, що у неї на очахъ роса. Онъ нѣчого не промовивъ, тôлько притуливъ єѣ до лона и палко поцѣловавъ въ одно и въ друге око...

XIV.

Деньгинъ ставъ вчапати до Ковалѣ вечерами: спершу онъ чувъ себе якось нѣяково въ товариствѣ такої „дрôбноты“ якъ Калантай, єго сестры, попы, учитель гимназіи, але по троху онъ привыкавъ и силковавъ ся не помѣчати сеї „дрôбноты“.

До того-жь власне самолюбетво пôдбивало єго лонити Лесини гордощѣ, Лесину пыху! Самолюбетво такоє „великого“ дѣяча було незвычайно роздратоване! скôлько то на своєму вѣку зустрічавъ онъ жѣноцтва и не пригадає нѣ одного случаю, щобъ яка женщина встояла передъ єго залицянемъ, а тутъ ось якась попôвна копилить губу, одвертає ся, не помѣчає єго залицяня! Чимъ бôльше Леся одвертала ся ôдъ Деньгина, тымъ бôльше дратовало ся єго самолюбетво, тымъ бôльше голова єго ходила ходоромъ выгадуючи, якимъ бы чиномъ повернути симпатію Лесѣ?

— Абы менѣ хочъ трохи єї симпатіи добитись, а тамъ пôде дѣло якъ по рôвному.

Спершу Деньгину здавало ся, що всему шкодить Калантай, що Леся кохає Калантая; ђнъ почавъ придивляти ся, выслѣжувати, ревновати. Але незабавомъ одинъ несподѣваний Деньгиномъ случай одкрывъ ему очи и показавъ его помылку въ поглядѣ на ђдносины Калантая и Лесѣ.

Разъ сидячи на ганку, Ковалеві гостѣ розмовляли про красу природы. Розмова звернула ся на красу Кієва. Деньгинъ малювавъ Кієвъ, его горы, золоті верхи церковъ, Днѣпро, и малювавъ и вѣрными и доволѣ поетичными колѣрами и порѡвнанями. Зъ природы розмова перейшла на людей: стали говорити про знаємыхъ у Кієвѣ.

— Єсть тамъ и въ мене родимецъ и добрый знаємый, та щось довго нема про него нѣякои звѣстки.

— Се хто такій? спытавъ Деньгинъ.

— Учитель Держакъ, одповѣвъ Коваль: обѣцявъ загостити до насъ на великдень, а вже й Тройця ми нає... И не пише навѣтъ.

— Єму не до того теперъ, мовивъ Деньгинъ. Леся впилась обома ухами въ слова Деньгина.

— Вы знаємѣ зъ Держакомъ? спытавъ Коваль.

— Ще якъ добре знаємѣ! одповѣвъ Деньгинъ: ђнъ не що давно одруживъ ся зъ небогою богатого банкира... велике вѣно взявъ... запрошувавъ мене на весѣле, та клята служба не пустила... На тыждень до Тройцѣ они вѣнчали ся.

У Лесѣ затрусили ся ноги. Она почула, що по усему тѣлу ѡбгають комахи, що на серцѣ стало и нудно и палко. Она забажала воды, пѡдняла ся, щобъ ити, хотѣла ступити — ноги не слухають. Леся сѣла и проти волѣ ѡдкинула голову на спинку канапи. Рухъ и зблѣ-

дле лице Лесеѣ помѣтили усѣ гостѣ, особливо Деньгинѣ и Калантай.

— Що ты, Лесею? мовивъ полохливо отецъ Демянъ.

— Що зъ вами? що зъ вами? пытали гостѣ.

Лесея пѣдвела голову и напружила усѣ свои силы, щобъ перемогти, сховати свѣй внутрѣшній рухъ, хвилѣванѣ свои души. Лице еи зъ блѣдого стало червонимъ.

— Нѣчого! нѣчого, одповѣла она: такъ щось трошки недобре менѣ... але байдуже... зо мною се часто буває.

Одначе гостѣ бачили, що Лесея сама не своя, и небавомъ розбѣшли ся. Отець Демянъ добре зрозумѣвъ, щѣ зъ Лесею...

— Татуню! проведѣть мене на лѣжку! я сама не дѣйду, нездужаю.

— О! моя бѣдна дитино: прошептавъ отецъ Демянъ вкладуючи на лѣжку Лесею. Може-бъ лѣкаря?

— Не треба татуню! не поможе!.. минеть ся само.

Отець Демянъ мовчки сидѣвъ у головахъ Лесеѣ: его душили слезы, але бнѣ мусѣвъ здержувати ихъ; зъ того ему було ще тяжше.

А Лесеи просто хотѣло ся кричати бѣдъ болю, бѣдъ одчаю! Еи перше, чисте, святе коханѣ було такъ зневажене, зъобиджене! Передъ нею вихромъ крутили ся днѣ коханя, день коли Держакъ признавъ ся ѣй въ своему коханѣ до неи, еи самои коханѣ, еи надѣя, еи вѣра въ добре, въ людей, въ чистоту людскихъ замѣрѣвъ, въ щирѣсть и святѣсть обѣцянокъ — и теперъ все отсе вкрыло ся густыми хмарами, розбилось, розлетѣло ся! Теперъ у неи нема нѣчого на свѣтѣ, крѣмъ тата, нѣкого, кого-бъ она любила, кому-бъ вѣрила, до кого-бъ прихилила серце, кому-бъ повѣрила душу! Лесея зары-

дала и вткнула лице въ подушку, бажаючи схвати туды свои рыданя.

Молода Лесина душа мало тямилла ще людей и ихъ ѓдносинъ въ житю! Се для неи була, такъ мовити, перша наука житева, а она не вѣдала, яка гѳрка и тяжка перша наука, перша та скеля обманы, обѳ котру розбивають ся нашѳ першѳ надѳѳ.

Отцю Демяну здало ся, що Леся заспокоилась, заснула; ѓнъ тихенько вѳйшовъ въ другу хату, роздягъ ся и лѳгъ спати.

Але Леся не спала! Блѳдый, повновидый мѳсяць зазиравъ въ ѓкно малесенькои кѳмнатки, котра була спальнею Лесѳ. Глибока тиша стояла въ кѳмнатѳ. Леся лежала зъ розплющеними очима. Слезы втишили трохи бѳль на душѳ и на серцѳ. Пригнѳченный чувствомъ розумъ починавъ, коли не думками дакъ сновидою, взрушати ся у Лесинѳй головѳ. Серце починало шукати денебудъ, у чѳмъ-будъ втѳхи. Але въ чому сѳ знайти? Въ молодѳй чистѳй душѳ похитнули ся не дитиннѳ вѳрваня и надѳѳ, а корѳнь того святого чувства, котре скращуе жите людей... Лѳтня нѳчь коротка. Незабавомъ почало днѳти. Леся хотѳла встати, ити въ садъ на свѳже повѳтре. Пѳдвела голову — важка, нѳбы оловомъ налита до верху. Усе тѳло чуло физичну утому. Леся нагадала вчорашнѳй вечѳръ!... Овва! чи вжежь на вѳки загубила ся отта минувшина зъ си надѳями, и не вернетъ ся?

— Донечко! озавъ ся нѳжный голосъ отця Демяна: якъ твоє здорове?

— Голова, тату, болить.

Отець приложивъ долоню до Лесиного чола. Голова не горяча.

— Чи не выпещь, доню, чаю?

— Нѣ, тату! не хочу.. Тату? чи то все правда?

— Правда, доню.

— На щожь ђнѣ обманювавъ насъ?

— ђнѣ и самъ себе обманювавъ, доню! Крѣпи ся! заступи тебе Мати Божа! не вбивай ся доню!

— Нѣ, татуню! я вже пережила свои муки. Держакъ задля мене ставъ рѣвнодушнымъ.

Справдѣ Леся за нѣчь пережила муки... сердца пережила муки, зневаги, але стревоженный станъ духовый ще тѣлько що починавъ выявляти ся въ физичному организмѣ. Пѣдъ вечѣръ Леси стало такъ недобре, що мусѣли кликати лѣкаря.

XV.

ђдкрыте, яке зробивъ несподѣвано для себе самого Деньгинѣ, спершу втѣшило его. Але такъ втѣшаеть ся подорожний, котрому треба перебрыти рѣчку, а ђнѣ тѣлько першій брѣдъ перебрывъ! Богато Деньгинѣ бачивъ людей, але мало знавъ людску душу, и ему здавало ся, що теперъ, коли нема въ него на дорозѣ Держака, дакъ нѣщо вже не перепне ему стежки до Лесиного сердца. Помылявъ ся чоловѣкъ! Не диво! ђнѣ и самого себе не знавъ и нѣякъ собѣ не гадавъ, щобъ Лесинѣ недугъ такъ вразивъ его душу! Що дня тягло его до дому декана; що дня заходивъ ђнѣ довѣдати ся про здорове Лесѣ.

Коли Леся выдужала и Демянѣ побачивъ еѣ вперше послѣ недугу, она здала ся ему ще милѣйшою, ще кращою. Вернувшись до дому ђнѣ не мѣгъ заснути: Лесинѣ образъ стоявъ передъ нимъ, розжеврювавъ его думки и чувство. Живо и ярко выявлявъ ся передъ нимъ каждый рухъ Лесѣ, каждый выразъ еи лица, каждый поглядъ еи очей. Въ ухахъ у него брѣнѣвъ еи голосъ,

чуло ся кожде Лесине слово. Онъ заплющивъ очи, онъ силковавъ ся заснути, а чувство розжарювало фантазію бѣльшъ и бѣльшъ. Якась невидима сила пхала Деньгина въ свою минувшину. Зрушене чувство, розхвилѣвалый умъ середъ тишѣ въ темной комнатѣ, въ котру лишень скрѣзь узкѣ щелины ѳконницъ проглядувавъ свѣтъ мѣсяця, примусили Деньгина зазирнути въ самого себе, въ свое я. О Боже! якъ тамъ темно, якъ тамъ пустою несе! скѣлько було нечистыхъ, неморальныхъ, дрѣбныхъ и бридкихъ дѣлъ, а ще бѣльше замѣрѣвъ! И щожъ? чого онъ добувъ ся оттакимъ своимъ житемъ, житемъ джигуна, лева? Деньгинъ почувъ, що соромъ и жаль густою плямою окривъ его лице. Онъ ажъ стрепенувъ ся въ постели. Довгий рядъ обманеныхъ и зневаженыхъ нимъ людей стоявъ передъ нимъ живымъ свѣдкомъ...

„Годъ такъ жити“, подумавъ Деньгинъ: „годъ!“ Онъ почувъ справдѣ потребу якогось иншого жита, почувъ, що сердце его рветь ся десь инде. „Щожъ!“ гадавъ онъ: „я ще нестарый чоловѣкъ, дверѣ иншого жита не замкнено ще для мене, чомъ же не могу я стати иншимъ чоловѣкомъ? Чомъ же не могу я привернути до себе истинного щастя, истинной любви, надѣѣ, тихихъ радощѣвъ? Може она мене полюбить, я буду працювати задля ней, жити еи бажанями. Чому нѣ?!“... и тодѣ фантазія стала малювати Деньгину нове жите зъ сею люблячою и любленою женщиною. Вперше зъ роду почувъ онъ въ своему серцѣ отсе бажане и ему стало такъ тѣсно въ хатѣ, такъ душно, що онъ скочивъ зъ лѣжка и ѳдчинивъ ѳкно. Ранкове сонечко цѣлою течѣю рожевого промѣня влетѣло въ ѳдчинене ѳкно.

Деньгинъ сѣвъ пѣдъ ѳкономъ и зновъ замысливъ ся. Золотѣ, рожеви, чистѣ якъ отсе промѣне сонця мрѣѣ опановали нимъ. Такъ просидѣвъ Деньгинъ бѣльшъ го-

дины, а далѣ вставъ, заходивъ широкими ступнями по кѣмнатѣ и голосно промовивъ: „Нѣ! де вже! не менѣ! Дурнѣ мрѣвѣ прилѣзли въ голову! Не тѣ лѣта, и силы нема, щобъ ожити и зновъ почати жити! Розвѣявъ я свои силы.. я вмеръ задля такого житя, а мертвыи не оживають.“ Деньгиня гѣрко всмѣхнувъ ся и на лицѣ его выявила ся истома и нудьга. Онъ сѣвъ зновъ пѣдъ ѣкномъ; сонечко и свѣжый ранокъ зновъ поманили его до себе и зновъ забажалось ему любви.

— Вжежъ! мовивъ про себе Деньгиня: або сякъ або такъ, а попробую..; Що буде, то буде!

XVI.

Леся нездужала цѣлыхъ два тыжднѣ. Калантаевна увесь сей часъ перебувала въ домѣ Коваля, а Калантай не пропустивъ нѣ одного дня, щобъ не провѣдати отца Демяна. Мѣжь ними тѣлько й розмовы було, що про Леся и еи здорове.

— Бѣльше въ громадѣ, яко мога менше на самотѣ нехай буває Леся: — радивъ лѣкаръ отцю Демяну, коли прийшовъ въ останнѣй разъ до недужои — та до того якъ мога бѣльше на воздухъ, та ще въ лѣсѣ.. Нервы, нервы у неи слабѣ, ихъ треба укрѣпити, а лѣкѣвъ на се въ аптецѣ нема; они въ тѣй аптецѣ, яку выготовила сама природа. Въ лѣсѣ, въ лѣсѣ! Тамъ нехай сидить увесь день Леся та вдыхае чистый воздухъ.

За такую лѣкарскою порадою Коваль мусѣвъ що дня за доброй години послѣ недугу Леся ходити зъ нею въ лѣсѣ. Лѣсѣ бувъ недалечко одъ мѣста, але лѣсѣ маленькѣй.

— Чи знаете що? промовивъ разъ Калантай: отсе поѣдьмо мы завтра по ягоды въ Богданѣвскѣй лѣсѣ.

— Далечно, одповѣвъ отецъ Демянъ.

— Що тамъ за далеко! година вѣды. Выѣдемо раненько, щобъ на спецѣ не вѣхати, заберемо самоваръ, казанокъ, да тамъ наваримо кашѣ и проведемо цѣлый день.

Калантава рада подобала ся Леси. Стали обесужувати зборы, що и якъ взяти, хто добуде коней, кого ще закликати, щобъ бѣльше товариство було, и т. инше. Ажь ось прийшовъ Деньгинъ и собѣ приставъ до рады, до гурту.

Вранцѣ другого дня на широкой прогалинѣ Богдановского гаю сидѣло товариство, чоловѣкъ зъ десять мужчинъ и бѣсьмь душъ жѣноцтва. Калантай вызвавъ ся господарувати; у-двохъ зъ сестрою сидѣвъ бнѣ била самовару и наливали чай. День выпавъ палкій, горячий, такъ и обдавало варомъ. Легесенькій вѣтрець хочъ и повѣвавъ, але мало приносивъ прохолоды; здавало ся, що надъ гаємъ висить якійсь наметъ, зъ котрого горячий шипеть такъ и леть ся на землю. Коли послѣ чаю розбѣшли ся по гаю збирать ягоды, Деньгинъ не пѣшовъ, а выбравъ собѣ захистокъ пѣдъ густою липою, мѣжь двома кущами лѣщины, и лѣгъ у холодку.

Не скажу я, щобъ бнѣ що думавъ лежачи, бо не можна назвати думками отсей споминки, образы, надѣвъ и мрѣвъ, якї сновали у него въ головѣ, наче пѣрѣстї хмарки на небѣ. Та й округъ Деньгина природа выкликала бѣльше роботу сердца нѣжь мозгу. Зелене листе коли-не-коли зашелестить легесенько и шелестъ его нагадае Деньгину шелестъ сукнѣ якои дѣвчины. Десь у травѣ цвѣркунъ, десь далѣ зазуля, ще далѣ чуеть ся голось иволжинѣ. На листочку сидить божа корѣвка и дивить ся на свѣтъ божий, а може и она шукае собѣ пары?!...

Певно, що Деньгинъ довго-бъ такъ пролежавъ, ко-

либъ зѣ-за куца не показала ся тонка, сухошава фигура Лизуна, молодого галицкого Русина, недавно прибывшого до Вѣлецъ. Лизунъ родомъ зѣ Гуцульщины. Скънчивши университетъ, ѡнъ подавъ ся до Петербурга, служивъ тамъ недовгій часъ „докладчикомъ“ у министерствѣ заграничныхъ справъ, „докладуючи“ те, що писало ся въ часописяхъ про Русинѡвъ и Полякѡвъ. Тѣсно ему здало ся тутъ: молодіи силы бажали бѡльшой работы. Ѳнъ сконпонувавъ якусь записку „о способахъ пропаганды православія“; записка подобала ся и его послали вести пропаганду „возсоединенія уніятѡвъ“, а губернаторъ приставивъ его въ помѡчники до Деньгина. Але и самому Деньгину не було що робити, дакъ ѡнъ и припоручивъ Лизуну высльжувати, „щѡ думаютъ“ уніятскіи попы.

Выконане такой важной припоруки давало Лизуну не тѡлько право, але й обовязокъ терти ся мѣжь людьми, пѡдслухувати, выпытувати и приносити до Деньгина пересуды и плѣтки.

— Богато ягѡдъ набрали? спытавъ Деньгинъ.

— Колибъ хочъ на смѣхъ, а то нѣ одіюн не бачивъ.

— Е! то вы такъ невмѣло дивитесь... тутъ такіи буйніи ягоды есть...

— Може, але я не бачивъ.

— Навѣтъ такой ягоды якъ Леся не помѣтили?

Лизунъ выскаливъ зубы.

— Правда, краля? пытавъ Деньгинъ: отъ ягода!

И помовчавши мовивъ:

— Але сидить... нѣхто не хоче зѡрвати...

— О! охочихъ бы богато, дакъ не пѡдступна-жь така... глянешъ на неѣ и боязко стане.

— Подобаеть ся вамъ она?

Лизунъ тѣлько зѣтхнувъ.

— Щожь! сватайте!

— Гарбуза пѣднесе...

— А взялибъ, колибъ пѣшла?

Лизунъ зновъ зѣтхнувъ.

— Значить, я не помыливъ ся, подумавъ Деньгинъ. Та що сежь таке?... новыи копець на моему шляху!!

Онъ ажъ не влежавъ: скочивъ зъ мѣста и разомъ въ Лизуномъ пѣшовъ на прогаловину, де стояли возы.

Незабавомъ прийшла сюды и Леся. Лизунъ ставъ жалкувати на свою недолю, що не знайшовъ ягѣдъ.

— А я, дакъ повный кошикъ набрала, похвалила ся Леся.

— Щасливѣ вы, промовивъ Деньгинъ.

— Що ягѣдъ набрала?

— Щасливому по грибы ходити, вставивъ Лизунъ.

— Я чувъ,— мовивъ Деньгинъ,— одъ старыхъ людей, що кому таланить въ грибахъ, тому таланить и въ коханю! Чи правда се? — обернувъ ся онъ до Лесѣ.

— Хиба я знаю?

— А хиба вы не кохали?

Леся почервонѣла трошки и мовчала.

— Я готовъ объ закладъ, промовивъ до Лесѣ Лизунъ: що вы й теперъ кохаете?...

— А вжежь кохаю — татуся... И я знаю, що й вы закоханѣ...

— Въ кого? въ кого?

— Въ свою службу...

Деньгинъ подививъ ся на траву, а Лизунъ не зрозумѣвъ, до чого вела Лесина рѣчь и мовивъ:

— Я розумѣю кохане инше: любовь до живого чоловіка. И Лизунъ промовивъ цѣлый ѣдчитъ про лю-

бовъ: яка она є, яка повинна бути, якою онъ вважає любовь.

— Коли такъ, спытавъ Калантай, дакъ скажѣть першь усего: самі вы кохали, чи тѣлько по теоріи?

— Вы хочете сповѣдати мене?

Усѣ засмѣяли ся.

— Одначе-жь, одначе!—озвало ся кѣлька голосѣвъ до Лизуна: вы не дали ѡдповѣди, а намъ справдѣ цѣкава она пѣсля того, що вы говорили заразъ.

— Я чоловікъ... що людске, те може бути и мѣмъ. Сказавъ я и кажу вдруге, що безъ любви не може бути щастя... але треба, щобъ любовь була навзаємъ. Щѣ зъ того, коли я люблю, а мене не люблять?!... одна мука! Онъ зъ легка глянувъ на Лесю. Деньгинъ помѣтивъ той поглядъ — кровь захвилѣвала ся у нему.

— Чи не пора назадъ намъ? промовивъ онъ: онъ яка хмара суне, треба до дощу до-дому.

— Байдуже! ще погуляймо! говоривъ Лизунъ.

— Нѣ, пора, пора! мовивъ отецъ Демянъ: Лесечко, дитино моя, будемо рушати. Крый Боже! застигне дощъ...

— Я готова...

Деньгинъ сѣвъ на бричку до отца Деяна и сѣвъ проти Лесѣ. Всю дорогу онъ не зводивъ зъ неи своихъ очей.

XVII

Рѣкъ-два въ житю молодой дѣвчины ставить велику перемѣну, особливо въ духовому розвою и погледахъ на житє, на людей, на ихъ ѡдносины и на идеалы житя.

Леся зъ малку виховувалась лишъ пѣдъ впливомъ и проводомъ отца; натурально, що головну течѣю сего вилыву ставило религійне чувство. Се чувство пѣдперте

ще убожествомъ, бѣдованемъ, виховали у Лесѣ безмежну любовь до отця, покѣрливість доли и надѣю на милосерде неба. Она слѣпо надѣяла ся и слѣпо вѣрила и въ Бога и въ честнѣсть людей.

Часъ пережитый въ Вѣльцяхъ, пережите нею кохане Держака, пережита зрада не могли не повернути Лесиныхъ поглядѣвъ въ другій бѣкъ. Якъ саме жите, такъ и перечитані Лесею книжки розгорнули єи свѣтоглядъ: она стала смѣливѣйше и яснѣйше судити; у неї проснула ся потреба критичного анализу, але она чула разомъ, що анализъ у неї ще слабый, не глибокій, що у неї ще мало знатя, — она чула потребу вчити ся ще.

Перше въ своихъ молитвахъ до Бога она просила лишень здорова для тата, та для себе тихого, спокѣйного, семейного житя въ любви. И она вѣрила, що єи прохання не можуть бути не задовольнені. Теперъ на зраду Держака она хочъ и дивилась якъ на кару Богу, але у неї ворушило ся пытанє:

— За що кара? що она вчинила достойного такой кары?

Инколи Леся силковала ся одвернути ѡдъ себе отсе пытанє, алежь оно, якъ вѣдлива муха лѣзло до неї, копало ся у неї въ душѣ, вымогало ѡдповѣди.

— Якій мѣй грѣхъ? въ чому мѣй грѣхъ? що я заподѣяла? сповѣдала сама себе Леся и не маючи ѡдповѣди, зновъ починала молити ся:

— Господи прости мене!

Але въ чомужь було прощати єѣ чисту, молоду непорочну?

Не знаходячи „грѣха“ въ своѣй свовѣсти, въ своему житю, Леся згадала, що „за грѣхи родителѣвъ караютъ ся дѣти“ и стала споминати, розглядувати жите свого тата: чи нема тамъ такого грѣха?

Поверховный поглядъ Лесѣ трохи по-троху, ковзачись поверхъ житя свого тата, пробиравъ ся и въ громадеке жите, въ сучаснѣ обставины его и почавъ задержувати ся на думцѣ: чи не бувъ великимъ грѣхомъ переѣздъ еи тата въ Россію? Правда, тамъ ему було жити тяжко; але чи не лежавъ на нему обовязокъ сидѣти дома, мучити ся, страждати, але працѣвати задля народа? Аджежъ Христосъ мучивъ ся, страждавъ не за себе, не для себе, а за народъ... Въ головѣ молодой дѣвчины пѣднявъ ся и стоявъ хаосъ отсега пытаня, котрого нѣ обсудити, нѣ рѣшити гараздъ она не вмѣла и не могла.

Зъ кимъ порадити ся? у кого спытати? Зъ татомъ? не приходить ся... И она силковала ся сама собѣ раду дати. Думки еи перенѣсили ся въ Галичину: нагадувала она собѣ жите тамъ въ селахъ, людей, и теперь оно здавало ся їй иншимъ нѣжъ тодѣ, инші гадки выкликали оно...

Зъ такими гадками сидѣла разъ Леся у себе въ садку и не помѣтила, якъ прийшовъ Калантай.

— Добрый вечѣръ!

Калантай помѣтивъ незвычайну замысленѣсть Лесѣ и спытавъ, про що она думае.

Леся одповѣла.

— Я завсѣгды бувъ тіеи думки, що Русинамъ не слѣдъ до насъ ѣздити, у нихъ дома по уши работы.

Духъ у Лесѣ сперло одъ сихъ слѣвъ. Ъй стало и тяжко и соромно за своихъ родимцѣвъ, за тата...

Наче бажаючи хочъ трохи выправдити ихъ, она промовила:

— Колижъ и тамъ тяжко!

— Всюды тяжко; але тамъ булабъ хочъ та втѣха, що люде працюють на користь рѣдного краю, рѣдного народу, а тутъ!..

Калантай повѣвъ рѣчь про народне бѣдоване, темноту, про велику потребу добрыхъ робѣтниківъ-патріотѣвъ и скѣнчивъ :

— У насъ отгуть и на Украинѣ цѣлкомъ нѣчого не дають робити на користь народной освѣты, народня мова заборонена; инша рѣчь въ Галичинѣ и Русинамъ Галичины часъ бы зрозумѣти, яка велика миссія випала на ихъ долю въ справѣ національного розвою, народной освѣты, въ розвою національной культуры. Не сюда, не на послугу темнотѣ и ассимиляціи треба лѣзти Русинамъ зъ Галичины, а тамъ у себе працѣвати. У васъ тамъ свѣтає: дехто зрозумѣвъ вже, яке широке сяєво повинно зъ галицкого край-неба розгорнути ся и освѣтити усю руску землю.—Калантай вказавъ на тѣ працѣ, котрѣ того часу вже завязували ся въ Галичинѣ на нивѣ національно-народного житя.

Калантаєва розмова повагомъ здѣймала зъ Лесѣ пелену и помѣчала їй точки того житя, про котре доси она не замысливалася такъ якъ слѣдъ. Разомъ зъ пѣдѣтїей завѣсы выходило чувство любви иншой, любви до рѣдного народу, до рѣдного краю; разомъ завязувала ся и къ кѣнци розмовы народила ся у Ковалѣвны мѣцна думка — вернути ся до дому, на рѣдну землю, въ рѣдний край, вернути ся до работы въ гуртѣ зъ новыми людьми на користь рускому народу и его земли.

XVIII.

А зъ Деньгинымъ тымчасомъ ось що дѣяло ся. На гулянцѣ, коли ото ѣздили по ягоды, ѣнъ засвѣдчивъ ся, що Лизунъ закоханий въ Ковалѣвну. Чувство страшенной ревности, разомъ зъ самолюбетвомъ пѣдняли въ его души цѣлу хуртовину. Въ такому духовому станѣ ѣнъ щѣ нѣколи не бувъ. На него напавъ острахъ, що Ли-

зунь перебе ему дорогу, вырве у него Ковалѣвну. „Треба швидше признати ся, посватати єѣ“—думавъ ѳнѣ, але тутъ нападавъ на него новий острахъ: ѳнѣ не знавъ, що дѣяти, коли часомъ Ковалѣвна закохана въ Лизуна, коли она одмовить ему, дасть гарбуза?

И зъ дня на день Деньгинѣ одкладувавъ свое сватане, доки хочъ бѳльше трохи не розвѣдає про чувство Лесѣ до Лизуна. Якъ бы тамъ не було тяжко, але коли покажетъ ся, що Ковалѣвна бѳльше має симпатіи до Лизуна нѣжъ до него, дакъ нѣчого й рота роззявляти передъ Лесею; лѣпше вже перемучити ся самотою, щобъ нѣхто й не вѣдавъ.

Зъ такою думкою Деньгинѣ пѳшовъ въ субботу въ вѣдомый вже намъ салонъ „чистыхъ москалѣвъ“; прийшовъ туды рано и наче на лихо господыня и директорка гимназіи ночали дратувати єго „попѳвною“. Почали насмѣхати ся, що ѳнѣ прилипъ до деканового дому, що попѳвна насмѣхаєть ся надъ нимъ, и певно на єго любощѣ и залицяне ѳдповѣсть насмѣшкою.

— Якій любощѣ, яке залицяне!—змагавъ ся Деньгинѣ: — я й не думаю, захожу инколи до Коваля, але за порадою по дѣламъ уніятскимъ, а щобъ до попѳвны, дакъ менѣ она й байдуже.

— Говорѣть, говорѣть! мы все знаємо... знаємо, якъ вы и по ягоды вѣздили... Не ховайтесь, лѣпше вже признайтесь? Щожъ?! дѣвчина гарна, тѳлько що... мужиковата...

— Просто таки неотеса...

— И себѣ - то она вамъ пѳднесе гарбуза?! Ну, знаєте, я-бѣ не хотѣла бути на вашому мѣстѣ... Сорому...

Деньгина кинуло въ жаръ: самолюбство єго допекли до самого центру! ѳнѣ вхопивъ шапку, сказавъ, що

ему треба швидше до дому, що въ него есть спѣшна работа, котру ѓнъ залишивъ, попрощавъ ся — и пѣшовъ прямо до Ковалѣя.

Отець Демянъ ще не вернувъ ся зъ церкви. Леся сидѣла сама. Она помѣтила, що Деньгинъ щось неспокойный, що у него щось мулить на языцѣ; она принимала его хочъ и не холодно, але Деньгинъ не чувъ, щобъ вѣяло тепломъ, сердечною.

ѐнъ ставъ говорити про коханѣ, про семейне тихе житѣ, про щастѣ; але говорячи, ѓнъ не помѣчавъ, щобъ его слова робили на Лесю якій впливъ, розогрѣвали еѣ. „Скажу прямо!“ рѣшивъ ѓнъ и промовивъ:

— Лесю! у мене нема бѣльшь силы таяти ся передъ вами зъ своимъ чувствомъ до васъ: я мушу признати ся вамъ, що глибоко, безконечно люблю васъ! — ѐнъ вставивъ свои очи на Лесю... сердце его замерло, ждучи ѓдповѣди... ѐнъ ждавъ останной хвилѣ. А Леся мовчала, тѣлько дивила ся на него широкими очима, поглядомъ зневаги, поглядомъ гордой, непѣдступной царѣвны.

— Я люблю васъ, я не можу жити безъ васъ... Я прошу вашои руки.

Ковалѣвна все ще не справила ся зъ такою неспѣданостю и не тямил, що сказати.

Деньгинъ протягъ свою руку до руки Ковалѣвны. Леся стрепенула ся, быстро встала зъ своего мѣсця и ступивши ѓдъ него на кѣлька ступнѣвъ, стала еередъ хаты, пѣднявши до половины въ гору руки. Деньгинъ и собѣ вставъ, але не смѣвъ рушити ся зъ мѣста и нѣмо дививъ ся на Лесю; въ очахъ еи палавъ небесный огонь, еи постать, поглядъ, уся она нагадувала пророчицю!

— Деньгинъ! — промовила она такимъ голосомъ, що того обняло холодомъ; ѓнъ почувъ, що ноги у него дри-

жать. — Деньгинъ! я не сподѣвала ся одъ васъ сего .. сіеи чести... Дякую вамъ, але скажу прямо, я не пѣду за васъ.

Деньгинъ застогнавъ... губы его дрожали... ѓнъ якось невымовно промовивъ, вѣрнѣйшь сказати, прошептавъ:

— Чому?

— Тому, що вы не Русинъ...

— Національнѣсть въ коханю... въ житю... шептавъ
Деньгинъ.

Леся выпрямила ся у весь рѣсть, она почула въ собѣ незвычайну якусь силу и мовила:

— Любовь не знае національностей, се правда, але якъ же мы жили-бъ побравшись, коли вы російскій пѣдданий, Великоросъ, а я австрійска Русинка.

— Станете тодѣ и вы...

— Російскою пѣдданкою — перебила его Леся и лице еи покрыло ся усмѣшкою глубокой зневаги — и разомъ зъ вами, мовила далѣ Леся, служити'му идеи обрусенія, идеи знищуваня національности моего народа. Деньгине! скажѣть правду: одружившись зѣ мною, вы переѣхали-бъ въ Галичину, стали-бъ пѣдданкомъ Австріи?

— У насъ сего не можна... законъ забороняе безъ волѣ царя...

— А менѣ совѣсть забороняе, забороняе мѣи обовязокъ служити народови своего краю. Подумайтежъ самѣи: чи добре-бъ було менѣ, коли-бъ я ѣ кохала васъ, промѣняти на свое особие кохане, ради своего егоизму промѣняти любовь до рѣдного краю и народа? О! Боже! яка бъ то для мене була тяжка, страшенна, пекельна кара, коли-бъ я закохала ся въ чоловіка, котрый стоить ворогомъ мѣи національности, котрый не може служити мѣи дорогѣи Галичинѣ!

— Держакъ... вырвало ся у Деньгина.

— А! вы про те знаете? Не гаюсь... я любила Держака, але то була любовь дитины; я тодѣ була дурна ще, темна, инакше гадала, та правду мовити дакъ цѣлкомъ не гадала про свои обовязки яко Русинка. Искра патріотизму тлѣла у моему серці, але менѣ ажъ соромно теперъ про те згадати! За те-жь не потаюсь одъ васъ, якъ я теперъ ненавижу Держака за те, що ѡнъ перемѣнивъ вѣру, ставъ ренегатомъ... Ну, та що було, те минуло... теперъ мушу гадати не про минувшину, а про будущину...

— Беру въ свѣдки Бога! що ваша будущина зомною буде яснымъ, теплымъ, веснянымъ днемъ вашого житя до самой могилы...

— Деньгинъ! Хиба у мене може бути весна, доки я не въ Галичинѣ? Хиба може бути ясна будущина у мене, коли мѡй рѡднй край буде зневажений, угнѣченный? — спытала Леся.—Нѣ, добродѣю! спасибѡ вамъ за ваше чувство до мене, але скажу вамъ ще разъ, що я не инакше стану дружиною того чоловѣка, котрый жити'ме въ Галичинѣ и працѣвати'ме для ней, для народа.

Въ кѡмнату вступивъ отецъ Демянъ. Леся розказала ему свою розмову зъ Деньгиномъ и спытала его порады.

— Донечко! одповѣвъ отецъ Демянъ: ты вѡльна сама выбирати собѣ подруже, я тебе не неволити'му...

XIX.

Деньгинъ вернувшись до дому замкнувъ ся у своѣй кѡмнатѣ. Лице его було суворе, въ горлѣ и сухо и гѡрко. інъ бувъ цѣлкомъ зневаженный, зломаный, роздавленный. Его самолюбство было здоптане... И хтожь его здоптавъ?... якась попѡвна!

— Що я наробивъ! що я наробивъ! — говоривъ Деньгинъ бѣгаючи по кѣмнатѣ, мовъ розлютований звѣрь по клѣтцѣ; ѣнъ рвавъ на собѣ волосе. Ђнъ чувъ, що ступѣнь, котрый ѣнъ зробивъ, що одмова Лесѣ въ саме серце вразили єго.

На серцѣ у Деньгина закипѣло чувство пѣмсты.

— Я єѣ!... памятати'ме она мене... во вѣки памятати'ме — говоривъ ѣнъ и загадавъ изтомленѣй своѣй головѣ роботу: шукати спѣсобу пѣмсты Ковальвны.

Деньгинъ не лягавъ цѣлу нѣчь спати. Зѣобижене самолюбство не могло заспокоити ся, не могло вгамувати ся.

Довго не спавъ и отецъ Демянъ. Пѣсля того, якъ Деньгинъ вийшовъ зъ єго хаты, Лесея довго розмовляла зъ татомъ про Галичину, про Русинѣвъ, котрѣ перенесли ся зъ ѣдтѣля до Россіи и служатъ бридеѣй идеѣ обрусенія. Коваль не суперечивъ, цѣлкомъ згожавъ ся зъ донькою, але коли лѣгъ въ постѣль, на него налеѣтѣвъ цѣлый рѣй думокъ, навѣяныхъ розмовою зъ Лесею.

Въ ранцѣ Деньгинъ вийшовъ освѣжити голову, розважити свои думки; ѣнъ выѣѣвъ на улицю свѣй бѣль, гадаючи, що може розвѣе єго трохи. Ђнъ ишовъ поузь церкву. Церковь була повна народу. Якась сила потягла въ церкву и Деньгина. Коли ѣнъ ставъ пѣдъ стѣною церкви, недалеко одъ лѣвого крилоса, въ ту саму годину на проповѣдници появилъ ся отецъ Демянъ.

Тяжкѣй бѣль стисъ серце Деньгина; ѣнъ озирнувъ уєю церкву: Лесѣ нѣгде не видко.

Коваль говоривъ проповѣдь на ту тему, що колисъ Христосъ страждавъ за народъ, теперъ наступае, вже наступивъ навѣтъ часъ народови пострадати за Христа. Пострадать за Христа — се значить свято держати єго вченя, держати ся своєи вѣры, мовы, національности,

хочбы довело ся за те и постраждати и вмерти. Далѣ Коваль ставъ выяснати вченѣ Христове про любовь до ближнёго и промовивъ: „у кого двѣ одежины, той нехай оддасть одну тому, въ кого нема нѣ одной; у кого двѣ стравы, оддай одну голодному; у кого двѣ хаты, впусти въ одну того, у кого нема захистку.“

— Соціализмъ! промовивъ про себе Деньгинъ, скрегочучи зубами и пѣшовъ зъ церкви до губернатора.

Тогожь дня пѣдъ вечѣръ Леся выйшла зъ своего двору: она йшла въ гостѣ до Калантаихи.

— Отъ наша краля, наше сонечко! промовила Настя, Ковалева куховарка, у слѣдъ Лесѣ.

— Настояща краля, одповѣла ѣй сусѣдова куховарка: въ церквѣ хочбы скѣлько не було людей, хочбы якъ були отѣ панянки розряженѣ, а она мѣжь ними мовѣ мѣсяць мѣжь зѣрками выдѣляеть ся.

— Се правда, озвала ся третя молодица, що сидѣла рядомъ зъ Настею пѣдъ ворѣтьми: и добра и ласкава и привѣтна душа, а не дае Богъ талану, не посылае женихѣвъ... а вжебъ и часъ...

— Не вгадали сестро, мовила Настя: сама она не хоче; отъ и вчора сватали ся до неи.

— Хто такій?

— Оттой, коли знаешь, Деньгинъ.

— Щожъ она?

— Гарбуза дала.

— Чому?

— Тому що кацапъ.

— Чи правда?

— Сама чула, брехать не буду. У вечерѣ вчора шию собѣ у спальнѣ долѣвку. Чую, они собѣ у двохъ розмовляють... старый ще въ церквѣ бувъ... Я прочинила дверѣ, да ухомъ до щелины... а ну, мовѣ, послухаю.

Ото ђнь до неи лебезуе, залицяеть ся, липне... нарешть въ ноги до неи... Сватаеть ся, а она ему якъ утне: „не хочу, не по́ду! вы кацапъ!“

— Отъ яка она!

— А ты думала якъ?

Якъ въ степу перекотиполе, такъ въ невеличкихъ мѣстахъ котятъ ся зъ усть въ уста, переносять ся зъ дому въ дѣмъ пересуды, плѣтки, гутѣрки. Такъ перекотиполемъ покотила ся по Вѣльцямъ гутѣрка про сватане Деньгина и прикотила ся ажъ въ самый салонъ „чистыхъ Москальвъ“.

— А щѣ! а щѣ! такъ ему й треба... нехай не хвастае...

— Нехай не водить ся зъ попѣвнами!

— Нехай шануе свою громаду!

— Якій же ђнь „левъ“, коли попѣвна втерла ему носа...

Такі речи вели ся въ салонъ про Деньгина.

XX.

Незабавомъ Калантай принѣсъ Ковалеви не добру звѣстку: губернаторъ звелѣвъ полициі держать по́дъ тайнымъ назирцемъ отця Демяна.

Коваль стревоживъ ся, але нѣчого було робити!

— Я розумѣю, зъ-ѡдкѡль се вѣтеръ вѣе! се дѣло Деньгина, промовивъ Коваль... се ђнь помщае за свѡй гарбузь, всмѣхнувъ ся отецъ Демянъ до Лесѣ.

— Тату! сытала Леся: вы выплатили вже свои довги?

— Выплативъ, серденько, хвала Богу: теперь моя совѣсть и передъ жидами навѣтъ безпечна.

— То можебъ теперь мы до дому... Менѣ здаеть ся,

що отсей потайный назирецъ тѣлько першій ступѣнь пѣмсты Деньгина.

— Здасть ся такъ.

— Дакъ поки що, чи не податись бы намъ зъ ѡдсѣль... а то...

— Та щожь ѡнъ вдѣе намъ?

— Мало хиба може вдѣяти лихій чоловѣкъ?

— Добре... але чи пустять ще? чи дадутъ паспортъ?

— Чомъ же нѣ? мы-жь тутъ не на припонѣ... Мы вольнїи люде...

— Тутъ нема вольныхъ людей и не може бути, зъ гѣркою усмѣшкою промовивъ Калантай.

— Треба про се якось стороною розвѣдати, сказавъ отецъ Демянъ.

А доки ѡнъ розвѣдувавъ, выпавъ такїи случай, що ставъ ему поперекъ дороги, залишивши великїи слѣды на его житю. Коваль щодня ходивъ купати ся. Разъ входячи до купальнїи ѡнъ зустрѣвъ на порозѣ виходячихъ зъ купальнїи Деньгина и Лизуна. Коваль поклонивъ ся. Лизунъ кивнувъ на поклѡнїи головою, а Деньгинъ нѣбы не замѣтивъ и Ковалю и его поклону.

— Давай, доню! чаю, пѣсля купаня ѣсти схотѣло ся! промовивъ Коваль до Лесѣ, вѣйшовши въ хату и ставъ розказувати про свѣи зустрѣтъ зъ Деньгиномъ.

Не вспѣвъ ще отецъ Демянъ напити ся чаю, якъ вѣйшла въ хату полицїя зъ двома посторонними людьми и ѡбъявила, що прїишли зробити ревизию, потрусити.

— Чого шукатимете? полехливымъ голосомъ спытавъ Коваль.

Ѣму ѡдповѣли, що Деньгинъ виходячи зъ купальнїи, забувъ тамъ свѣи золотый годинникъ. Слѣдомъ за Деньгиномъ вступивъ до купальнїи ѡнъ, Коваль, значить, годинникъ ѡнъ взявъ.

У Ковалю полегшало на душі: він всміхнувся ся и мовив :

— А я гадавъ чого инчого... ажъ бачь! годинникъ! не бачивъ я его въ купальнѣ... Та, глядѣть лишень, чи й бувъ вінъ тамъ.

Полиція трусила, а Коваль ходивъ по хатѣ и тѣлько сплѣвувавъ.

— Се, тату, все за мене такъ?..

— Розумѣю... Якъ то чесно... охъ, охъ!

Полиція завернула до пекарнѣ : полѣзла на пѣчъ и — о диво дивнее! чудо чуднее! на печи пѣдъ перевернутымъ горшкомъ лежавъ годинникъ Деньгина!..

Куховарки не було дома: она выпросилась у Лесѣ до мѣста заразъ якъ Коваль пѣшовъ купати ся..

— Що-жь се таке? скрикнувъ не своимъ голосомъ отецъ Демянъ. Чия-жь се така пѣдла штука?... Я розумѣю, що се справа самого Деньгина, але черезъ чїи руки она йшла? кого вінъ пѣдкупивъ? Хто пѣдкинувъ сюды годинникъ!?

Коваль сполотнѣвъ. А полицейскій урядникъ, слушаючи его рѣчь, писавъ протоколь, та хитро поглядувавъ на него зъ пѣдлоба.

Вернулась Настя; опытали єѣ; она ажъ землю ѣла да кляла ся, що нѣчого не тямить, нѣчого не вѣдає.

Скандалъ вийшовъ страшный!.. по всему мѣсту тѣлько и говѣрки було, що „деканъ укравъ годинникъ“, „у декана вытрусили годинникъ...“ Розпочало ся слѣдство надъ Ковалемъ... Мы залишимо писати про тѣ години, якї переживали Коваль и Леся. Зрозумѣти ихъ духовый станъ не трудно, але описати его неможливо!.. За тыждень отецъ Демянъ зъ чорноволосого ставъ сивый якъ лунь!

До кѣнца процесу годѣ було думати, щобъ выѣхати

зъ Вôleць, бо слѣдчій взявъ зъ Коваля обовязокъ нѣ-
куды зъ Вôleць не выѣздити. Полиція пильно назирцемъ
ходила по слѣдамъ отца Демяна... Одь церковного уряду
прійшовъ заказъ Ковалеви правити богослуженє до кѣн-
ця процесу. А коли той процесъ скѣнчить ся и чимъ ще
ѣнъ скѣнчить ся? що скаже судъ?... Якъ не пѣдбодрю-
вавъ Коваля Калантай, якъ не обнадежувавъ єго, що
зъ сѣви пѣдлои штуки Деньгина нѣчого не выйде, але
отець Демянъ нудавъ ся, журивъ ся!... Деньгинъ у
Вѣльцахъ сила, усѣмъ орудує, прикаже суду, и судъ
осудить, обвинуватить!... Тяжше всего було отцю Де-
мяну те, що крѣмъ Калантая усѣ знаємї єго, такъ наче
ѣдъ заразливого недужого ѣдчахнулись.

Слѣдчій бачивъ добре, що тутъ пѣдла штука пѣд-
ведена, але нѣчого не мѣгъ зрѣбити. Зъ формального
боку Коваль визначавъ ся вынуватимъ. Лизунъ визнавъ
у слѣдчого, що Деньгинъ принѣсѣ годинникъ у купальню
и тамъ забувъ єго. Лизунъ и сторожъ купальнѣ визнали,
що слѣдомъ за Деньгиномъ вступивъ до купальнѣ Ко-
валь и пѣсля него нѣхто бѣльшь не купавъ ся... Поли-
ція вытрусила годинникъ на печи пекарнѣ Коваля...
Чого ще бѣльшь?

XXI.

Незабавомъ пѣсля сєго скандалу Калантаєва кухо-
варка Олена сидѣла у вечерѣ за столомъ у пиварнѣ:
проти неї стояла велика фляшка пива. Поручъ зъ Оле-
ною сидѣла Настя и ще одна молодиця. Вѣ другѣмъ ку-
тику пиварнѣ сидѣли два парубки зъ якоюсь дѣвчиною
и пили собѣ пиво. Товариство Олены не звертало на
нихъ жадной уваги, якъ звычайно буває у корчмѣ або
въ пиварнѣ.

Олена частувала Настю.

— Ось нуте бо, сестрице! нуте! допивайте, та ще наллю.

— Буде, голубонько, буде, я вже й такъ повеселѣла... а то й до дому не дойду, впаду ще середъ улицѣ...

— Сѣлькись! зъ чого тамъ? зъ-двохъ склянокъ пива, та ще якого пива? Тѣлько слава, що пиво; а то просто сама вода... Допивайте Настю!

Настя допила склянку; Олена налила їй другу.

— Щобъ оце я выпила? и не думайте! Якъ то можна... минѣ до дому часъ давно вже; я й такъ забарилася...

— А що тамъ! выпийте! будьмо живі! Нуте-жъ бо, нуте! торкайте!!

Настя одпила до половини и мовила: Одначе! вода, кажете, водою, а она таки розбирає... верну ся до дому — Коваль заразъ пѣзнає, що п'яна... ѓнъ такій чуткій..

— ѓнъ доси спить! Пийте бо, сестриченько!

— Ехъ! не до сну єму теперь... сонъ єго не бере бѣдолашного! Настя зѣтхнула.

— Говорѣть же! хто-бъ єго такого сподѣвавъ ся! священникъ, деканъ ще, а таке вчинивъ, — докѣрливо мовила Олена.

— Що вчинивъ? що? скрикнула несподѣвано Настя: нѣчого ѓнъ не вчинивъ, ѓнъ святий чоловікъ..

— Одначе годинникъ...

— Мовчи про годинникъ! будь ѓнъ проклятый! анахтема єму! Настя грюкнула кулаками объ стѣлу: хибя то отець Демянь?...

— А хто-жъ? перебила Олена: коли у него втрусили...

— Мовчи, кажу! не нагадуй про те... у мене зъ того годинника п'явки серце ссуть! Боже! Боже! о такъ по-

губить чоловіка, отакъ занівечить, а за що? За що я, клята душа, отакъ ему бдплатила...

— Хиба вы що? хитро пытала Олена.

— Я що? я всему лиху заводчиця...

— Господь зъ вами! що се вы?

— Те що чуєшь! Думаєшь, я п'яна, не знаю, що верзу... нѣ! я добре тямлю, що я душу свою чортови продала... За десять рублѣвъ продала...

Олена приняла ся заспокоювати Настю, довѣряти, що она справдѣ верзе нѣсенѣтницѣ. Але Настя ще ббльшь дратувала ся и на всю пиварню гукала, що продала отца Деяна.

— Отой гаспидській, отой анахтемській кацапѣ, отой Деньгинѣ спокусивъ мене: якъ приставъ, якъ приставъ, я й здала ся: взяла 10 рублѣвъ и на спбдницю, та й пбдкинула годинникъ! Ще чортяка домагавъ ся, щобъ пбдложити годинника пбдъ панноччину постѣлю; нѣбы то, бачте, Леся переховувала.. Та вже одъ сего якось мене одвернуло... Господи! що я вчинила? душу свою продала! чимъ я спокутую свбй тяжкій грѣхъ? Проклята я, проклята и на сѣмъ и на тбмъ свѣтѣ!...

Настя вдарила ся кулаками въ груди и заголосила.

Тодѣ Олена наче зъ рукава посыпала докорами и погрозами кары божей.

— Покайся! покайся Насте! спокутуй свбй грѣхъ!

— Чимъ, чимъ я его спокутую? Навчѣтъ, навчѣтъ люде добрї! ридала Настя. Парубки зблизили ся до Настѣ и собѣ давай роспытувати, чого она голосить. Настя ще разъ розказала усе якъ було зъ годинникомъ.

Парубки й собѣ погрозили Божимъ судомъ Настѣ и радили фй хочь частину свого грѣха швидче зняти зъ себе: пбйти до слѣдчого и визнати ему усе якъ було.

— Вже теперъ нѣчого тобѣ таитись, отъ скблько

тутъ насъ, усѣ чули якъ ты призналась; гѳрше-жъ тобѣ буде, коли мы пѳдемо до слѣдчого, да визнаемо оте, що ты намъ визнала; тодѣ тобѣ певно не минутъ тюрмы и Сибирѣ, а на тому свѣтѣ и пекла тобѣ мало буде... Заразъ иди до слѣдчого...

— Бою ся, мои голубята, бою ся! хѳба поведѣть мене.

— Добре! мы всѣ съ тобою пѳдемо.

Було вже близько опѳвночи, коли Калантай прожогомъ влетѣвъ въ хату до отця Демяна и обнимаючи его, цѣлувавъ, а за слѣзми не мѳгъ нѣчого промовити...

— Що таке зъ вами? дивувавъ ся отецъ Демянъ.

Калантай трохи заспокоившись ѳдъ радощѣвъ, розказавъ усе отцю Демяну: якъ его куховарка выпытала усе у Настѣ, якъ Настя усе визнала, прийшла сама до слѣдчого и повинила ся...

— Я не спускавъ зъ нихъ очей, я наче тѣнь ходивъ за ними и отсе заразъ своими очима прочитавъ у слѣдчого протоколъ!... Теперъ конецъ! наша взяла... Слава тобѣ Богу, благодѣтелю нашому...

Калантай ажъ танцювавъ по хатѣ! А отецъ Демянъ впавъ навколѣшки, звѣвъ руки до Бога и довго стоявъ, молячись безъ слѳвъ... Потѳмъ обхопивъ Калантая и трохи не задушивъ его, тиснучи до лона.

— Калантаю! ты ставъ минѣ другомъ! батькомъ! спасителемъ! чимъ я ѳддячу тебе? говоривъ плачучи отецъ Демянъ.

— Вы вернули менѣ, спасли менѣ отця, его честь, его спокѳй, Калантаю! возьмѣть-же за се въ подяку мою руку, мое сердце, всю мене! — промовила Леся и повисла на шию Калантаю.

Тихѣ, горячѣ, вдячливѣ слезы Лесѣ змочили Калантаѣе лице...

— Нѣ, нѣ! сего не можна! не можна, — ѳдповѣвъ Калантай: нехай про се завтра, мы всѣ трое теперь ѳдъ радощѣвъ не при собѣ.. годѣ про се! лѣпше сядьмо да спочиньмо.

Въ ту хвилину ѳтдчинили ся зъ пекарнѣ дверѣ и Настя повалила ся въ ноги отца Деяна...

— Простѣть мене! простѣть мене клятѣ! голосила она цѣлючи Ковалевѣ чоботы...

Швидко понеслась говѳрка про годинникъ „утаенный“ деканомъ; теперь громовиною лѣтала друга говѳрка — про пѳдлый пѳдкупъ Деянымъ Настѣ. Въ ранцѣ все мѣсто знало вже сю новину.

Губернаторъ покликавъ до себе Деягина и ставъ докорять его. Деягинъ вперъ ся на те, що деканъ пѳдкупивъ Настю и она за грошѣ сама на себе звела таку клевету и его впутала. — Губернаторъ не знавъ, чи вѣрити. чи не вѣрити. „Нехай, — промовивъ ѳнъ, — що судъ скаже“.

XXII.

Нѣ на одну годину не звѣвъ очей Калантай цѣлу нѳчь, гадаючи що дѣяти. ѳнъ давно и глубоко любивъ Лесю, але боявъ ся, не смѣвъ и виду подати ѣй, не те що признати ся ѣй.

Теперь она сама признала ся, сама ѳддаѣ себе ему. Та чи слѣдъ же ему брати еѣ? Чи она кохавъ его? Чи то тѳлько порыване було? чисте, святе, але все таки порыване, а не любовь?... Що я для неи? гадавъ собѣ Калантай: добрый чоловѣкъ... и годѣ! хибѣ сего досыть, щобъ бути мужемъ? другомъ? Я чоловѣкъ пѳдтоптаный, изтомленный, изкалѣченный житемъ... Годѣ менѣ гадати про свое щасте. Любовь моя до Лесѣ, бажания еи щастя примушуютъ мене не брати еи.

Такъ говоривъ Калантаеви розумъ, а сердце шептало що инчого; вымагало чого инчого...

Въ ранць Калантай спѣшивъ до отця Демяна. Леся радо зустрѣла его на порозѣ: она чула себе веселою, такою веселою, якою вже давно не була. Але глянувши на Калантая якось злякала ся! Господи! якъ бнѣ перемѣнивъ ся за одну нѣчь!... О! то була перша и остання въ житю Калантая така довга нѣчь!...

— Лесю! промовивъ бнѣ: вы думали про те, що вчора менѣ сказали?

— А якъ же, думала, сказала Леся и вставила въ него свои очи, ясніи, спокѣйніи и такіи привѣтніи, люблячіи...

— И я думавъ... О! я довго, довго думавъ! Лесю, я люблю васъ давно, люблю бѣльшь усего на свѣтѣ; вы мои святощѣ. Отя любовь не зникне, не перемѣнить ся, доки житиму. Але... люблячи васъ, — мушу-жь бажати вамъ щастя и тымъ то — мушу вернути вамъ те слово, що вчора вылетѣло у васъ разомъ зъ порыванемъ радости... Не дивуйтесь! вы зрозумѣте мене. Вы знаєте, що я чоловікъ вбогій, живу нудною и тяжкою працею урядника. Вы тямите, що у мене на рукахъ мати и двѣ сестры калѣки... Вы тямите, що я чоловікъ малои освѣты, пѣдтонтаныхъ лѣтъ и нѣякои пнчои праць, крѣмъ гидкои праць канцелярської не вмѣю и не навчу ся вже... пѣзно... Тенерь судѣть самі: що буде, коли мы поберемо ся? Лишити ся вамъ тутъ, або менѣ зъ вами перебрати ся до Галичины? Тутъ для васъ пекло, муки...

— Ваша правда... я не маю силы бѣльше жити въ Россіи.

— Ото-жь и я кажу. Менѣ переносити ся въ Галичину!... куды вже!... нехай бы вже матѣрь и сестеръ я залишу тутъ на волю Божу: вы-бъ замѣнили менѣ

ихъ, — але хто имъ замѣнить мене? що они ѣстимуть? Чимъ и мы зъ вами житимемо?... въ Галичинѣ я чоловікъ нѣкчемный, непотрѣбный... кому тамъ треба моєи чорнильної працѣ? Хиба тамъ мало своихъ? Выходить ясно — що я чи тамъ, чи тутъ завязавъ бы вамъ свѣтъ, зробивъ бы васъ нещасною.. Леся! вы стоите щастя!.. оно васъ жде, тѣлько не зо мною!.. Въ Галичинѣ я тинявъ ся-бъ безъ працѣ, нудявъ бы свѣтомъ и хто скаже: чи вынѣсь бы я дивлячись на васъ, визнаючи, що не давъ вамъ щастя, заступивъ вамъ стежку до щастя?... А вы така ще молода... вамъ тѣлько жити та жити! Будьте-жь щасливою безъ мене... вы будете щасливою... А я... дотягну до своего, якъ доси тягъ, любитиму васъ, якъ доси любивъ.

Калантай прицавъ до Лесиной руки: губы его пвякою впили ся въ еи руку.

— Любѣть мене Леся, якъ брата, друга, готового за васъ положить свою душу... бѣльшь менѣ... зъ мене й сего буде... говоривъ Калантай, хлипаючи...

Леся схилила голову на груди и тяжко зѣтхала...

— Що-жь Леся? яка ваша думка?...

Леся скочила зъ своего мѣста и промовивши: „вы святой чоловікъ... нѣ! вы не чоловікъ, вы нашъ, мѣй ангель-оборонитель!“ побѣгла въ другу хату... Слезы еѣ душили, она не хотѣла плакати при Калантаю. Згодѣ она выйшла зновъ и мовила до Калантая:

— Де-бъ я не була, що-бъ не стало ся зо мною — присягаю вамъ, що въ моемъ серцѣ перше мѣсто во вѣки займатимете вы... Отъ вамъ моя рука и Богъ тому порукою...

XXIII.

Минувъ якійсь часъ. Процессъ про гидку клевету

скончивъ ся: судъ выправдивъ отця Демяна и теперь у Ковалѣ и у Лесѣ одно тѣлько бажане — швидче кинути Вѣльцѣ, Россію, швидче повернути до Галичины.

„Що буде то буде, а гѣрше сего вже не буде“, говоривъ отецъ Демянь.

Прецѣнь же нѣ! у Лесѣ було ще друге бажане, котре она ѡдъ усѣхъ таила; бажане помстити Деньгину, „рахунокъ зъ нимъ звести, поквитувати“, якъ говорила она. Калантай черезъ своихъ приятелѣвъ вивѣдавъ, що Ковалеви не дадутъ паспорту, що „интересы русскаго дѣла“ вимагають доки не выконаеть ся воссоединеніе, не выпускати въ Галичину священникѣвъ Русинѣвъ, особливо такихъ якъ Коваль, такъ тяжко оскарженихъ и зневаженихъ, бо инакше они тамъ „клеветаютимуть“ на Россію, приставаютимуть до Полякѣвъ и помагатимуть „польскѣй интризѣ“ проти воссоединенія и обрусенія.

Значить треба було якось инакше мѣтикувати, выбирати инчій шляхъ до дому.

Калантай и тутъ помѣгъ.

— Паспортъ я вамъ добуду, се вже мое дѣло, але треба, щобъ въ мѣстѣ не хватилась васъ кѣлька днѣвъ полиція, а то десь на дорозѣ зупинить.

Придумали, що отецъ Демянь попросить ся зѣздити до Варшавы, порадити ся тамъ зъ лѣкарями, и тимчасомъ переѣде за кордонъ.

— Але татуню! спершу вы самі ѣдьте, а я лишу ся ще тутъ на кѣлька днѣвъ сама... я дожenu васъ, вы зачекаете мене, проѣхавши черезъ кордонъ...

— Зъ якои причины? що тобѣ тутъ треба? зъ дивовижею пытавъ отецъ Демянь.

Леся доводила, що треба-жь де що спродати; а спродавати ся нѣяково, поки отецъ Демянь не переѣде

кордону и не буде безпечнымъ. Коваль змагавъ ся, не хотѣвъ лишати Лесею, доводивъ, що коли полиція кинець ся и довѣдаеть ся де ѓнъ, дакъ тодѣ и Лесею не пустить.

— За весь той терминъ, на якій вы поѣдете „до Варшавы“ — ну, нехай на два тыжднѣ, полиція не кинець ся, а за сей часъ мы обьорудуємо дѣло якъ слѣдъ, мовивъ Калантай; я ручу ся вамъ, що Лесея прибуде до васъ живо и здорово.

Коваль подумавъ щось и мовивъ:

— Вы тутъ щось замышляете таке, чого минѣ не хочете повѣдати?

Лесея мовчала, а Калантай поспѣшивъ завѣрити, що они „нѣчого не звичайного не гадають“.

Коваль не вѣривъ.

— Нѣ, Лесею, промовивъ ѓнъ, трудно минѣ згодити ся на се... фхать дакъ разомъ зъ тобою: де ты, тамъ я.

Одначе пѣсля довгого боротя отецъ не встоявъ проти доньки. Лесея признала ся ему, що не спродажъ худобы задержуе еѣ, а инча рѣчь, котру еи честь, еи моральный обовязокъ ставлять йи выконати. Она молила отца не допытувати ся у неи, яка то рѣчь? завѣряла, що небезпечного нѣчого она не замышляе и за три дни або й швидче пѣсля выѣзду отца Демяна и она выѣде у слѣдъ его зъ Вблець.

— То я подожду лѣпше.

— Не можна, татуню! не можна: доки вы будете тутъ, доки я не знатиму, що вы вже перебрали ся за кордонъ, я не могу того вчинити, що минѣ треба...

Пѣсля довгого боротя отецъ Демянъ здавъ ся, завѣренный Лесею и Калантаемъ, що нѣчого опасливого Лесея не заподѣе, а Калантай подавъ, що самъ довезе

Лесю до кордону и съ здоровою и благополучною здать въ руки отца Демяна.

Губернаторъ давъ дозвольт Ковалеви поѣхати на десять днѣвъ до Варшавы.

Наступила недѣля. Отець Демянъ вѣйшовъ на проповѣдницу. Онъ знавъ, що въ останне выступивъ зъ проповѣдью, схотѣвъ попрощатись зъ своею „паствою“. Онъ почавъ: „иду ѡдъ васъ, але сердце мое, душа моя зъ вами, молитиму ся за васъ, щобъ хижі звѣрѣ не пожерли васъ“. Проповѣдь була не довга, але така сердечна, що всѣхъ торкала въ саме сердце и коли деканъ промовивъ останнї слова, просячи поминати его „не злымъ, добрымъ словомъ“, въ церквѣ почули ся слѣзы.

Того-жь дня пѡдъ вечѣръ отецъ Демянъ рушивъ въ дорогу ..

XXIV.

Се було зимою, незабавомъ пѡсля Рѡздва. Зима того року стояла добра, снѣгу выпало доволѣ, великихъ морозѡвъ, правда, не було, а такъ, якъ кажуть, „саме въ пору“.

Въ Вѡльцяхъ шо середи завели ся зимою вечера зъ танцями, куды збирала ся „наѣздова“ громада. „Наѣздомъ“ Поляки звали усѣхъ, хто прибувъ до Вблецъ чи зъ россїйскихъ губерній, чи зъ Галичины на службу. Поляки, видима рѣчь, не ходили на отсї вечерки, а „наѣздъ“ веселивъ ся тутъ добре: грали въ карты, танцювали, пили, ѣли; чого-жь ще треба задля веселости!

— Дивѣть ся, дивѣть ся! говорили на вечерку въ першу середу пѡсля выѣзду отца Демяна: поки батько сидѣвъ у Вѡльцяхъ, дакъ и дочка его нѣкуды носа не показувала, а теперъ якъ вытинае! Онъ, гляньте! якимъ вихремъ носить ся у вальсѣ!

Справдѣ Ковалѣвна въ ту середу пошла на вечѣрокъ и богато танцювала.

— Звѣстно дѣвоче дѣло! батько державъ на припонѣ, — она й сидѣла, а теперъ — своя воля, хочь на короткій чась... Кому не охота въ такій лѣта повеселити ся...

— Та хочь бы она була лѣпше убрала ся, а то гляньте на неѣ: якась замѣзъкана сукня... А така зъ себе прехороша! дивѣть ся, дивѣть ся на неѣ! Очи такъ и сѣяють, наче зорѣ... ажъ заздрѣстно дивити ся.

Стали въ кадрилѣ...

Деньгинъ ажъ на лицѣ змѣнивъ ся, наче хто прискомъ сыпнувъ на его лице, такъ оно розжеврѣло ся, коли помѣтивъ, що у него vis-a-vis Леся... Одначе щожъ дѣяти? Выступити зъ пары, покинути танцѣ? не можна, нѣяково... Така рѣчь образить Лесяного кавалера — якогось страшного на видѣ, високого, енергичного офицера... Тодѣ ще въ таке лихо вкочышь, що й не стямишь ся... Треба перетерпѣти и виду не подати. Мусѣвъ Деньгинъ танцювати... Тѣлько що выступивъ онъ на середину проти Лесѣ — якъ она въ одну мить поѣскочила до него и вдаривши его въ одну щоку, голосно промовила: „Отсе за батька! за годинникъ!“ — а далѣ: „а се за мене!“ и вдаривши въ другу щоку, спокѣйно, повагомъ пошла зъ салѣ...

Господи! що сталося зъ кадрилемъ, зъ вечеркомъ, зъ усѣма гѣстями! Въ першу хвилину несподѣваннѣсть такъ пригнѣтила всѣхъ, що коженъ наче прилищъ до своего мѣся, наче не мавъ силы зрушити ся зъ мѣся... Коли першій впливъ минувъ, тодѣ загули голоса, якъ се стало ся? изъ за чого се? що выкликало такій невиданый на свѣтѣ скандалъ? що дальше дѣяти? що по-

чати? да дежь Деньгинъ? де Леся? Нѣ Лесъ, нѣ Деньгина въ залѣ не было!...

Полицмаистеръ и жандармъ несли ся до губернатора звѣстити про такій незвычайный випадокъ. Губернатора на той часъ не було въ мѣстѣ, на переддень до того онъ поѣхавъ въ Варшаву. За губернатора правивъ вице-губернаторъ Федоренко, Украинецъ зъ Чернигѣвщины, чоловѣкъ вже старый, простой, зъ доброю душею и зъ свѣтлымъ розумомъ. Нѣ до якои политики онъ не чѣплявъ ся, знавъ тѣлько свое дѣло и незвычайно строго и твердо въ усѣхъ рѣчахъ державъ ся лояльного грунту. Законъ бувъ его святощами, передъ котрыми онъ нѣколи не змилювавъ по своѣй доброй волѣ.

— Що-жь вы гадаете? спытавъ Федоренко, выслушавши полицмаистера и жандарма.

— По моему — заразъ взять Ковалѣвну пѣдъ арештъ, въ тюрьму, мовивъ полицмаистеръ.

— За що-жь? пытавъ Федоренко.

Жандармъ нервово двигнувъ плечима и мовивъ:

— Сей випадокъ мае характеръ политичный!... се незвычайный протестъ проти русскаго правительства.

— А не гадаете вы, що се протестъ проти пѣдлои клеветы, проти зневаженои и поруганои чести ѳтця? що се пѣмста за пѣмсту?... Хиба вамъ не вѣдомо, що отой процесъ за годинникъ бувъ пѣмстою Деньгина за те, що Ковалѣвна не пѣшла за него за мужъ?

— Се все може бути, одначе намъ стерпѣть сего не можна, ради нашего дѣла треба заступити ся за честь нашего урядника.

— Се треба було ранѣйшь зробити, не допустити отого процесу...

— Поляки высмѣють насъ...

— Бѣльшь того не высмѣють, що высмѣяли за часу процесу, коли бачили, що нашъ урядникъ такъ брідко помщае за свое знехтоване дѣвчиною залицяне.

— Коли-бъ не политичный бѣкъ — твердивъ жандармъ.

— Жадной политики тутъ не бачу. Спытаймо самі себе: чи не вчинили-бъ за насъ того самого, або ще гѣршого нашій дочки, коли-бъ на кого зъ насъ навели отакій процесъ? А хто зъ насъ безпечный, що не явить ся подѣбный Деньгину живжикъ и не вчинить такого брідкого вчинку, такой тяжкой клеветы? — говоривъ повагомъ, увѣренно Федоренко.

— Та не вже-жь такъ и кинути сей случай? нехай присохне и годѣ?

— Въ сему випадку я бачу ось що: въ публичному мѣсцѣ Ковалѣвна зрушила громадекій спокѣй, отъ и все... зробѣть протоколъ и ѡддайте въ судъ, судъ розбере...

— Ковалѣвна оскорбила урядника, додавъ полицмаистеръ.

— Деньгинъ на той часъ не бувъ урядникомъ, а приватнымъ чоловѣкомъ. Ковалѣвна побила его, якъ приватну особу. Коли ѡнъ уважае себе оскорбленнымъ, нехай подае жалобу въ судъ. Администраціи тутъ нема що робити, радивъ Федоренко.

— Я не могу на се здати ся. Я напишу въ Варшаву, проситиму, щобъ заслали Ковалѣвну, говоривъ жандармъ.

— Ваше дѣло! напишуть зъ Варшавы заслати, — я мушу покорити ся волѣ старшого уряду, але я самъ зъ своєї волѣ не пѣддишу такого несправедливого при-суду...

Далеко за пѣвнѣчь радили ся отей три урядники,

що вчинити зъ Ковальвною: коженъ не поступивъ ся своимъ поглядомъ...

Въ ранцѣ — скоро свѣтъ — полицмайстеръ пришовъ до Деньгина, взяти ъдъ него вызнане и записати въ протоколь. Слуга одповѣвъ, що Деньгинъ спить.

— Побуди, постукай въ дверѣ, сказавъ полицмайстеръ.

Стукали разъ, въ друге, въ трейтѣ! Якъ зъ могилы нема ѡдповѣдъ.

— Тутъ щось не благополучно, мовивъ полицмайстеръ и велѣвъ ламати замокъ.

Коли полицмайстеръ вступивъ въ спальню до Деньгина, очамъ его виявилась тяжка картина: на рушнику у грубцѣ висѣвъ холодный трупъ Деньгина, въ тому самому убранѣ, въ якому вчера Деньгинъ бувъ на вечѣрку... навѣтъ зъ рукъ не були знятї рукавички...

XXV.

А що-жь Леся?

Леся выйшовши зъ вечѣрка не пошла до дому; она звернула въ боковой переулокъ. Биля жидѣвского заѣздного двора она побачила невеличкї сани запряженї трома дуже добрыми кѡньми. Биля саней стоявъ якїйс мужчина.

— Калантай! вы? спытала у него Леся.

— Я, одповѣвъ Калантай и простягши до Лесѣ руки, швидче садивъ еѣ въ сани и гукнувъ на вѡзника:

— Зъ Богомъ!

По добре втертѡй, блискучѡй якъ срѣбло дорозѣ — сани несли ся мовъ стрѣла... Мѣсяць присвѣчувавъ...

— Отъ вамъ и доня! жива и здорова! промовивъ Калантай до отца Демяна, котрый кѡлько то днѣвъ биля кордону въ Галичинѣ чекавъ своєї любои Лесѣ.

Отець Демянъ подякувавши Калантаєви, почавъ его розпытувати, що тамъ робила Леся, чого она лишилась у Вбльцяхъ? якъ тамъ, що?

— Нехай вже сама Леся вамъ все те розкаже, а минь треба поспѣшати назадъ, промовивъ Калантай. Бувайте щасливѣ и здоровѣ! прощайте!

Нащо говорити про тѣ чувства, зъ якими отець Демянъ и Леся прощали ся зъ Калантаємъ, прощали ся зъ Россією и здоровили ся зъ рѣдною Галичиною!!

Коли Калантай рушивъ назадъ въ Россію, ему зда-лось, що у него вырвало ся серце... ѓнь не чувъ, щобъ оно болѣло, било ся... ѓнь тѣлько чувъ, що въ головѣ у него щось здавлює мозокъ, щось водить по головѣ немовъ горячимъ залѣзомъ... Леся стояла у него въ очахъ... ѓнь бачивъ єѣ, ѓнь дививъ ся на неѣ... ѓнь подавъ ся до неѣ, простягъ руки, схотѣвъ обняти єѣ, поцѣлувати єѣ, въ останній разъ попрощати ся на вѣки.

Калантай нагнувъ ся, перехиливъ ся и выпавъ зъ саней...

Вѣзникъ задержавъ коней: Калантай лежавъ и стогнавъ. Вѣзникъ вставъ и посадивъ Калантая въ сани...

— Лесю! Лесю! Лесю! тѣлько й чувъ усю дорогу вѣзникъ...

— Лесю! Лесю! твердивъ Калантай вернувшись до дому.

— Де ты бувъ? де бувъ? кѣлько днѣвъ тебе не було! пытала мати.

Лесю! Лесю! Лесю! твердивъ Калантай...

XXVI.

Що-жь далѣ? спытає читатель. Калантай за рѣкъ померъ у шпиталю божевѣльныхъ у Варшавѣ. Отець Демянъ побѣдувавши ще зъ пѣвроку, одержавъ парохвію

десь въ захѣднѣй Галичинѣ. Але пережите нимъ въ Россіи зломало его здоровле: ѡнъ почавъ хирѣти, прохирѣвъ два роки и вмеръ.

Леся ще за житя отця Демяна одружила ся зъ знаемымъ вже намъ Савицкимъ и живе собѣ здорова и щаслива, виховуючи трохъ дѣтокъ, виховуючи зъ нихъ добрыхъ Русинѣвъ, добрыхъ людей. Въ громадскому житю она бере участь о стѣлько, о скѣлько може брати въ Галичинѣ Русинка, мало ще до того пѣдготовлена.

Гловня торѣкъ я зустрѣвъ въ Криму: ѡнъ емигровавъ давно вже до Россіи, дали ему тамъ якусь посаду урядника; ѡнъ каже, що ему не зле жити... Поряднѣй и чеснѣй люде одсторонъ его, та ему се байдуже, а може ѡнъ и не помѣчае того...

Держакъ керуе гимназію десь ажъ на далекѣй пѣвночи въ Россіи. Певно що и ему не зле жити...

Перша жѣнка его скоро померла, але ѡнъ ще скорѣйше побравъ ся зъ другою...

Лизунъ прилипъ до Россіи, все komponуе „доклады“ да записки о розповсюженю православія въ Галичинѣ...

Блощицкѣй... Ба! хто-жь не вѣдае, де Блощицкѣй и що ѡнъ робить!...

1885.

Въ друкарни тов. им. Шевченка

(ул. академична ч. 8.) можна дѣстати :

Зъ давнѣйшихъ рочникѡвъ „Правди“ :

- рочникъ V. зъ р. 1872 цѣна 2 зр.
- „ VI. „ 1873 „ 2 „
- „ IX. „ 1876 „ 2 „
- „ X. „ 1877 „ 2 „
- „ XI. „ 1878 часть лит. 2 т. 1 зр.
- „ XII. „ 1879 въ цѣнѣ 2 зр.
- „ XIII. „ 1880 часть I. цѣна 50 кр.

Такожь слѣдующіи выдана редакціи „Правди“ :

1) История руська Костомарова (пер. Ол. Барв.) т. I. цѣна 60 кр. — т. II. цѣна 50 кр. — т. III. цѣна 60 кр., все три томы разомъ 1 зл. 50 кр.

2) Світогляд украиньского народа — Нечуя, цѣна 50 кр.

3) Повістки и оповідання Нечуя, цѣна 30 кр.

4) Кайдашева сімья, пов. Нечуя, 80 кр.

5) Довбуш Федьковича, 10 кр.

6) Як козам роги виправляють, тогожь, 10 кр.

7) Боднарівна Заревича, 10 кр.

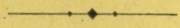
8) Галицко-руське письменство Драгоманова, 15 кр.

Руська Хата, Буковинський альманах — Д. Млаки ц. 1 зр. 20 кр.

Studien auf dem Gebiete der ruth. Sprache von Dr. Emil Ogonowski — Накладомъ товариства им. Шевченка. 2 зр. 25 кр.

Правда, літературний збірник, доповнене, 1 зр.

Гуцуль и Гуцулна, 2 хороші литографичні акварелі Обета 1 зр. 50 кр., для абонентѡвъ „Зорѣ“ 1 зр.

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка,
пѣдъ зарядомъ К. Беднарского.
